

Rapport 2008:4

Diskriminering i rättsprocessen

Om missgynnande av personer med utländsk bakgrund

Diskriminering i rättsprocessen

Om missgynnande av personer
med utländsk bakgrund

Rapport 2008:4

Brå – centrum för kunskap om brott och åtgärder mot brott

Brottsförebyggande rådet (Brå) verkar för att brottsligheten minskar och tryggheten ökar i samhället. Det gör vi genom att ta fram fakta och sprida kunskap om brottslighet, brottsförebyggande arbete och rättsväsendets reaktioner på brott.

Denna rapport kan beställas hos bokhandeln eller hos
Fritzes Kundservice, 106 47 Stockholm
Telefon 08-690 91 90, fax 08-690 91 91, e-post order.fritzes@nj.se

Produktion:

Brottsförebyggande rådet, Information och förlag,
Box 1386, 111 93 Stockholm
Telefon 08-401 87 00, fax 08-411 90 75, e-post info@bra.se
Brå på Internet www.bra.se
Författare: Peter Martens, David Shannon och Nina Törnqvist
Omslagsfoto: Matton.se
Omslag: Anna Gunneström
Tryck: Edita Norstedts Västerås 2008
© Brottsförebyggande rådet 2008
ISSN 1100-6676
ISBN 978-91-85664-88-7

Innehåll

Föroord	5
Sammanfattning	6
Brå:s uppdrag	6
Uppdragets genomförande	6
Resultat	8
En institutionell eftersläpning	12
Brå:s bedömning	13
Inledning	18
Bakgrund	18
Regeringens uppdrag och rapportens syfte	19
Rättsväsendet är en integrerad del av samhället	19
Vad menas med diskriminering?	20
Vad menas med utländsk bakgrund?	20
Rapportens disposition	21
Diskriminering förekommer på många samhällsområden och i alla samhällen	22
Kan rättsväsendet förväntas vara annorlunda?	25
En bild över hela rättsprocessen	27
Befintlig kunskap om diskriminering i rättsväsendet	28
Inledning	28
Diskriminering i polisens operativa verksamhet	28
Diskriminering under utredningsprocessen	31
Diskriminering i den dömande processen	33
Sammanfattning	36
Upplevd diskriminering inom rättsväsendet	38
Inledning	38
Studiens syfte och data	39
Upplevd diskriminering i konkreta situationer	42
Sammanfattning	52
Erfarenheter av diskriminering bland rättsväsendets aktörer	54
Inledning	54
Datainsamling i två steg – webbenkät och gruppintervjuer	54
Aktörernas erfarenheter av diskriminering	56
Sammanfattning	75
Huvudresultat och möjliga åtgärder	77
En storlek passar inte alla – om indirekt diskriminering i rättsväsendet	77
Stereotypiseringar – om direkt diskriminering inom rättsväsendet	83
En institutionell eftersläpning	85
Kort om några köns- och klassaspekter	86
Åtgärder mot diskriminering inom rättsprocessen	89
Slutord	97
Referenser	98
Bilagor	107
Bilaga 1. Metoddiskussion	107

Förord

Att alla medborgare ska åtnjuta likhet inför lagen kan förefalla som ett överflödigt påpekande då vi vet att det finns en bred uppslutning kring värdet av likvärdig behandling inom rättsväsendet. Samtidigt vet vi att i Sverige, som i alla andra samhällen, sker det ett missgynnande av olika grupper. Vi har inte alla samma förutsättningar. Att olika grupper i samhället inte ska bli missgynnade när de utsatts för brott eller misstänks ha begått en brottslig handling handlar om rättvisa och ytterst om rättsstatens legitimitet. Att synliggöra och motarbeta diskriminerande förhållanden i rättsprocessen är därför en av de viktigaste förtroendeskapande åtgärder rättsväsendets myndigheter kan ägna sig åt.

Brottsförebyggande rådet (Brå) fick år 2006 i uppdrag att undersöka vilka uttryck diskriminering i rättsprocessen av tilltalade och målsägande med utländsk bakgrund kan ta sig. Detta är en svår men angelägen uppgift. Denna rapport, där vi har sammanställt befintlig kunskap, undersökt de utsattas upplevelser av diskriminering och tagit del av de erfarenheter som rättsväsendets aktörer har, ger en bild av hur diskriminering av personer med utländsk bakgrund kan se ut inom rättsprocessen. Brå gör dock ingen bedömning av hur vanligt förekommande diskrimineringen är.

Även om det finns behov av ytterligare kunskap – det gör det alltid – ställer redan befintlig kunskap krav på att insatser genomförs för att säkerställa att diskriminering inte förekommer inom rättsväsendet. Brå presenterar därför i denna rapport också förslag till konkreta åtgärder som kan användas som utgångspunkt för det fortsatta arbetet med att motverka diskriminering i rättsprocessen.

Rapporten vänder sig till regering och riksdag, anställda inom rättsväsendet samt till andra som intresserar sig för denna fråga.

Rapportens författare är fil.dr David Shannon, utredare Nina Törnqvist och docent Peter Martens, samtliga verksamma vid Brå. Lars Holmberg, lektor i kriminologi vid Köpenhamns universitet, professor Jerzy Sarnecki vid Kriminologiska institutionen Stockholms universitet samt professor Marie Torstensson vid Malmö högskola har samtliga lämnat värdefulla synpunkter. Även Johan Kardell vid Stockholms universitet, docent Tove Pettersson vid Statens institutionsstyrelse och Naiti del Sante på Ombudsmannen mot etnisk diskriminering har varit till stor hjälp under projektet. Vi vill avslutningsvis rikta ett stort tack till alla aktörer inom rättsväsendet som deltagit som informanter.

Stockholm i februari 2008

Jan Andersson
Generaldirektör

Felipe Estrada
Enhetschef

Sammanfattning

Brå:s uppdrag

År 2003 tillsattes en utredning om så kallad strukturell diskriminering på grund av etnisk eller religiös tillhörighet (Dir. 2003:118). Det framgår av utredningens betänkande (SOU 2005:56) att forskning om strukturell diskriminering inom rättsväsendet är ytterst begränsad i Sverige. Samtidigt är det enligt betänkandet tydligt att samma diskriminerande förhållanden förekommer inom det svenska rättsväsendet som i andra länder med mer omfattande forskning på området.

Mot den här bakgrunden fick Brottsförebyggande rådet (Brå) år 2006 i uppdrag att undersöka diskriminering i rättsprocessen av tilltalade och målsägande med utländsk bakgrund. Enligt uppdraget pekar de utredningar som gjorts på behovet av ytterligare insatser. Det handlar inledningsvis om att skapa sig en bättre bild av hur diskriminering av personer med utländsk bakgrund kan se ut inom rättsprocessen. Mer kunskap behövs om diskriminerande beteenden och strukturer inom polisen, åklagarväsendet och domstolarna. Syftet enligt uppdraget är att resultaten ska ligga till grund för en bedömning av de ytterligare insatser som kan behövas för att säkerställa att diskriminering inte förekommer inom rättsväsendet. Syftet med denna rapport är i första hand att beskriva *på vilka sätt* beteenden och strukturer inom rättsväsendet kan leda till att personer med utländsk bakgrund missgynnas under rättsprocessen samt att diskutera hur rättsväsendet kan gå tillväga för att minska risken för sådan diskriminering. Uppdraget handlar således inte om att visa hur *omfattande* diskriminering inom rättsväsendet är genom att exempelvis skatta i hur många fall olika former av diskriminering kan förekomma.

Uppdragets genomförande

Fokus för Brå:s arbete med uppdraget har lagts på att belysa diskriminering i brottmålsprocessens olika delar: polisens operativa verksamhet, brottutredningsprocessen och den dömande processen. I projektets inledningsskede gjordes en översikt av befintlig forskning om diskriminering inom rättsprocessen. Mot bakgrund av forskningsgenomgången ansågs det av särskild betydelse att ta del av erfarenheter om diskriminerande rättsliga situationer inom de två grupper som kommer i närmast kontakt med dessa: dels olika rättsliga aktörer, dels personer med utländsk bakgrund som har upplevt att de blivit utsatta för diskriminering. Inom ramen för uppdraget genomfördes därför två nya delstudier med fokus på de här grupperna.

Den första delstudien riktar fokus på upplevelsen av diskriminering rättsprocessen bland personer med utländsk bakgrund. Studien beskriver olika typfall och bygger på anmälningar som kommit in till Ombudsmannen mot etnisk diskriminering (DO) under åren 2000 till 2005.

Den andra delstudien tar upp de rättsliga aktörernas erfarenheter av diskriminering under rättsprocessen. Studien bygger på enkät- och intervjudata som belyser de situationer i rättsprocessen där olika aktörsgrupper (åklagare, försvarsadvokater, målsägandebiträden, domare, nämndemän och rättstolkare) upplever att det sker ett missgynnande av personer med utländsk bakgrund.

I linje med uppdragets syfte att utveckla befintlig kunskap om diskriminerande beteenden och strukturer är båda delstudierna av kvalitativ karaktär.

Fokus på diskriminering av personer med både utländsk bakgrund och annan minoritetsbakgrund

I Brå:s regeringsuppdrag definieras utländsk bakgrund som ”individer som själva är födda i utlandet eller har minst en förälder som är född i utlandet”. Under arbetet med uppdraget har vi dock känt oss tvungna att gå ifrån denna strikta definition. Bland annat visar forskning att en del av de faktorer som leder till att personer med icke-etnisk svensk bakgrund missgynnas inom rättsväsendet, till exempel ett utseende som är förknippat med negativa stereotyper, inte alla behöver sammanfalla med uppdragets definition. Definitionen skulle också missa inhemska etniska minoritetsgrupper, till exempel romer, eller religiösa minoriteter, till exempel muslimer, som tidigare forskning har visat löper stor risk att diskrimineras i många olika sammanhang. Rapporten använder därför omväxlande beteckningar för de personer som riskerar att utsättas för diskriminering under rättsprocessen; ibland används ”personer med utländsk bakgrund”, ibland ”personer med minoritetsbakgrund”.

Fokus på både direkt och indirekt diskriminering

Diskriminering brukar beskrivas i termer av *direkt* respektive *indirekt* diskriminering. Direkt diskriminering handlar om att en enskild person missgynnas genom att behandlas sämre än någon annan i en jämförbar situation på grund av till exempel kön, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning. Indirekt diskriminering omfattar i stället missgynnanden som sker genom tillämpning av bestämmelser, kriterier eller förfaringssätt *som framstår som neutrala* men som i *praktiken missgynnar* personer av visst kön, med viss etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning med mera.

Således kan diskriminering uppstå genom att grupper *behandlas olika* på ett sätt som missgynnar den ena jämfört med den andra eller

genom att en *till synes likabehandling* faktiskt missgynnar personer som tillhör en viss grupp i befolkningen. Forskning om diskriminering visar att personer med utländsk eller annan minoritetsbakgrund kan missgynnas under sina möten med rättsväsendet som resultat av både olika behandling och en till synes likabehandling som inte tar hänsyn till skillnader i olika gruppers förutsättningar.

Resultat

De material som Brå har samlat in och bearbetat inom ramen för regeringsuppdraget kan inte användas som underlag för att bedöma *hur ofta* personer med utländsk bakgrund blir utsatta för olika former av direkt och indirekt diskriminering i sina möten med rättsväsendet. I stället synliggör resultaten *på vilka sätt* olika beteenden och strukturer inom rättsväsendet kan leda till att personer med utländsk bakgrund diskrimineras under rättsprocessen. I det följande sammanfattas resultaten från Brå:s litteraturgenomgång och studier genom att ge exempel på hur direkt och indirekt diskriminering av personer med utländsk bakgrund kan manifesteras sig under rättsprocessen.

Exempel på direkt diskriminering av personer med utländsk bakgrund

När det gäller exempel på direkt diskriminering, visar resultaten från såväl forskningsgenomgången som Brå:s egna undersökningar att det inom rättsväsendets alla led finns arbetsrutiner och generaliserade föreställningar, eller stereotyper, om minoritetsgrupper som leder till att personer med utländsk bakgrund inte får samma behandling som personer med svensk bakgrund i en jämförbar situation.

Tidigare svensk forskning visar att minoritetsbakgrund kan ha betydelse för vilka personer som polisen misstänker och kontrollerar för brott (Ekman, 1999; Granér, 2004; Pettersson, 2005), för vilka bedömningar poliser gör på brottsplatsen (Andersson, 2004), för om fallet utreds eller inte (Brå, 2007a; del Sante, 2005), för hur brottsutredare tolkar vittnesmål och övrig information som finns att tillgå i fallet (Lindholm och Bergvall, 2006; Ask, 2006), samt för påföljdsval och straffmätning (Diesen, 2006; du Rées, 2006).

De två undersökningar som Brå har genomfört förstärker denna bild. Resultaten pekar på att det finns föreställningar inom rättsväsendet om att vissa minoritetsgrupper och vissa brottstyper hör ihop. Det finns också föreställningar om att personer med vissa typer av minoritetsbakgrund alltid förnekar och därför inte tas på allvar. Andra exempel på direkt diskriminering från DO-studien och enkät- och intervjustudien med rättsliga aktörer handlar om att personer med utländsk bakgrund betraktas som mindre trovärdiga än etniska svenskar – på brottsplatsen, under brottsutredningen och i domstolsförhandlingen.

De rättsliga aktörer som deltog i Brå:s studie menar att dessa föreställningar ibland kan påverka det praktiska arbetet, ett exempel ur rapporten är att man upplevt att brottsutredare har förutsatt att personer är skyldiga på grund av deras bakgrund och utrett ärenden efter den föreställningen. Brå:s studier finner även exempel på att personer med utländsk bakgrund har blivit utsatta för poliskontroller endast på grund av sin minoritetsbakgrund och på att de har blivit rapporterade av polisen för mindre förseelser än personer med svensk bakgrund.

Materialet både från diskrimineringsombudsmannen och från de rättsliga aktörerna beskriver dessutom en rad fall där personer med utländsk bakgrund har blivit bemötta på ett nedvärderande, bryskt, respektlöst, arrogant eller föraktfullt sätt av poliser, åklagare, försvarsadvokater eller domare. De exempel som förekommer i Brå:s olika material visar att dessa bemötanden inte bara är kränkande för de utsatta personerna utan också påverkar de möjligheter som dessa personer har att bli hörda och trodda och att få sin sak prövad av rättsväsendet på likvärdiga villkor som personer från majoritetsbefolkningen.

Stereotypa föreställningar om personer med utländsk bakgrund kan även påverka hur rättsliga aktörer bemöter och hanterar dem som har utsatts för brott. I rapporten förekommer exempel på att personer med utländsk bakgrund har blivit ifrågasatta på ett sätt som de rättsliga aktörerna menar inte skulle ha hänt om de haft svensk bakgrund; exemplen sträcker sig från brottsoffrens första kontakt med polisen på brottsplatsen till rättsprocessens senare led. Sammantaget pekar resultaten i rapporten på att brottsoffer med utländsk bakgrund har sämre möjligheter för att ärendet drivs vidare till domstol jämfört med brottsoffer med svensk bakgrund.

De rättsliga aktörer som deltog i Brå:s enkät- och intervjustudie gav exempel på att vissa etniska minoritetsgrupper missgynnas mer än andra. Romer, östeuropéer och muslimska respektive svarta män är grupper som rättsliga aktörer uppfattar som särskilt utsatta för stereotypa föreställningar inom rättsväsendet.

Överlag visar det datamaterial som har samlats in inom ramen för regeringsuppdraget dels att det finns informella koder och förhållningssätt inom rättsväsendet som negativt påverkar minoritetsgrupperns förutsättningar i rättsprocessen, dels att dessa ofta bygger på generaliserade föreställningar, eller stereotyper, om personer med minoritetsbakgrund. Förhållningssätt av det här slaget legitimeras ofta av invanda arbetssätt och jargonger inom en institution eller organisation (SOU 2002:37). Exempel på sådana arbetssätt, föreskrifter och jargonger som rapporten uppmärksammar är bland annat så kallad racial profiling (det vill säga att polisen väljer ut personer för kontroll på grundval av yttre attribut som minoritetsutseende), direktiv som

utpekar vissa etniska grupper för att begå särskilda typer av brott, kriterier som används vid häktningsbeslut eller interna skämt på arbetsplatsen kring etnicitet och nationalitet. Dessa former av direkt diskriminering ligger alla mycket nära varandra och binds samman av vad som skulle kunna uppfattas som yrkeskulturer inom rättsväsendet som inte i tillräckligt hög utsträckning medvetandegör och motverkar de egna negativa föreställningarna om olika minoriteter i samhället.

Exempel på indirekt diskriminering av personer med utländsk bakgrund

Indirekt diskriminering handlar om missgynnanden som kan uppstå när olika grupper får en till synes likabehandling som inte tar hänsyn till att det finns betydelsefulla skillnader i gruppernas förutsättningar och behov. I litteraturen om diskriminering inom rättsväsendet har man exempelvis uppmärksammat att det uppstår problem när ett så kallat en-storlek-passar-alla¹-förhållningssätt tillämpas inom rättsväsendets arbete (Bowling och Phillips, 2002). Det rättsliga arbetet måste anpassas efter skillnader i olika gruppers behov och förutsättningar för att alla ska kunna erhålla en rättvis bedömning och en likvärdig behandling under rättsprocessen.

Kommunikationssvårigheter och språkskillnader är ett område där Brå:s undersökningar visar att det finns stora brister i rättsväsendets sätt att hantera andra behov och förutsättningar än majoritetsbefolkningens. Av DO-, enkät- och intervjustudien framkommer det bland annat att polisförhör och domstolsförhandlingar ibland hålls utan tolk fastän det finns behov av det. Studierna visar att det kan bli stora missförstånd när tolk inte används i dessa sammanhang. I anmälningarna till DO finns det exempel där personer har förhörts utan att förstå att de är misstänkta för brott eller att de inte har förstått vilket brott de är misstänkta för. Andra exempel från DO-studien är att man upplever att man inte kunnat ge så detaljrika och nyanserade uppgifter som man har velat. Det här var problem som även de rättsliga aktörerna hade upplevt.

Många av de rättsliga aktörerna hade också erfarenhet av fall där tolkningen varit dålig, ibland på grund av att den anlitade tolken saknade utbildning eller på grund av att man blivit tvungen att anlita en tolk som pratade klientens andra eller tredje språk. I dessa fall var det vanligt att man hade upplevt missförstånd och oklarheter, som i förlängningen påverkar kvaliteten på det beslutsunderlag som de rättsliga aktörerna har att arbeta med.

Rättsliga aktörer lyfte fram att man ofta blir tvungen att lita på telefontolkning vid häktningsförhandlingar då dessa måste ske snabbt

¹ På engelska: "one-size-fits-all".

och det inte finns möjlighet att få tag i en tolk som kan komma till förhandlingen med så kort varsel. Telefontolkning upplevdes överlag som mycket problematisk. En del domare och nämndemän menade att problemen var så uppenbara att det innebar ett hot mot rättssäkerheten.

Samtidigt finns exempel från undersökningarna som visar att det finns okunskap om tolkade rättssituationer bland rättsväsendets aktörer. De rättstolkar som intervjuades inom ramen för studien beskrev bland annat att de hade erfarenheter av huvudförhandlingar där ordföranden, åklagare och försvarare talat i munnen på varandra eller för fort för att tolkarna skulle ha möjlighet att översätta allt som sades för sina klienter. Vidare berättade de om tillfällen där rätten inte tagit hänsyn till att en tilltalad eller målsägande har rätt att få hela förhandlingen tolkad utan förhandlingen börjat innan tolken hunnit sätta sig och fått igång sin utrustning.

Rättstolkar har en central funktion för att skydda rättssäkerheten och finns där för alla inblandade parter i ett mål: för tilltalade, målsägande och vittnen lika väl som för de rättsliga aktörerna. Tolkarnas erfarenheter visar att det i dag finns aktörer inom rättsväsendet som först och främst utgår från sina egna behov när det gäller tolk och inte ser till de behov som finns hos parten eller parterna som inte har svenska som modersmål.

Sammantaget visar rapporten att brister i att bemöta och hantera språkliga skillnader kan leda till att människor känner sig orättvist behandlade, att rättsprocessen framstår som obegriplig samt att beslutsunderlagets kvalitet försämras med en ökad risk för felaktiga beslut som följd.

Ett annat angeläget exempel på indirekt diskriminering ur rapporten handlar om att rättsväsendets förväntningar och normer begränsar möjligheterna för personer med utländsk bakgrund att få en likvärdig behandling. Problemet grundar sig i antaganden som utgår från hur det ”brukar” gå till och vad som anses ”normalt” inom rättsväsendet. Resultaten visar att ramarna för rättsväsendets arbete många gånger är för snävt satta för att kunna tillgodose allas behov och förutsättningar och att beteenden som avviker från det ”typiskt svenska” tenderar att missgynna personerna i fråga.

Många av de exempel som lyftes fram i enkät- och intervjuaterialet handlar om fall där personer med utländsk bakgrund har blivit missgynnade av att rättsväsendet har svårt att hantera kulturella skillnader i människors sätt att berätta. Studien ger exempel på situationer där poliser, åklagare och domare har förväntat sig att brottsoffer ska berätta om sin utsatthet på ett visst sätt. I förlängningen kan dessa förväntningar leda till att de som uttrycker sin upplevelse av brott på ett annat sätt betraktas som mindre trovärdiga. I andra fall handlar det om att rättsliga aktörer har förväntat sig att misstänkta och till-

talade skulle erkänna i vissa situationer, där de menar att ”svenskar” skulle erkänna. Resultaten från Brå:s undersökningar visar bland annat att de personer som på något sätt inte lever upp till rättsväsendets förväntningar kan mötas av bristande tålmod, irritation eller avståndstagande.

Brå:s undersökningar ger även andra exempel på hur en blindhet för olika gruppers behov och förutsättningar kan komma till uttryck under rättsprocessen. Bland DO-anmälningarna framkommer det att informationen kring olika beslut i rättsprocessen har varit otydlig och att personer med utländsk bakgrund har haft problem att nå myndighetspersoner för att få svar på sina frågor kring sina ärenden. Erfarenheterna från personer med utländsk bakgrund visar att rättsväsendet många gånger kan upplevas som en otillgänglig och svårframkomlig arena, där personens rättigheter inte alltid uppfylls.

Den övergripande bild som rapporten ger är dels att rättsväsendet i vissa avseenden utgår från att en storlek faktiskt passar alla, dels att rättsväsendets till synes neutrala förhållningssätt i praktiken missgynnar personer med utländsk bakgrund i rättsprocessen. Resultaten pekar också på att de former av missgynnanden som personer med utländsk bakgrund utsätts för inom andra samhällsområden, till exempel inom utbildning, arbetsliv och bostadsmarknaden, för med sig konsekvenser även inom rättsprocessen. Denna så kallade kumulativa diskrimineringen gör sig synlig till exempel i samband med domstolarnas val av påföljd och straffmätning, där de rättsliga aktörerna bland annat menar att den tilltalades sociala situation mer eller mindre rutinmässigt används som en indikator av återfallsrisken.

En institutionell eftersläpning

Likhet inför lagen är ett fortlöpande arbete som kräver att rättsväsendets verksamhet kontinuerligt anpassas och utvärderas efter betydelsefulla förändringar i samhället. Med en mer heterogen befolkning ställs andra krav på rättsväsendet som institution än tidigare. En viktig förutsättning för att alla ska kunna delta i rättssamhället på lika villkor är att de särskilda behov som personer med utländsk bakgrund kan ha tillgodoses utifrån noggranna och individuella bedömningar av de enskilda fallen.

För att säkerställa en rättvis och likvärdig rättsprocess kan det krävas att vissa ärenden hanteras utifrån andra ramar än de gängse rutinerna – olika fall behöver behandlas olika. För att kunna omvandla likhet inför lagen till en realitet krävs naturligtvis också att lika fall behandlas lika och att utrymmet för direkt diskriminering och stereotypa föreställningar minskas. Det behövs bättre kunskaper om den egna verksamheten och om vilka behov och förutsättningar som finns hos dem som kommer i kontakt med rättsväsendet för att kunna sä-

kerställa att diskriminering av personer med utländsk bakgrund inte förekommer under rättsprocessen. I den mån förändringar i befolkningsstrukturen inte har fört med sig de förändrade praktiker och rutiner inom rättsväsendet som behövs för att kunna möta och bedöma alla människor på ett likvärdigt sätt kan man tala om en institutionell eftersläpning i dessa frågor.

Det är nästan omöjligt att i något enskilt fall säga huruvida det hade fått ett annat utfall om en tilltalad eller målsägande hade fått mer utrymme att lägga fram sin sak, hade fått ett mer respektfullt bemötande eller hade sluppit betraktas som mindre trovärdig på grund av sin etniska bakgrund. Lika svårt är det att bedöma om utfallet hade varit annorlunda om man inte hade behövt förlita sig på telefon-tolkning vid en häkttingsförhandling, eller om en tilltalad eller målsägande hade kunnat förhöras på sitt modersmål i stället för på sitt andra eller tredje språk.

En huvudpoäng med Brå:s resultat är emellertid att eventuella orättvisor i *utfall* bara är en del av diskrimineringsproblematiken. Oavsett om konsekvenserna för den institutionella eftersläpningen slår igenom när det gäller den slutgiltiga bedömningen av fallet (till exempel skuldbedömning, påföljd och straffmätning) eller enbart påverkar själva hanteringen av målet genom rättskedjan kan dessa problem få allvarliga följder för rättssamhället som helhet.

Brå:s bedömning

En ofullständig kunskapsbild – men inte läge att vänta med åtgärder

I enlighet med regeringens uppdrag till Brå har forskningsgenomgången och de empiriska studier som presenteras i rapporten inte syftat till att beskriva hur *vanligt förekommande* olika typer av direkt och indirekt diskriminering inom rättsväsendet är. Rapportens syfte har i stället varit att synliggöra *på vilka sätt* olika beteenden och strukturer inom rättsväsendet kan leda till att personer med utländsk bakgrund diskrimineras under rättsprocessen. En styrka med rapporten är att den ytterligare belyser vilka hinder att uppnå lika möjligheter och förutsättningar som personer med utländsk bakgrund kan uppleva under rättsprocessen. En annan styrka är att rättsväsendets aktörer har tillfrågats om hur de själva upplever att personer med utländsk bakgrund diskrimineras under rättsprocessens olika delar. Det är en styrka eftersom det ibland kan bli för lätt för politiker och praktiker att avfärda forskningsresultat med invändningen att forskarsamhället följer en egen agenda och saknar insikter i hur det verkligen förhåller sig i det praktiska arbetet. Slutligen finns det en styrka i rapporten genom den höga grad av samstämmighet som finns mellan de olika

delbilder som redovisas – från forskningen, från de rättsliga aktörerna och från de personer som själva har upplevt att de har utsatts för diskriminering i rättsprocessen.

Samtidigt får inte den bild som presenteras i rapporten på något sätt uppfattas som heltäckande eller uttömmande. Det finns alltså ett stort behov av mer forskning som belyser bland annat hur befintliga rutiner, arbetssätt och arbetsförhållanden inom rättsväsendet kan missgynna olika grupper i befolkningen. Vidare finns det områden som fortfarande inte har belysts i Sverige över huvud taget, till exempel kriminalvården, där det är mycket angeläget att forskning belyser hur personer med utländsk och minoritetsbakgrund kan diskrimineras både på anstalt och inom frivården.

En långt ifrån fulländad kunskapsbild får emellertid inte betraktas som en anledning till att skjuta upp införandet av åtgärder för att försöka rätta till de problem som redan har kunnat belysts. I detta syfte redovisas i rapportens slutkapitel ett antal konkreta åtgärder som kan anses som en utgångspunkt för det fortsatta arbetet med att motverka diskriminering inom rättsprocessen. De åtgärder som tas upp är:

- Aktiv rekrytering av aktörer med utländsk bakgrund till rättsväsendet
- Utbildning för rättsväsendets aktörer
- Ökad status för rättstolkarnas roll i rättsväsendet
- Integrerad mångfalds- och jämlikhetsanalys i kriminalpolitiska initiativ
- Översyn av kriterier som används vid diskretionära beslut inom rättsväsendet
- Utvecklandet av indikatorer av ”social rättvisa” för att följa upp rättsväsendets verksamheter
- Initiera och upprätthålla nära samarbete med organisationer som företräder personer med utländsk bakgrund
- Översyn av lagstiftningen och förstärkning av ombudsmannamyndighetens mandat.

Nedan presenteras en kort redovisning av de föreslagna åtgärderna.

Aktiv rekrytering av aktörer med utländsk bakgrund till rättsväsendet

Rättsmyndigheterna tillhör de myndigheter som har den lägsta andelen anställda med utländsk bakgrund jämfört med andra statliga sektorer. En ökad mångfald bland rättsväsendets aktörer är ett viktigt framtida mål av flera anledningar. Fler aktörer med utländsk bakgrund inom rättsväsendet skulle bidra till en ökad medvetenhet om

och förståelse för etniska och kulturella skillnader där dessa förekommer samtidigt som det skulle minska tendenserna att se skillnader där de egentligen inte finns. Mångfald skulle dessutom öka sannolikheten att diskriminering inom rättsväsendet upptäcks och hanteras på ett konstruktivt sätt. Sammantaget skulle en ökad mångfald bland de rättsliga aktörerna bidra till att målsägande, tilltalade och vittnen med utländsk bakgrund kan känna större trygghet i kontakten med rättsväsendet.

Utbildning för rättsväsendets aktörer

På senare år har rättsväsendets myndigheter satsat en del på att utbilda sina handläggare i mångfalds- och antidiskrimineringsfrågor. Det framgår dock av Brå:s resultat att behovet av strategiskt upplagda utbildningar på området alltså är stort. En meningsfull utbildningsstrategi för rättsväsendet måste syfta till att höja medvetenheten om hur både direkt och indirekt diskriminering kan gå till och ge en orientering i hur diskrimineringens bakomliggande mekanismer fungerar. Först när en utbildning leder till ökad medvetenhet om bland annat egna stereotypa föreställningar och en återkommande reflektion över det egna beteendet går det att säga att utbildningen haft viss avsedd effekt. Utbildningar bör också sträva efter att på sikt åstadkomma förändringar i arbetsrutiner och strukturella förhållanden för att minska risken för diskriminering. Det kräver också att utbildningsinsatser följs upp.

Ökad status för rättstolkarnas roll i rättsväsendet

Rättstolkarnas status behöver höjas i takt med att frågan om ett mångkulturellt anpassat rättsväsende tas på större allvar. Det är väsentligt att rättstolkarnas roll i rättsväsendet betraktas utifrån allas behov och att de får det erkännande som de förtjänar. Auktoriserade rättstolkare är en högt utbildad yrkesgrupp med en specialkompetens som rättsväsendet är beroende av för att fungera. Tolk i sig är dock ingen garanti för att språkskillnaderna jämnas ut, det är kvaliteten på tolkningen som är avgörande. Tolkarbetet behöver därför integreras på ett bättre sätt och utvärderas inom ramen för rättsväsendets verksamhet.

Integrerad mångfalds- och jämlikhetsanalys i kriminalpolitiska initiativ

Sedan 1997 har Kanada arbetat med ett instrument som kallas Integrated Diversity and Equality Analysis Screen (IDEAS). Modellen utgår från att införandet av nya lagar, arbetsmetoder eller strategier kan medföra missgynnanden som drabbar personer med till exempel minoritetsbakgrund på ett särskilt sätt. Eftersom dessa grupper sällan är en del av beslutsprocessen syftar analysen till att lyfta fram aspekter av initiativen som kan missgynna minoritetsgrupper och som annars

riskerar att inte bli uppmärksammade. Detta är ett arbete som Sverige skulle kunna dra lärdom av och utveckla efter sina förhållanden. Analysen i sig består av fyra steg, granskning av initiativet, granskning av effekterna av initiativet på olika minoriteter, förslag på hur initiativet kan modifieras för att minska eller eliminera negativa effekter samt förslag på vidare forskning som behövs för att bättre kunna förstå effekterna av initiativet.

Översyn av kriterier som används vid diskretionära beslut inom rättsväsendet

Inom rättsväsendet finns det olika beslutspunkter där handläggare har större frihet att själva bestämma de kriterier som ett visst beslut ska baseras på eller hur föreskrivna beslutskriterier ska tolkas från fall till fall. Sådana beslut kallas ofta för ”diskretionära”. Befintlig svensk forskning i kombination med Brå:s studier tyder på att risken för diskriminerande effekter av diskretionära beslut kan vara relativt stor i samband med polisingripanden, beslut om att inleda och genomföra en förundersökning, vid häktningsbeslut samt vid påföljdsbestämning och straffmätning. För att kunna minska utrymmet för att diskretionära beslut kan leda till diskriminering skulle ett viktigt första steg vara att genomföra en översyn av de kriterier som i dag tillämpas i samband med de olika typer av diskretionära beslut som fattas inom rättsprocessen. Arbetet skulle samtidigt ge ett tillfälle att göra en behövlig mångfaldsanalys av de befintliga beslutskriteriernas effekter på olika minoritetsgrupper. Resultaten av en sådan översyn skulle dels synliggöra diskrimineringsrisker som inte tidigare har uppmärksammats i det praktiska arbetet, dels ge ett underlag för att formulera beslutsprotokoll som kan användas vid protokollföring av framtida beslut vid respektive beslutspunkt i rättsprocessen.

Utvecklandet av indikatorer av ”social rättvisa” för att följa upp rättsväsendets verksamheter

Det engelska begreppet ”social equity testing” hänvisar till att man inför system för att följa upp i vilken mån myndigheter tillhandahåller offentliga tjänster till olika sociala grupper på ett rättvist sätt. Inom rättsväsendet kan ett sådant system användas för att systematiskt följa upp olika aspekter av rättsmyndigheternas verksamhet så att man tidigt blir uppmärksam på områden där det finns anledning att analysera om utfallen kan bero på tidigare ouppmärksammade diskriminerande förhållanden. Inom respektive myndighetsområde finns det olika typer av data som kan sammanställas och användas som indikatorer av social rättvisa. Inom ramen för polisens verksamhet kan det exempelvis handla om att systematiskt samla in och analysera data om vilka grupper som blir utsatta för poliskontroller med mera. Domstolarnas verksamhet skulle kunna följas med indikatorer som

mäter exempelvis vilka påföljder och straffsatsar som döms ut inom respektive brottskategori för olika grupper av tilltalade personer eller vilka skadeståndsbelopp som fastställs av domstolen (med avseende på bakgrundsdata för målsägande och tilltalade).

Initiera och upprätthålla nära samarbete med organisationer som företräder personer med utländsk bakgrund

Både i Sverige och internationellt har ett flertal myndigheter på senare år arbetat mer aktivt för att förankra sitt arbete inom olika grupper i samhället. Rättsliga myndigheter har satsat på att öka myndighetens mottaglighet för grupper som har en marginaliserad position i samhället, till exempel etniska minoritetsgrupper. Enkelt uttryckt handlar det om att göra rättsväsendet mer användarvänligt och tillgängligt. För att kunna skapa en ökad mottaglighet behöver man synliggöra olika etniska gruppers erfarenheter av rättsväsendet: som allmänhet, som misstänkta/tilltalade och som brottsoffer/målsägande. En viktig åtgärd i detta arbete är att rättsväsendet initierar och upprätthåller nära samarbete med organisationer som företräder personer med utländsk bakgrund samt kontinuerligt genomför utvärderingar av den egna verksamheten utifrån minoritetspersoners erfarenheter av rättsväsendet. Arbetet skulle bidra till att rättsväsendets kontakter med personer med utländsk bakgrund förbättrades och därmed leda till ett ökat förtroende för rättsväsendet.

Översyn av lagstiftningen och förstärkning av ombudsmannamyndighetens mandat

Dagens lag (2003:307) om förbud mot diskriminering omfattar ett flertal samhällsområden, dock inte rättsväsendet. Skyddet för likabehandling inom rättsväsendet tillgodoses i stället av regeringsformen, brottsbalken och i mycket begränsad mån av den civilrättsliga lagstiftningen (då med hänvisning till Europakonventionen för mänskliga rättigheter, artikel 14). I synnerhet är indirekt diskriminering svår att komma åt genom nuvarande lagstiftning. Den bild av diskriminering inom rättsväsendet som träder fram i tidigare forskning och Brå:s egna undersökningar gör att det kan finnas skäl att ifrågasätta om rådande lagstiftning är tillräcklig för att bekämpa diskrimineringen inom rättsväsendet.

Det finns förslag om en ny ombudsmannamyndighet (se SOU 2006:22) som troligen kommer att inleda sin verksamhet under 2009. Detta ger lagstiftaren en möjlighet att se över och utöka den nya ombudsmannamyndighetens mandat så att den även kan omfatta rättsväsendet och sålunda på ett mer verkningsfullt sätt bekämpa den diskriminering som förekommer inom detta område.

Inledning

Bakgrund

Likhet inför lagen är en av de grundläggande mänskliga rättigheterna. I FN:s allmänna förklaring av de mänskliga rättigheterna står: ”Alla är lika inför lagen och är berättigade till samma skydd av lagen utan diskriminering av något slag” (Artikel 7). Vidare står att: ”Var och en är på samma villkor berättigad till en rättvis och offentlig förhandling vid en oberoende och opartisk domstol vid prövningen /.../ av varje anklagelse om brott mot honom eller henne” (Artikel 10).

År 2003 tillsattes en utredning om så kallad strukturell diskriminering på grund av etnisk eller religiös tillhörighet (Dir. 2003:118). Med strukturell diskriminering avsågs ”regler, normer, rutiner, vedertagna förhållningssätt och beteenden i institutioner och andra samhällsstrukturer som utgör hinder för etniska eller religiösa minoriteter att uppnå lika rättigheter och möjligheter som majoriteten av befolkningen har”. Regeringens direktiv till utredningen menade vidare: ”Sådan diskriminering kan vara synlig eller dold och den kan ske avsiktligt eller oavsiktligt.” Det framgår av utredningens betänkande (SOU 2005:56) att forskning om strukturell diskriminering inom rättsväsendet är ytterst begränsad i Sverige. Samtidigt är det enligt betänkandet tydligt att samma diskriminerande förhållanden förekommer inom det svenska rättsväsendet som i andra länder med mer omfattande forskning på området.

Delvis parallellt med utredningen om strukturell diskriminering tillsattes år 2004 en utredning med uppdrag att kartlägga mekanismer bakom strukturell/institutionell diskriminering på grund av etnisk eller religiös tillhörighet (Dir. 2004:54). Ett delbetänkande från utredningen belyser en del frågor om diskriminering av etniska eller religiösa minoriteter inom rättsväsendet (SOU 2006:30). Rapporten lyfter fram att det inte finns någon anledning att tro att just det svenska samhället eller dess rättsväsende skulle vara förskonat från mer allmänt förekommande diskrimineringsmekanismer. Av redaktören Jerzy Sarneckis sammanfattning framgår vidare att rättsväsendet måste betraktas som en del av samhället, snarare än som ett oberoende system. Därmed bör det som sker inom rättsväsendet ses som del i de strukturer och processer som verkar på olika samhällsområden och som *tillsammans* ökar risken för både social utslagning och kriminalitet bland personer med minoritetsbakgrund.

I förordet till delbetänkandet slås det också fast att även om det fortfarande finns stora kunskapsluckor avseende situationen i Sverige, handlar dessa luckor mer om de förhållanden som ligger bakom diskriminering än om själva förekomsten av sådan diskriminering.

Regeringens uppdrag och rapportens syfte

Mot den här bakgrunden fick Brottsförebyggande rådet (Brå) år 2006 i uppdrag att undersöka diskriminering i rättsprocessen av tilltalade och målsägande med utländsk bakgrund. Enligt uppdraget pekar de utredningar som gjorts på behovet av ytterligare insatser. Det handlar inledningsvis om att skapa sig en bättre bild av hur diskriminering av personer med utländsk bakgrund kan se ut inom rättsprocessen. Mer kunskap behövs om diskriminerande *beteenden* och *strukturer* inom polisen, åklagarväsendet och domstolarna. Syftet enligt uppdraget är att resultaten ska ligga till grund för en bedömning av de ytterligare insatser som kan behövas för att säkerställa att diskriminering inte förekommer inom rättsväsendet.

Uppdraget handlar därmed inte i första hand om att kartlägga eller skildra orättvisa *utfall* med hänseende till utländsk bakgrund inom rättsväsendet. Inte heller handlar det om att visa hur *omfattande* diskriminering inom rättsväsendet är genom att exempelvis skatta i hur många fall olika former av diskriminering kan förekomma. Syftet med rapporten är i stället dels att beskriva *på vilka sätt* beteenden och strukturer inom rättsväsendet kan leda till att personer med utländsk bakgrund missgynnas under rättsprocessen, dels att diskutera hur man skulle kunna gå tillväga för att minska risken för sådan diskriminering.

Rättsväsendet är en integrerad del av samhället

Som har lyfts fram ovan bör inte rättsväsendet betraktas som opåverkat av de strukturella faktorer som leder till att olika grupper missgynnas på andra samhällsområden. Den insikten är viktig av minst tre anledningar. För det första är det nödvändigt att se rättsväsendet som en integrerad del av samhället för att kunna förstå varför rättsväsendet inte kan förväntas vara fritt från diskriminering. Diskriminering är inrotad i olika samhällsprocesser, organisationella processer och i människans kognitiva processer. Det vore i dagsläget snarare anmärkningsvärt att *inte* finna att det sker diskriminering på ett visst samhällsområde, oavsett om det handlar om arbetsmarknaden, bostadsmarknaden, hälsovården eller rättsväsendet.

För det andra öppnar insikten för en förståelse av den roll som rättssystemet kan spela i så kallade ”kumulativa diskrimineringsprocesser”. Begreppet hänvisar till att förhållanden som negativt påverkar en grups möjligheter på ett visst samhällsområde i förlängningen också kan försämra gruppens möjligheter på andra samhällsområden. Diskriminering inom rättsväsendet måste således betraktas som både orsak och konsekvens (SOU 2006:79, s. 19).

För det tredje leder insikten till en stor utvidgning av sökfältet för möjliga åtgärder och erfarenheter av försök att avhjälpa diskriminering, som sedan kan anpassas till situationen inom rättsväsendet.

Vad menas med diskriminering?

Uppdraget innehåller ingen tydlig definition av vad som avses med termen diskriminering. Begreppet har diskuterats flitigt, och ibland hetsigt, inom litteraturen på området (se vidare Lange, 2005; SOU 2006:79). Det ligger utanför ramen för den här rapporten att redovisa dessa omfattande diskussioner, men det är viktigt att presentera en utgångspunkt för rapportens resonemang kring diskriminering inom rättsprocessen.

Lagen (2003:307) om förbud mot diskriminering kan ge en bild av hur lagstiftaren i Sverige har uppfattat innehållet i diskrimineringsbegreppet, även om lagen i dag inte täcker diskriminering som sker inom rättsväsendet. I lagen beskrivs både direkt och indirekt diskriminering. *Direkt diskriminering* handlar om att en enskild person missgynnas genom att *behandlas sämre än någon annan* i en jämförbar situation på grund av till exempel kön, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning. *Indirekt diskriminering* omfattar i stället missgynnanden som sker genom tillämpning av bestämmelser, kriterier eller förfaringsätt *som framstår som neutrala* men som *i praktiken missgynnar* personer med visst kön, viss etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning med mera.

Således kan diskriminering uppstå genom att grupper *behandlas olika* på ett sätt som missgynnar den ena jämfört med den andra eller genom att en *till synes likabehandling* faktiskt missgynnar personer som tillhör en viss grupp i befolkningen. Vidare tar lagtexten bland annat upp trakasserier i form av ett uppträdande som kränker en persons värdighet och som har samband med någon av de tidigare nämnda diskrimineringsgrunderna.

Vad menas med utländsk bakgrund?

I Brå:s regeringsuppdrag definieras utländsk bakgrund som ”individer som själva är födda i utlandet eller har minst en förälder som är född i utlandet”. Under arbetet med uppdraget har vi dock känt oss tvungna att gå ifrån denna strikta definition. Bland annat visar forskning att en del av de faktorer som leder till att personer med icke-etniskt svensk bakgrund missgynnas inom rättsväsendet, till exempel ett utseende som är förknippat med negativa stereotyper, inte alls behöver sammanfalla med uppdragets definition. Definitionen skulle också missa inhemska etniska minoritetsgrupper, till exempel romer, eller religiösa minoriteter, till exempel muslimer, som tidigare forskning har visat

löper stor risk att diskrimineras i många olika sammanhang. I texten pratas det därför ibland om personer med utländsk bakgrund, ibland om personer med minoritetsbakgrund.

I en av de datainsamlingar som har genomförts inom ramen för uppdraget har Brå tagit del av erfarenheter av diskriminering bland olika aktörsgrupper inom rättsväsendet. I samband med datainsamlingen har vi låtit deltagarna utgå från det de själva anser ingår i begreppet utländsk bakgrund, bland annat för att det har ansetts realistiskt att förvänta sig att rättsväsendets aktörer alltid ska veta var båda föräldrar till en viss person de varit i kontakt med är födda.

Rapportens disposition

Rapporten börjar i detta inledningskapitel med att exemplifiera olika typer av diskriminering som forskningen har lyft fram inom andra samhällsområden. Syftet är att visa dels på bredden i de typer av förhållanden som leder till att vissa grupper diskrimineras, dels att samma bakomliggande mekanismer leder till att olika kategorier av människor diskrimineras. Diskrimineringsmekanismer kan därmed ofta betraktas som generella snarare än som gruppsspecifika.

I rapportens nästa kapitel (kapitel 2) presenteras en sammanfattande genomgång av befintlig forskning om diskriminering inom rättsprocessen. Huvudfokus läggs vid resultat från svensk forskning på området.

I de två efterföljande kapitlen presenteras resultaten från de datainsamlingar som Brå har genomfört i samband med uppdraget. I linje med uppdragets syfte att utveckla befintlig kunskap om diskriminerande beteenden och strukturer, snarare än att försöka beskriva diskrimineringens omfattning, är samtliga data av kvalitativ karaktär. Kapitel 3 riktar fokus på de typer av diskriminering som lyfts fram av personer med utländsk bakgrund som upplever att de blivit diskriminerade i rättsprocessens olika led. Kapitlet är baserat på ett datamaterial som bygger på anmälningar som kommit in till Ombudsmannen mot etnisk diskriminering (DO) under åren 2000 till 2005.

Kapitel 4 presenterar enkät- och intervjudata som belyser de situationer i rättsprocessen där olika rättsliga aktörer (åklagare, försvarsadvokater, målsägandebiträden, domare, nämndemän och rättstolkar) upplever att det sker ett missgynnande av personer med utländsk bakgrund. Vidare diskuteras de olika beteenden och strukturer som kan leda till detta missgynnande.

Rapportens sista kapitel lyfter fram några centrala teman utifrån resultaten från Brå:s forskningsgenomgång och de egna empiriska studierna. Därefter diskuteras olika typer av åtgärder som kan införas för att minska risken för diskriminering av personer med utländsk bakgrund i rättsprocessen. Föreslagna åtgärder tar utgångspunkt i

både de resultat som erhållits inom ramen för uppdraget och internationella erfarenheter på området.

Diskriminering förekommer på många samhällsområden och i alla samhällen

Både svensk och internationell forskning visar att samhällsinstitutioner generellt har en tendens att gynna vissa grupper i samhället samtidigt som de missgynnar andra. Det handlar om alltifrån utbildningsväsendet och bostads- och arbetsmarknadens institutioner, till hälsovården och möjligheter till politiskt deltagande (se till exempel Blank, Dabady och Citro 2004; SOU 2006:60; SOU 2006:79). Forskning visar att bland de grupper som missgynnas oftare än andra finns till exempel kvinnor (jämfört med män) och personer med utländsk bakgrund eller andra etniska minoritetsgrupper (jämfört med majoritetsbefolkningen).

Följande redovisning av olika typer av diskriminering börjar med att kort ta upp missgynnanden som kan resultera från en medveten eller uttalad *fientlighet* mot en viss grupp. Huvudfokus läggs emellertid vid att exemplifiera förhållanden som leder till en oftast oavsiktlig eller till och med omedveten diskriminering av de utsatta grupperna.

En central faktor, som kan betraktas som en förutsättning för i stort sett all diskriminering, är att samhället kännetecknas av en ojämn maktfördelning. Historiskt sett har vissa grupper – exempelvis kvinnor respektive minoritetsgrupper – varit starkt underrepresenterade bland dem som fattar beslut om hur olika typer av resurser, nyttigheter och ”onyttigheter” ska fördelas, medan andra (och i synnerhet män från majoritetsbefolkningen) har varit överrepresenterade bland beslutsfattarna. Det är inte bara frågan om ”beslutsfattarna” i snäv mening, exempelvis högt uppsatta politiker, centrala ledare inom näringslivet och så vidare, utan beslutsfattare överlag. Här ingår bland annat lärare, läkare, myndighetshandläggare samt, av särskild betydelse för just den här rapporten, poliser, åklagare, advokater, nämndmän och domare. Beslutsfattandet i samhället påverkas naturligtvis i stor utsträckning av de intressen och föreställningar som finns hos de grupper som har innehaft beslutsmakten på olika samhällsområden, och i mindre utsträckning av de grupper som varit underrepresenterade bland beslutsfattarna. Enkelt uttryckt kan man säga att ju större skillnaderna är mellan en viss grupps intressen och förutsättningar och de intressen och förutsättningar som finns bland beslutsfattarna, desto större risk att gruppen kommer att missgynnas.

Diskriminerande effekter av uttalad fientlighet

Diskrimineringsforskningen riktade länge huvudfokus mot effekterna av en uttalad fientlighet, avsmak eller avsky för olika befolkningsgrupper. Personliga känslor och medvetna, negativa attityder ansågs då vara de dominerande orsakerna till den diskriminering som minoritetsgrupper utsattes för (t.ex. Pager, 2006). Den här fientligheten kan komma till uttryck på olika sätt. I dess mest tillspetsade former kan den leda till tvångsflyttningar av folkgrupper, tvångssegregering och i extrema fall till folkmord. Men den kan även komma till uttryck på mer subtila sätt. Som exempel beskriver Blank, Dabady och Citro (2004) att en fientlig inställning kan kommuniceras icke-verbalt på exempelvis arbetsplatsen och konsekvent kan påverka den utsatta gruppens förutsättningar att prestera efter sin verkliga förmåga.

Nyare forskning har dock funnit att det kvarstår en betydande diskriminering även efter att omfattande attitydförändringar och en minskad explicit fientlighet mot minoritetsgrupper har uppmätts i samhället (t.ex. Pager 2006). Man har därför skiftat fokus till att utreda andra, mer subtila beteenden och processer som *inte* i första hand beror på en *avsiktlig* fientlighet mot de utsatta grupperna.

Effekter av medvetna stereotypiseringar – exemplet ”statistisk diskriminering”

Så kallad statistisk diskriminering (t.ex. Blank, Dabady och Citro, 2004; Nekby, 2006) har uppmärksammats på olika samhällsområden och bygger ofta på till synes rationella beslutsfattande processer som utgår från faktiska eller föreställda genomsnittsskillnader mellan olika grupper i befolkningen. På arbetsmarknaden kan det exempelvis handla om att arbetsgivare utgår från att arbetssökande med utländsk bakgrund är mindre produktiva än personer från helsvensk bakgrund eftersom deras kunskaper i svenska i genomsnitt är sämre eller att kvinnor i genomsnitt är mindre produktiva än män på grund av en högre benägenhet att gå ner till ett deltidsarbete, då det är kvinnor som har fått ta det största ansvaret för barnen och det obetalda arbetet i hemmet (DS 2000:69; Granqvist och Regnér, 2003).

Statistisk diskriminering bygger således på en mer eller mindre medveten *stereotypisering* av individer som tillhör en viss grupp efter faktiska eller föreställda skillnader *på gruppnivån*. Genom att utgå från statistiska skillnader mellan grupper kan exempelvis en arbetsgivare spara in på de kostnader som annars skulle krävas för att göra en individuell bedömning av eventuella produktivitetsskillnader mellan arbetssökanden. Effekten är emellertid att alla som avviker från gruppens medelvärde kommer att behandlas orättvist (antingen i positiv eller i negativ bemärkelse). I diskrimineringslitteraturen har liknande processer som verkar till nackdel för minoritetsgrupper beskrivits på bland annat bostads- och kreditmarknaderna (t.ex. Dymski, 2006;

Ahmed och Hammarstedt, 2007) och inom hälsovården (t.ex. Balsa, McGuire och Meredith, 2005; Werner, 2005).

Diskriminerande effekter av omedvetna föreställningar och stereotypiseringar

Forskningen visar att det också förekommer diskriminering som byggs på *omedvetna* föreställningar om olika grupper i befolkningen. I den socialpsykologiska litteraturen beskrivs den här typen av fördomar ofta som omedvetna övertygelser och associationer som påverkar en viss så kallad ingroups attityder och beteenden mot medlemmar i olika så kallade outgroups (t.ex. Blank, Dabady och Citro, 2004). På ett mer vardagligt språk skulle man i stället kunna prata om ett omedvetet tänkande i termer av "vi" (ingroup) och "de" (outgroup). Forskning visar dessutom att de stereotyper som tillskrivs så kallade outgroups har gemensamt att de alltid innehåller en negativ aspekt. Det handlar dessutom ofta om negativa föreställningar om gruppmedlemmarnas moralitet eller hederlighet, vilket kan göra dem speciellt betydelsefulla för gruppens kontakter med rättsväsendet (se vidare Fiske, 1998).

Omedvetna attityder och stereotyper om olika etniska grupper är kulturellt burna och ingår i ett samhälles sociala arv (Erich, 1973). Forskning visar också att omedvetna föreställningar av det här slaget är mycket resistent mot förändring även när människor möts med information och erfarenheter som går emot den stereotypa bilden. I stället lägger människan *per automatik* stor vikt vid information som bekräftar en befintlig stereotyp och avfärdar information som motsäger den (Fiske, 1998).

Diskriminerande effekter av omedvetna uppfattningar och föreställningar kan även uppkomma utan att det ens finns en omedveten *negativ* föreställning om den utsatta gruppen. Ibland kan det handla om att man utgår från ett omedvetet antagande om att det som gäller för en själv naturligtvis även gäller för andra. Det skapar en blindhet inför skillnader i andra gruppers behov och förutsättningar. Inom hälsovården har man exempelvis noterat en tendens att fokusera på hälsoproblem som drabbar män, snarare än kvinnor, vid prioritering av forskningsområden och fördelning av forskningsresurser. Det resulterar i att kvinnor överlag kan drabbas av sämre behandlingsutfall än män (t.ex. FN 1998; Östlin, Sin och George, 2004).

Effekter av till synes neutrala processer

Ytterligare en form av diskriminering som har uppmärksammats i forskningen rör till synes *neutrala* processer inom olika organisationer och samhällsinstitutioner. Ett exempel som har uppmärksammats flitigt på arbetsmarknaden rör användningen av befintliga anställdas kontaktnätverk vid nyanställningar. På grund av den sociala segrega-

tion som kännetecknar människors bekantskapskretsar innebär det bland annat ett rejält hinder för minoritetsgrupper att få jobb på arbetsplatser där personalstyrkan domineras av majoritetsbefolkningen (t.ex. Braddock och McPartland, 1987; Mouw, 2002).

Ibland uppstår diskriminering när de regler som tillämpas vid olika typer av institutionella beslut inte tar hänsyn till att vissa grupper har sämre förutsättningar i förhållande till de till synes neutrala kriterier som besluten baseras på. Ett exempel är kopplingen mellan föräldraförsäkringen och lönearbete på heltid, som inte tar hänsyn till skillnaderna mellan olika gruppers möjligheter att etablera sig i arbetslivet. Grupper med en svagare position på arbetsmarknaden (t.ex. utlandsfödda och ensamstående mödrar) utsätts därför för ett systematiskt missgynnande i föräldraförsäkringssystemet jämfört med grupper som har bättre möjligheter att etablera sig på arbetsmarknaden (Duvander och Eklund, 2006).

Samverkans- och kumulativa effekter

Det finns stora överlappningar mellan olika former av diskriminering i de samhällskontexter där de konkret påverkar människors förutsättningar och möjligheter i livet. Effekterna av de faktorer som missgynnar en viss grupp på ett område (t.ex. på arbetsmarknaden) kan därmed också ha konsekvenser för gruppens möjligheter att uppnå jämlika villkor på andra samhällsområden (till exempel i föräldraförsäkringssystemet). Samtidigt kan effekterna av missgynnanden på olika områden resultera i en förstärkt, kumulativ effekt över tid. Förhållanden som påverkar möjligheter i skolan för barn från minoritetsbakgrund kan exempelvis i förlängningen också påverka samma personers möjligheter på arbetsmarknaden. I samverkan med den diskriminering som finns i arbetslivet blir effekterna av de tidigare skolrelaterade förhållandena ytterligare förstärkta. På så sätt kan till och med relativt små effekter av diskriminering i ett visst sammanhang ändå bidra till stora skillnader i olika gruppers möjligheter att uppnå jämlikhet i samhället.

Blank, Dabady och Citro (2004) menar att kumulativa diskrimineringseffekter måste tas på allvar, i synnerhet då den lagstiftning om diskriminering som i dag har utvecklats runt om i världen ser på diskriminering som en händelse som sker vid en specifik tid och plats, snarare än som en pågående process som förstärker missgynnandet över tid.

Kan rättsväsendet förväntas vara annorlunda?

Rättsväsendet är en del av samhället på samma sätt som arbetsmarknaden, skolväsendet, socialförsäkringssystemet och hälsovården. De personer som arbetar inom rättsväsendet har naturligtvis socialise-

rats in i samma kulturellt burna stereotyper och kategoriseringar som de som arbetar inom andra samhällsinstitutioner. Det verkar därför orimligt att ha som utgångspunkt att just rättsväsendet skulle vara forskonat från liknande diskrimineringsmekanismer som de som beskrivits ovan.

Det har nämnts att de grupper som historiskt sett innehaft beslutspositioner inom ett samhällsområde spelar stor roll för vilka grupper som riskerar att missgynnas av de beslut som fattas på området. Det framgår tydligt av Arbetsgivarverkets (2007) rapport *Utländsk bakgrund i staten 2006* att personer med utländsk bakgrund fortfarande är starkt underrepresenterade bland dem som fattar beslut i rättskedian. Dessutom tillhör rättsmyndigheterna dem med den lägsta andelen anställda med utländsk bakgrund jämfört med andra statliga sektorer.

Viktigt att fokusera på både "diskretionsutrymmen" och effekter av en okritisk "likabehandling"

Den forskning som hittills har fokuserat på diskriminering inom rättsväsendet har lagt stor vikt vid betydelsen av så kallade diskretionsutrymmen. Diskretionsutrymmen handlar om situationer där handläggare har en större frihet att själva bestämma de kriterier som ett visst beslut ska baseras på eller hur föreskrivna beslutskriterier ska tolkas från fall till fall.

Ett exempel som ofta nämns i forskningen avser var eller mot vilka personer polisen beslutar att sätta in spanings- och kontrollresurser (se kapitel 2). Ett annat exempel är rättens möjligheter att tolka betydelsen av försvårande och förmildrande omständigheter vid beslut om påföljd. Det är i samband med sådana diskretionsutrymmen som forskningen menar att risken är störst för en *negativ särbehandling* av personer med minoritetsbakgrund. Utrymmet för diskretion anses också vara stort när beslutsfattare inte görs personligen ansvariga för konsekvenserna av sina beslut (Bowling och Phillips 2002; SOU 2006:30).

Det är emellertid inte bara vid så kallade diskretionsutrymmen som personer med utländsk bakgrund kan diskrimineras i mötet med rättsväsendet. Forskning om indirekt diskriminering visar att en till synes likabehandling också kan leda till betydande orättvisor om de kriterier som tillämpas inte tar hänsyn till olikheter i olika gruppers förutsättningar. Bowling och Phillips (2002) menar att det alltid uppstår problem när ett så kallat en-storlek-passar-alla²-förhållningssätt tillämpas i relation till rättsväsendets servicefunktion. Bowling och Phillips menar vidare att rättsväsendets bemötande måste anpassas efter skillnader i olika gruppers förutsättningar för att alla ska kunna

² På engelska: "one-size-fits-all".

erhålla dels likvärdiga möjligheter att få sin sak prövad, dels en likvärdig behandling inom rättssystemet.

En bild över hela rättsprocessen

Det har hittills funnits en tendens både i den internationella och i den svenska forskningen om diskriminering i rättsväsendet att fokusera på de olika delprocesserna i rättskedjan var och en för sig och inte se till helheten (Bowling och Philips, 2002; SOU 2006:30). Att försöka få ett samlat grepp om hur diskriminering kan göra sig gällande i rättskedjans alla länkar är således en relativt ny inriktning i den juridiska och kriminalvetenskapliga diskussionen.

Hela rättskedjan kan beskrivas i fyra olika delprocesser:

1. Polisens operativa verksamhet (spaning och utryckning)
2. Utredningsprocessen
3. Dömande processen
4. Domens verkställighet: kriminalvården

I och med att uppdraget handlar om att belysa diskriminering inom ”rättsprocessen” har Brå begränsat sig till de tre första av dessa fyra delar av rättskedjan. Inom ramen för de begränsningar som uppdragets tidsramar sätter har det datamaterial som samlats in för projektets räkning syftat till att i möjligaste mån belysa de strukturer och beteenden som kan leda till diskriminering av personer med utländsk bakgrund i alla de aktuella tre leden.

Befintlig kunskap om diskriminering i rättsväsendet

Inledning

Föreliggande kapitel syftar till att kort sammanfatta den befintliga kunskapen om diskriminering inom rättsväsendet. I beskrivningen av bakgrunden till Brå:s regeringsuppdrag nämndes att diskriminering inom rättsväsendet är ett eftersatt område inom svensk forskning. Det finns ändå en hel del svenska studier som har belyst frågor som rör diskriminering av personer med utländsk bakgrund vid olika punkter i rättskedjan. Resultaten från dessa svenska studier utgör huvudfokus för följande redovisning.

Presentationen följer de tre olika stadierna i rättsprocessen som nämndes i slutet av förra kapitlet. Den börjar med att beskriva faktorer som forskningen visat kan leda till att personer med utländsk bakgrund diskrimineras inom ramen för polisens operativa verksamhet. Därefter presenteras forskningsresultat avseende diskriminering under brottsutredningsprocessen, och till slut tas domstolsförhandlingen och den dömande processen upp. Kapitlet avslutas med en kort sammanfattning som pekar på faktorer som forskningen lyft fram som centrala för den diskriminering som personer med utländsk bakgrund utsätts för under rättsprocessen.

Diskriminering i polisens operativa verksamhet

Polisens operativa verksamhet är den del av rättskedjan som hittills varit mest belyst inom forskningen om diskriminering av personer med minoritetsbakgrund. I synnerhet har frågan fått stort utrymme inom internationell polisforskning (t.ex. Rowe, 2007; Russell-Brown, 2007). En central fråga i polisforskningen har varit hur stereotyper om kriminalitet bland olika grupper i befolkningen kan påverka polisens arbete på ett sätt som leder till att personer med minoritetsbakgrund diskrimineras.

Polisens arbete i mötet med personer med minoritetsbakgrund

Det är väldokumenterat i forskningen att medvetna och omedvetna stereotypa föreställningar om minoritetsgruppers brottslighet förekommer hos svenska poliser (t.ex. Carlström, 1999; Ekman, 1999; Granér, 2004). Svensk polisforskning har dessutom funnit att polisen i sin informella kommunikation kolleger emellan ibland använder rätt grov rasistisk retorik angående vissa grupper med utländsk bakgrund.

Nämnda forskning har dock inte kunnat belägga att den här retoriken kommer till uttryck i den mer formella kontakten i tjänsten, det vill säga i kommunikationen med allmänheten (t.ex. Granér, 2004), även om forskningen citerar poliser som själva uttrycker uppfattningen att ”jargongen i bussen så småningom kommer att avspegla sig även utåt” (ibid.). Samtidigt har statliga utredningar där personer med utländsk bakgrund tillfrågats om egna och bekantas erfarenheter av kontakter med polisen bland annat redovisat exempel på att polisen har använt kränkande benämningar i samband med kontroller (SOU 2005:69). Liknande resultat i undersökningar av den patrullerande polisens stereotypa föreställningar och språkbruk har erhållits även i andra länder (t.ex. Smith och Gray, 1985; Holmberg, 1999, 2003; Finstad, 2000; Bowling och Philips, 2002; SOU 2005:56; Sollund, 2007, 2008).

Forskning om polisens uttrykningsverksamhet visar att stereotypa föreställningar om minoritetsgrupper kan leda till att polisen fattar beslut utan att först samla in tillräckligt med information för att göra en korrekt bedömning av brottsituationen. Bland annat finns exempel på hur polisen dragit felaktiga slutsatser om brottsoffer med minoritetsbakgrund och i stället pekat ut dem som gärningspersoner (t.ex. Bowling och Philips, 2002; SOU 2005:69). Det mycket uppmärksammade Stephen Lawrence-fallet i Storbritannien ger ett exempel på hur allvarliga konsekvenserna kan bli. Stephen Lawrence, en ung afrokaribisk man, dog som resultat av en oprovocerad, rasistisk knivattack, och polisen fick mycket stark kritik för sin hantering av förundersökningen. Polisens förutfattade meningar om kopplingen mellan rastillhörighet och våldsbrottslighet gjorde att de betraktade offrets vän, Duwayne Brooks, som också var ett oskyldigt offer i sammanhanget, som misstänkt för inblandning i ett gatubråk. Polisen tog inte hans utsagor om hur attacken gått till på allvar, vilket ledde till att hela utredningen försenades och att viktiga möjligheter för att säkra bevis gick förlorade (se vidare MacPherson, 1999; Bowling och Phillips, 2002; Andersson, 2004).

Så kallad racial profiling i samband med poliskontroller

Amerikanska undersökningar har visat att fotgängare och bilförare med minoritetsbakgrund är klart överrepresenterade bland dem som utsätts för poliskontroller (t.ex. Gelman, Fagan och Kiss, 2006). I Norden har liknande forskningsresultat erhållits i Danmark (t.ex. Holmberg, 2003), Norge (t.ex. Sollund, 2006) och Sverige (Pettersson, 2005). I den engelskspråkiga litteraturen har arbetsmetoden beskrivits med begreppet ”racial profiling” som just innebär att polisen väljer ut personer för kontroll på grundval av yttre attribut som minoritetsutseende (t.ex. Alpert, Dunham och Smith, 2007). Arbetsmetoden leder till att de brottsliga handlingar som begås av personer

med minoritetsbakgrund oftare upptäcks än de som begås av andra grupper, som inte kontrolleras i lika stor utsträckning (t.ex. Sarnecki, 2006a). Samma effekt kan bli resultat när polisen väljer att fokusera resurser på specialsatsningar mot kriminaliteten i områden där minoritetsgrupper är överrepresenterade bland de boende (Granér, 2004), mot kriminaliteten inom specifika grupper av ungdomar med minoritetsbakgrund (t.ex. Perry, 2006; Sarnecki, 2006b) eller i samband med polisens inre utlänningskontroll (Hydén och Lundberg, 2004).

Svensk forskning har också lyft fram exempel på diskriminerande direktiv utfärdade av polismyndigheter. Ett sådant exempel är när polismyndigheten i Stockholms län i en rapport pekade ut personer från ett visst afrikanskt land som särskilt ansvariga för heroinhandeln i Stockholm. På grundval av denna allmänna bild gavs rekommendationen att varje polismästardistrikt bör informera sina närpolisområden om vilka personer från det afrikanska landet som bodde i närpolisområdet (SOU 2005:56). Ett sådant direktiv kan lätt leda till att alla personer som uppehåller sig i ett visst grannskapsområde blir misstänkliggjorda utifrån hudfärg för innehav av heroin och annan narkotika och därmed också föremål för en närgången kontroll av polisen.

Registrering för brott på lösare grunder

Utöver en förhöjd risk att bli föremål för poliskontroller, har nordisk forskning funnit att polisens diskretionära utrymme att bestämma vilka brott som rapporteras vidare också används på ett diskriminerande sätt (t.ex. Holmberg, 2003). Det handlar om en tendens hos polisen att oftare skriva av majoritetsbefolkningens brott på plats, medan minoriteters kriminalitet oftare anmäls för vidareutredning. Svensk forskning har visat resultat som indikerar att personer med utländsk bakgrund lättare blir registrerade som skäligen misstänkta för brott än personer med svensk bakgrund (Kardell, 2006; Pettersson, 2006). Det kan exempelvis handla om att personer med utländsk bakgrund oftare rapporteras av polisen för brott där åklagaren sedan inte tycker att det är påkallat att väcka åtal, eller att de blir registrerade som skäligen misstänkta på vagare grunder.

Polisens arbete påverkar bilden av minoriteters kriminalitet

I förlängningen innebär diskriminerande arbetsmetoder hos polisen att den officiella kriminalstatistiken ger en felaktig bild av eventuella överrepresentationer av minoritetsgrupper bland dem som begår brott. Det leder bland annat till att den stereotyp som ligger till grund för "ändamålsenligheten" i polisens diskriminerande resursfokusering bekräftas och till och med förstärks. Förutfattade meningar om att minoriteter är väsentligt mer kriminella än majoritetsbefolkningen blir till en självuppfyllande profetia såväl hos polisen som hos andra

handläggare inom rättsväsendet vilkas arbete till stor del bygger på det underlag av fall som de blir ”serverade” av polisen (t.ex. Sarnecki, 2006b).

Diskriminering under utredningsprocessen

Det finns även svensk forskning med socialpsykologisk, juridisk och kriminologisk inriktning som belyser hur personer med utländsk eller annan minoritetsbakgrund kan diskrimineras under brottsutredningen. Bland annat beskriver forskningen effekter av språkskillnader. Även här lyfter man fram diskriminerande effekter av stereotyper som förknippar minoritetsbakgrund med kriminalitet. Det finns dessutom forskning som visar att personer med utländsk bakgrund häktas oftare än svenskar och att polisens utredningsbenägenhet påverkas av om parterna i ett fall har utländsk bakgrund (jfr SOU 2006:30).

Språkskillnader och stereotyper kan påverka brottsutredningen

Socialpsykologisk forskning visar att omedvetna föreställningar förknippade med språkskillnader leder till att uttalanden från personer som inte har svenska som modersmål betraktas som mindre trovärdiga, oavsett hur bra personen ifråga minns till exempel en brotts handling. Om en person stakar sig, har svårt att hitta ord, säger fel och är tveksam i sitt ordval har det en negativ effekt på hur man bedömer tillförlitligheten i dennes utsagor (t.ex. Lindholm och Bergvall, 2006). Det innebär att både tilltalade och målsägande som inte har svenska som modersmål riskerar att betraktas som mindre trovärdiga än personer med svensk bakgrund i samband med brottsutredningar. Diesen (2006) menar till exempel att ”invandrare har särskilt svårt att hävda sig i utredningar där trovärdigheten är av betydelse (ord-mot-ord-situationer)”.

Det har redan nämnts att forskning visar att det förekommer stereotypa föreställningar hos poliser som förknippar minoritetsgrupper med vissa typer av brottslighet. Ask (2006) beskriver att stereotypa föreställningar hos brottsutredaren påverkar hur tillgänglig information tolkas och värderas, hur trovärdigheten i utsagor bedöms och hur stor beredskapen är att följa upp olika ledtrådar i samband med rekonstruktionen av en brotts handling. Speciellt viktig är forskning som visar att vi människor har en automatisk tendens att lägga mer vikt vid information som bekräftar en redan existerande övertygelse, till exempel ett antagande om skuld som bygger på individens bakgrund och att avfärda information som går emot denna övertygelse (t.ex. Schaller, 1991; Doosje, Spears och Koomen, 1995).

Utländsk bakgrund påverkar polisens benägenhet att utreda anmälda brott

När en brottsanmälan tas upp av polisen görs en första sållning, där man bedömer om anmälan ska skrivas av eller om man ska inleda en utredning (jfr Diesen, 2006). I de fall som går vidare till utredning tar polisen ställning till om förundersökning ska inledas eller inte.

Diesen (2006) redovisar huvudresultat från en undersökning av samtliga *våldtäkter inomhus* i Uppsala 1999–2002. Studien visar att polisen är mer benägen att avfärda målsägandens berättelse utan att ens kalla den misstänkte förövaren till förhör när målsäganden har utländsk bakgrund i jämförelse med fall som har svenska målsägande. Samtidigt är det vanligare att avfärda målsägandens berättelse utan att kalla den misstänkte till förhör när den misstänkte har svensk bakgrund än när han eller hon har utländsk bakgrund.

En undersökning av polisens benägenhet att inleda en utredning av *misshandel mellan obekanta* (Brå, 2007a) visar att de inblandade parternas etniska bakgrund är en av flera faktorer som ökar sannolikheten att utredningar läggs ner vid ett tidigt stadium, trots att fallen i efterhand har bedömts som utredningsbara. Undersökningen konstaterade att allt annat lika är risken för ett tidigt nedläggningsbeslut störst när båda parter har utländsk bakgrund. Vidare är risken för en snabb nedläggning större när offret har utländsk bakgrund och den utpekade misstänkte har svensk bakgrund än när det är tvärtom. Rapporten sammanfattar resultaten på följande sätt.

”Om målsäganden är svensk och den misstänkte tycks ha utländsk härkomst ökar utredningsbenägenheten. Men om båda parterna i stället tycks ha utländsk härkomst blir resultatet det motsatta: då är polisen mindre benägen att inleda en utredning. Den eventuella diskriminering som detta kan tyda på riktar sig då snarare till målsägande med utländsk bakgrund, eftersom deras anmälningar ofta läggs ner. Totalt sett kan det beskrivas som en dubbel diskriminering där personer med utländsk härkomst diskrimineras inom rättsväsendet både som gärningsman och som målsägande.” (Brå, 2007a, s. 53).

Personer med utländsk bakgrund häktas oftare

Under brottsutredningen och förundersökningen kan vissa tvingande åtgärder, till exempel häktning, användas, bland annat för att säkerställa fakta kring det aktuella brottet och förvissa sig om att den misstänkte inte gör sig otillgänglig. Diesen (2005, 2006) menar att för samma brott riskerar personer med utländsk bakgrund att häktas i högre grad än personer med svensk bakgrund, att de häktas på lösare grunder och att de riskerar att sitta längre tid i häkte i avvaktan på rättegång.

Om man jämför andelen personer med utländsk bakgrund bland de *häktade* med andelen som har utländsk bakgrund bland de *gripna* är andelen bland häktade större. Det kan till en del bero på att risken för flyktfaran bland gripna utlandsfödda, i synnerhet de som saknar hemvist i Sverige, anses vara större än bland gripna med svensk bakgrund. Det kan i sin tur resultera i att gripna med utländsk bakgrund blir häktade för lindrigare brott. Diesen menar dock att häktningsgrunden kollusionsfara (till exempel risken att förstöra bevis och hota vittnen) kan användas mer slentrianmässigt när den gripne har utländsk bakgrund. Internationellt har liknande resultat erhållits i forskningen både inom och utanför Norden (Wordes m.fl. 1994; Bishop och Frazer, 1996; Holmberg och Kyvsgaard, 2003).

En viss korrigerig av överrepresentationen av misstänkta med utländsk bakgrund vid åtalsbeslut

Både Kardell (2006) och Pettersson (2006) har i undersökningar om diskriminering inom rättsväsendet funnit att åklagare oftare lägger ner förundersökningar för skäligen misstänkta med utländsk bakgrund. Det gäller i synnerhet misstänkta med utomeuropeisk bakgrund. När åklagaren kommer in i bilden tycks det således ske en viss korrigerig genom att flera av de brott som personer med utländsk bakgrund misstänkts för skrivs av på grund av att bevisen inte är tillräckligt starka för att hålla vid prövning i en rättegång.

Åklagare tycks således ha en slags filtrerande funktion. Det innebär dock inte att åklagares beslut skulle vara fria från förutfattade meningar om personer från andra länder. Enligt befintlig forskning påverkas även åklagare i sina beslut av stereotypa föreställningar om olika etniska gruppers brottsbenägenhet och trovärdighet (t.ex. Sarnecki, 2006b; Diesen, 2005, 2006).

Diskriminering i den dömande processen

Väldigt lite forskning har publicerats i Sverige om faktorer som kan leda till att personer med utländsk bakgrund diskrimineras under domstolsförfarandet. En del svenska studier har emellertid ändå genomförts under senare år. Studierna visar tecken på att personer med utländsk bakgrund missgynnas på grund av både kommunikationsproblem och stereotypa föreställningar även under domstolsförhandlingen.

Språkskillnader påverkar förutsättningarna i rättssalen

Muntlighets- och omedelbarhetsprincipen, som innebär att endast de uppgifter som kommer fram vid huvudförhandlingen ska ligga till grund för domen, gör att den muntliga framställningen av brottsbehandlingen får en central roll. Det innebär att förutsättningarna för att

lägga fram sin version av brottshändelsen i domstol är sämre för både tilltalade och målsägande som inte har svenska som modersmål. På grundval av intervjuer med åklagare och advokater beskriver du Rées (2006) att domstolsförhandlingar upplevs vara betydligt svårare att genomföra när en av parterna behöver tolk. Eftersom tidsschemat för huvudförhandlingarna ofta är pressat kan långa utlägg, i synnerhet på ett främmande språk, upplevas som stressande för rättens ledamöter. Diesen (2006) menar bland annat att det är svårare för tilltalade som inte har svenska som modersmål att framstå som trovärdiga och därmed att komma med en förklaring som kan ge upphov till rimligt tvivel.

Stereotypa föreställningar påverkar domstolsförhandlingen

Resultat från du Rées' (2006) intervjustudie med åklagare och advokater visar dels att det finns stereotypa föreställningar som förknippar olika minoritetsgrupper med kriminalitet bland andra av rättsväsendets aktörer än polisen, dels att det inom rättsväsendet finns en upplevelse att stereotypa föreställningar om minoritetsgrupper negativt påverkar gruppmedlemmarnas förutsättningar under en domstolsförhandling.

Som exempel nämner du Rées en föreställning om att många öststatsmedborgare bara kommer till Sverige för att stjäla samt upplevelsen att det innebär att de som blir åtalade för stöldbrott är dömda på förhand. Vidare upplevs muslimer vara en grupp som systematiskt har sämre förutsättningar för en objektiv behandling i fall som rör brott mot kvinnor, då det finns en generaliserad föreställning om att muslimska män har en mycket negativ kvinnosyn. Bland annat upplevs föreställningen påverka hur trovärdigheten i männens utsagor bedöms i rättssalen.

Skillnader i hur personer med utländsk bakgrund döms i domstolen

I förlängningen påverkar den tilltalades respektive målsägandens möjligheter att lägga fram sin sak och de trovärdighetsbedömningar som görs av rättens ledamöter förutsättningarna inför rättens överläggning i skuld- och påföljdsfrågan. Ledamöternas subjektiva intryck och stereotypa föreställningar kan styra deras bedömning av avsikten eller motivet bakom handlingen, deras värdering av sanningshalten i den tilltalades, målsägandens eller vittnenas berättelse och deras bedömning av den skada, fara eller kränkning som brottet inneburit. Även bedömningen av eventuella försvårande eller förmildrande omständigheter påverkas av de subjektiva intrycken från huvudförhandlingen. Vid valet av påföljd kan sådana intryck exempelvis ha betydelse om den tilltalade ska tilldömas annan påföljd än fängelse (villkor-

lig dom eller skyddstillsyn) när fängelsestraff annars är det normala straffvärdet (Diesen, 2006).

Internationell forskning visar att personer med minoritetsbakgrund löper större risk att dömas till fängelse än personer från majoritetsbefolkningen (t.ex. Spohn, 2000; Shute, Hood och Seemungal, 2005; SOU 2005:56). Återigen är svenska undersökningar som belyser frågan om huruvida olika minoritetsgrupper döms olika i domstol av relativt färskt datum. Den allmänna uppfattningen har varit att domstolarna behandlar tilltalade med svensk och utländsk bakgrund ganska lika i samband med *skuldbedömningen*. Diesen (2006) menar exempelvis att de flesta åtal som väcks leder till en fällande dom, bland annat på grund av att åklagare inte får föra ett fall till domstol om inte bevisningen är stark. Diesen menar vidare att den generellt höga fällande frekvensen innebär att det är svårt att bedöma om åtalade personer med utländsk bakgrund löper större risk att bli dömda (ibid.). Däremot finns det ett större utrymme för diskriminering vid domstolens bestämning av påföljd jämfört med skuldbedömningsfrågan (t.ex. Diesen, 2005). Den forskning som har tagit upp frågan om eventuella skillnader i de påföljder som döms ut till personer med svensk respektive utländsk bakgrund har funnit vissa skillnader mellan grupperna.

Kardell (2005) har analyserat fall där svensk tingsrätt dömt den tilltalade till villkorlig dom, skyddstillsyn och fängelse år 2003. Resultaten visar att personer med utländsk bakgrund löper större risk än personer med svensk bakgrund att dömas till fängelse. Vidare är risken att dömas till ett *längre* fängelsestraff störst bland dem som kommer från ett utomeuropeiskt land och bland dem som är födda i Sverige och har en eller två föräldrar från ett utomeuropeiskt land.

Resultatet gäller dock inte nödvändigtvis för samtliga brottstyper. I en studie om *olaga hot* fann exempelvis Kätzelborg (i Diesen, 2005) inga större skillnader med avseende på tilldömda fängelsestraff mellan personer med svensk och utländsk bakgrund. Pettersson (2006) däremot fann att personer med utomeuropeisk bakgrund som åtalats för grövre *sexualbrott*, *misshandel* och *grov misshandel* oftare döms till fängelse än personer med svensk bakgrund, även när hon i sin undersökning har tagit hänsyn till bakgrundsfaktorer som ålder, tidigare fängelsedom och antal brott. Liknande resultat har även erhållits avseende *våldtäkt/försök till våldtäkt* (Sarnecki, 1994), *rattfylleri/grov rattfylleri* (Norström, 1998) och *kvinnomisshandel* (Sidén i Diesen, 2005). Forskningen visar således att diskretionsutrymmet i den dömande processen varierar i olika brottskategorier.

Diesen (2006) drar på grundval av ett antal studier inom processrättsområdet slutsatsen att ”invandrare i betydligt högre grad än svenskar riskerar fängelsestraff när alternativen villkorlig dom, skyddstillsyn eller samhällstjänst står öppna”. Vidare konstaterar

han att ”den negativa särbehandlingen främst förekommer vid medelgrova brott, där straffvärdet kan medföra ett kortare fängelsestraff” (s. 211). (Se även Shute, Hood och Seemungal, 2005).

Sammanfattning

För att återkoppla till förra kapitlets diskussion om olika typer av diskrimineringsmekanismer visar denna forskningsgenomgång att det inom rättsväsendet förekommer diskriminerande effekter av både medvetna och omedvetna stereotyper.

Bland annat kännetecknas polisens kontrollaktiviteter på gatan av en form av statistisk diskriminering som bygger på uppfattade genomsnittsskillnader i kriminalitet mellan olika grupper i befolkningen. Dessa föreställda skillnader innebär att det kan upplevas som rationellt för polisen att inrikta sin kontrollverksamhet mot grupper med specifika kännetecken. Genom den här fokuseringen av kontrollresurser blir det mer sannolikt att den kriminalitet som begås av vissa grupper, bland annat etniska minoriteter, upptäcks, samtidigt som de brott som begås av andra grupper mer sannolikt går oupptäckta (jfr Diesen, 2006; Sarnecki 2006b).

Stereotypa föreställningar om kriminalitet hos minoritetsgrupper har också befunnits leda till en risk för att polisen drar felaktiga slutsatser om vem som är offer respektive gärningsperson vid uttryckningar till olika brottsituationer. Forskningen visar vidare att medvetna och omedvetna stereotyper av det här slaget kan påverka hanteringen av fall där den misstänkte har minoritetsbakgrund såväl under brottsutredningen som i domstolen.

Forskningen visar också att omedvetna föreställningar kopplat till språkförståelsen innebär att personer som inte kan svenska har svårare att framstå som trovärdiga. Det har en negativ inverkan på deras förutsättningar i mötet med rättsväsendet vid samtliga punkter under rättsprocessen.

Jämfört med andra aktörsgupper inom rättsväsendet är frågan om diskriminering inom ramen för polisens arbete betydligt bättre utforskad både internationellt och i Sverige, och har bland annat belysts i ett antal akademiska avhandlingar. Den befintliga kunskapen om de typer av beteenden och strukturer som leder till att just polisens arbete diskriminerar personer med utländsk eller annan minoritetsbakgrund är därmed förhållandevis omfattande. Polisforskningen visar dessutom att de här beteendena och strukturerna i stora delar är desamma i många olika länder. Det innebär att man kan dra nytta av de förslag på åtgärder för att minska diskriminerande effekter av polisens arbete som redan har lagts fram eller införts i andra länder. Vi återkommer till frågan om åtgärder för att minska diskriminering i rapportens slutkapitel.

Överlag är forskningen mindre omfattande när det gäller de senare leden i rättsprocessen, och det är väldigt få studier som undersökt situationen i domstolen. Bland annat saknas studier som beskriver erfarenheter av diskriminering bland viktiga aktörsgrupper som exempelvis domare och nämndemän. Inte heller finns det några studier som har belyst rättstolkars erfarenheter, trots att den begränsade forskning som finns tyder på att språkskillnader kan vara en viktig faktor som negativt påverkar minoritetsgruppers möjligheter att delta i rättsprocessen på lika villkor som personer med svenska som modersmål.

Med vissa undantag har den forskning som genomförts om diskriminering under de senare delarna av rättsprocessen främst riktat in sig på att leta efter skillnader i rättsliga utfall för olika grupper, till exempel i andelarna som blir åtalade, häktade eller dömda, eller i utdömda påföljder. Studier som har försökt utröna vad eventuella skillnader kan bero på är mycket sällsynta. Detsamma gäller studier som har försökt belysa hur personer med minoritetsbakgrund kan missgynnas av att rättsväsendet inte tar tillräcklig hänsyn till skillnader i olika gruppers förutsättningar inför rättsprocessen. Vidare saknas forskning som belyser vilka faktorer som personer med minoritetsbakgrund själva upplever har lett till att de blivit diskriminerade i sina möten med rättsväsendet.

Den befintliga forskningen har slutligen haft en mycket stark inriktning på hur rättsväsendet diskriminerar *misstänkta* eller *tilltalade* med utländsk eller annan minoritetsbakgrund. Eventuell diskriminering av *brottsoffer* eller *målsägande* med utländsk bakgrund inom rättsväsendet har sällan varit fokus för svensk forskning (jfr Dahlbäck, 2006).

Det är mot bakgrund av denna genomgång av det befintliga kunskapsunderlaget som Brå har genomfört de datainsamlingar som redovisas i följande två kapitel.

Upplevd diskriminering inom rättsväsendet

Inledning

I det här och nästa kapitel presenteras resultat från undersökningar som Brå genomfört för att utveckla en bättre bild av de strukturer och beteenden som kan leda till att personer med utländsk bakgrund missgynnas i sina möten med rättsväsendet. Det här kapitlet fokuserar på den upplevda diskrimineringen bland personer med utländsk bakgrund, erfarenheter som handlar om att känna sig orättvist särbehandlad och kränkt under rättsprocessen på grund av nationalitet, etnicitet, religion eller hudfärg. I nästa kapitel redovisas data som har samlats in för att belysa de erfarenheter och upplevelser av diskriminerande beteende och strukturer som olika aktörer inom rättsväsendet har.

I arbetet med regeringsuppdraget har Brå utgått från att det för ett välfungerande rättssamhälle inte enbart är centralt att rättssystemet fungerar icke-diskriminerande utan också att det upplevs vara det. Att delta i rättsprocessen handlar inte enbart om en formell, faktisk möjlighet att delta utan består även i att känna sig delaktig och betydelsefull. Rättvisa för ett brottsoffer eller en misstänkt gärningsperson handlar inte bara om juridiskt korrekta beslut utan också om vägen dit och om hur dessa beslut kommuniceras. Justitiekansler Göran Lambertz skriver i en artikel om förtroende för rättsväsendet att "[d]en misstänkte får inte vara dömd på förhand och skall inte heller behöva känna att det finns förutfattade meningar om hans skuld" (Lambertz, 2004:387). Som citatet visar handlar rättvisa och icke-diskriminering om likvärdiga förutsättningar, både objektiva och subjektiva. En viktig dimension av likhet inför lagen handlar därmed om att de personer som kommer i kontakt med rättsväsendet är nöjda med kontakten och känner att de har behandlats likvärdigt och med respekt.

Personer med utländsk bakgrund är en grupp som behöver förhålla sig till diskriminering och dess konsekvenser på ett mer påtagligt sätt än den svenska majoritetsbefolkningen. Minoritetsgruppers positiva likväl som negativa erfarenheter av rättssystemet är därför nödvändiga att belysa för att skapa en bild av hur diskriminering som ett institutionellt problem kan förstås. I den här studien lyfts de negativa erfarenheterna fram. Genom att tillvarata dessa erfarenheter går det att identifiera delar av diskrimineringsproblematiken och få underlag för att diskutera åtgärder som i förlängningen har potential att öka rättsväsendets legitimitet i samhället.

Studiens syfte och data

Studien bygger på en genomgång av 168 anmälningar som kommit in till Ombudsmannen mot etnisk diskriminering (DO) under åren 2000 till 2005. Det är samtliga anmälningar som riktat sig mot de centrala aktörerna i brottmålsprocessen under perioden. De myndigheter som anmälningarna gäller är därmed Polismyndigheten, Åklagarmyndigheten, allmän domstol samt Advokatsamfundet. Anmälningar som riktat sig mot Kriminalvården eller den civilrättsliga processen har sällats bort.

Det främsta syftet med studien är att skapa en bild av beteenden och arbetssätt som leder till att den berörda känner sig orättvist behandlad och kränkt. Studien försöker att beskriva *när* och *hur* rättsliga situationer blir diskriminerande situationer utifrån de utsattas perspektiv. Vilka hinder för att uppnå lika rättigheter och möjligheter upplever tilltalade, målsägande och vittnen med utländsk bakgrund i samband med sina kontakter med rättsväsendet? Vad i mötet med de rättsliga aktörerna kändes orättvist eller kränkande? Vilka former tar sig den diskriminering som upplevs? Undersökningen handlar därmed om hur anmälarna förstår, hanterar och upplever sin kontakt med rättsväsendets aktörer.

Diskussion om metod

Fallstudiens underlag utgörs således av *upplevda* och *anmälda* fall av etnisk diskriminering till DO. Materialet som studien bygger på är därmed styrt av flera selektionsmekanismer, vilket gör att den inte kan anses som representativ för alla former av missgynnande av personer med utländsk bakgrund som förekommer inom rättsväsendet. Syftet med studien är heller inte att göra den typen av generaliseringar kring diskriminering utan att kvalitativt beskriva minoritetspersoners negativa erfarenheter av rättsväsendet.

Att studera upplevd diskriminering

I forskningslitteraturen om diskriminering diskuteras ofta förhållandet mellan de subjektiva erfarenheterna av diskriminering och en objektivt föreliggande diskriminering (se Lange och Westin, 1981; Pager, 2006). Det kan konstateras att allt som upplevs som diskriminering inte nödvändigtvis uppfyller de kriterier som krävs för att fastställa att det har skett diskriminering i juridisk mening. Samtidigt är det långt ifrån all diskriminering som uppfyller de juridiska kriterierna som upplevs som diskriminering av dem som utsätts för den. Det torde i synnerhet gälla de missgynnanden som finns i former av indirekt diskriminering. Självfallet är upplevd diskriminering också svår att verifiera i efterhand.

De invändningar som finns mot att studera upplevelser av diskriminering gör dem emellertid inte mindre viktiga att undersöka. Det finns

flera anledningar till att perspektivet är intressant att lyfta fram. För det första är det ett perspektiv som sällan har belysts, vilket inte minst gäller svensk forskning på området, där främst kvantitativa analyser av diskriminering inom rättsväsendet har genomförts. Den forskning som finns om upplevd diskriminering har antingen fokuserat på upplevelser i samband med kontakter med polisen (Ericsson, 2006) eller studerat upplevd diskriminering i samhället generellt och endast vidrört kontakter med rättsväsendet. Även i dessa sammanhang har framför allt kontakten med polisen synliggjorts (Lange, 1999, 2000; de los Reyes, 2003; SOU 2005:69; Integrationsverket, 2006; Kalonaityté, Kawesa, och Tedros, 2007).

En del kritik har riktats mot studier som har upplevd diskriminering och de utsattas perspektiv i fokus. Kritiker hävdar att dessa studier skulle vara mer subjektiva än andra och ge en mer snedvriden bild av problematiken (jfr Becker, 1967). Denna bild delas emellertid inte av forskningsöversikter som har gjorts på området. I stället visar dessa genomgångar att upplevd diskriminering kan betraktas som en god indikator på en del av de faktiska problem som rättsväsendet som institution har i sina kontakter med minoritetsgrupper (Etherington, 1994; ECRI, 1998; Pager, 2006).

För det andra visar samtida forskning kring upplevd diskriminering att perspektivet kan bidra med nya insikter, bland annat genom att synliggöra en vardagsrasism som kontinuerligt påverkar hur individer upplever sina livsvillkor och valmöjligheter (t.ex. Essed, 2002; Mattsson och Tesfahuney, 2002; de los Reyes och Wingborg, 2002; Schmauch, 2006). Händelser där personer känner sig orättvist bemötta eller kränkta kan alltså inte ses som separata händelser utan bör kopplas samman med kontinuitet och livssituation. En annan insikt som forskningen om de subjektiva erfarenheterna av negativ särbehandling har gett är att konsekvenserna av upplevd diskriminering inte enbart kan kopplas till en utsatt individ utan att den upplevda utsattheten även får konsekvenser för familj, vänner och bekanta (Brunson, 2007). De kumulativa erfarenheterna av diskriminering är mycket svåra att få insikt om i material som bygger på andra data än just erfarenheter.

En tredje anledning till att studera just *upplevd* diskriminering kan sammanfattas i vad som brukar kallas Thomas teorem: ”Om människor definierar situationer som verkliga blir de verkliga till sina konsekvenser” (Thomas och Thomas, 1928). Tanken är att om människor uppfattar att de blir diskriminerade i sitt möte med rättsväsendet så är det i sig en viktig fråga för rättsväsendet. Synliggörande och erkännande av de utsattas perspektiv handlar om förtroendefrågor som är grundläggande för att rättsväsendet ska kunna fungera.

Att studera anmäld diskriminering

Underlaget för studien utgörs även av *anmälda* fall av diskriminering. När det gäller hur anmälningsbenägenheten påverkar studiens representativitet är det rimligt att anta att endast en bråkdel av den upplevda diskrimineringen inom rättsväsendet anmäls över huvud taget, och att en ännu mindre andel anmäls till DO.

Även om området är tämligen utforskat är det rimligt att anta att flera faktorer påverkar benägenheten att anmäla att man har blivit utsatt för diskriminering. Det är troligt att själva händelsen är en viktig faktor, ju allvarligare händelsen uppfattas vara desto högre benägenhet att anmäla den. Det bidrar till att det är tänkbart att materialet fångar upp fler av de grövre formerna av diskriminering än av de mer subtila. Det är också troligt att den utsattes möjligheter och resurser att anmäla händelsen påverkar underlaget i förhållande till vilkas erfarenheter av rättsväsendet som synliggörs. Personer med utländsk bakgrund är en heterogen grupp, där möjligheter och resurser varierar mellan olika etniska grupper. I och med att en anmälan till DO förutsätter att den anmälade personen både känner till DO och vet hur man ska gå tillväga för att göra en anmälan är det möjligt att mer resursstarka grupper oftare kommer till tals jämfört med de mindre resursstarka grupperna. Det visar sig emellertid att studiens underlag är relativt brett i båda dessa avseenden och att det täcker in både anmälningar som gäller mer subtila former av diskriminering och anmälningar från personer ur grupper som borde vara mindre representerade i den här typen av material.

En annan invändning mot underlaget är att det bygger på anmälningar som har kommit in till just DO. Eftersom diskrimineringslagstiftningen inte ger DO mandat att pröva enskilda fall av diskriminering inom rättsväsendet är det möjligt att många av dessa anmälningar hamnar och utreds inom rättsväsendet självt, genom polisens internutredningar, anmälningar till JO, Advokatsamfundet eller högre rättsliga instanser. Detta kan naturligtvis också ha en inverkan på hur underlaget för studien ser ut. Fördelen med att använda sig av just anmälningar till DO är att de handlar om negativ särbehandling som upplevs bero på just nationalitet, etnicitet, religion eller hudfärg och inte andra fall av hur mötet med rättsväsendet har upplevts kränkande eller orättvist. Vidare är anmälan i sig ett tecken på att den faktiska händelse som ligger bakom anmälan betyder mycket för de som anmäler och att det möte som de har haft med rättsväsendet är förknippat med negativa känslor. Den möda som det innebär att göra en anmälan till DO gör det rimligt att anta att anmälningar ger uttryck för händelser som verkligen upplevts som diskriminerande.

En minimibild av upplevd diskriminering

De selektionsmekanismer som ligger bakom underlaget till studien gör att fallen i nästa avsnitt bör betraktas som en *minimibild* av de negativa erfarenheter som personer med utländsk bakgrund har från sitt möte med rättsväsendet. Åtminstone dessa hinder att uppnå lika rättigheter och möjligheter har tilltalade, målsägande och vittnen med utländsk bakgrund upplevt i samband med sina kontakter med rättsväsendet. Dessa upplevda och anmälda erfarenheter av diskriminering i mötet med rättsväsendet kan sättas i relation till den bild som träder fram i de övriga delarna av Brå:s rapport, både forskningsgenomgången och den bild som de rättsliga aktörerna själva ger i nästa kapitel. Genom överensstämmelsen mellan dessa bilder skapas en inre validitet då många av de upplevelser som här synliggörs bekräftas av rättsliga aktörer som åklagare, advokater, domare, nämndemän och rättstolkare samt av tidigare forskning. Det finns också en inre validitet i materialet i sig då samma typer av fall återkommer flera gånger.³

Den upplevda diskrimineringen som perspektiv öppnar för värdefulla insikter om hur det svenska samhället och dess institutioner uppfattas av personer med utländsk bakgrund. Dessa insikter är särskilt viktiga i en rapport som försöker förstå hur personer med utländsk bakgrund möter en kvalitativt annorlunda situation i mötet med rättsväsendet jämfört med personer som har en helt svensk bakgrund.

Upplevd diskriminering i konkreta situationer

I det följande avsnittet presenteras sju typfall som baseras på de 168 DO-anmälningar som Brå har tagit del av. Fallen återger inte enskilda händelser utan bygger på flera anmälningar. Fallen kännetecknar på var sitt sätt den upplevda diskrimineringen inom rättsprocessens olika led. Avsikten med att framställa materialet på det här sättet är att synliggöra de övergripande mönster som träder fram ur anmälningarna mot rättsväsendet och att samtidigt fånga upp konkreta situationer där personer med utländsk bakgrund har känt sig särbehandlade på ett negativt sätt.

Tanken är att fånga upp ett spektrum av upplevelser. I en kvalitativ studie som den här finns det inget värde i att rangordna olika erfarenheter eller upplevelser av diskriminering. En risk med att rangordna och ensidigt fokusera på de grävsta eller mest självklara formerna av diskriminering är att ett sådant förhållningssätt kan osynliggöra andra och kanske mer utbredda former av diskriminering. Det som fallen lyfter fram är först och främst de återkommande beskrivningarna av hur mötet med rättsliga aktörer har upplevts enligt DO-anmälningarna. Fallen belyser även händelser som är mindre vanliga, men som av andra anledningar har ansetts värda att lyfta fram. Fallen

³ Se bilaga 1 för ett utförligare resonemang kring metod och analys.

nedan belyser beteenden och arbetssätt som upplevts som orättvisa och som har bidragit till att anmälaren känner sig diskriminerad. Efter varje fall diskuteras de problematiska beteendena utifrån vad som framkommer i anmälningarna.

Upplevd diskriminering i polisens operativa verksamhet

Polisens arbete i spaningsprocessen kan se ut på många olika sätt. Anmälarnas erfarenheter av diskriminering ser därför också olika ut. Av det operativa arbetet är det emellertid två situationer som utifrån materialet verkar upplevas som mer diskriminerande än andra, det är dels vid *kontroller* av misstänkta personer eller fordon, dels vid *utryckning* till brottsplatser. I denna del redovisas därför två fall som beskriver just sådana situationer även om materialet också täcker in betydligt mindre laddade situationer som handlar om kränkande bemötande i samband med rutinärenden på polisstation.

Fall 1 Ogrundad misstanke och användande av maktbefogenheter

När anmälaren är på väg hem efter att ha varit på en konsert kommer två män fram och säger att de vill prata med honom. Anmälaren tycker att de verkar suspekta och säger att han inte vill prata med dem och går vidare. En av männen tar då hårt tag i anmälaren bakifrån och säger att han är polis, samtidigt som han som hastigast visar sin legitimation. Den andra mannen kommer fram och börjar visitera anmälaren. Anmälaren som fortfarande inte är helt säker på om männen verkligen är poliser undrar vad han är misstänkt för, men får inget svar. Efter att frågat upprepade gånger får han veta att det syns att han är narkotikapåverkad och att han bör erkänna vad han tagit för något. Anmälaren säger att han aldrig använt narkotika, men det verkar inte poliserna bry sig om. I stället bestämmer poliserna att anmälaren ska tas med till polisstationen och tvingar på anmälaren handfängsel trots att han är villig att följa med. Anmälaren tycker att det känns genant att behandlas på det sättet på en offentlig plats och inför passerande människor. I bilen uppstår en lång diskussion där anmälaren känner sig kränkt och förolämpad, den ena polisen verkar förutsätta att han är skyldig och undrar vad han kommer att säga när urinprovet kommer hem i brevlådan och är positivt. På stationen görs en utförlig kroppsvitsituation och anmälaren får lämna urinprov. När det visar sig att anmälaren inte förekommer i brottsregistret verkar samma polis väldigt besviken och anmälaren släpps. Anmälaren är övertygad om att det var hans hudfärg som i första hand gjorde att poliserna stoppade honom. Han anmäler den ena polisen för tjänstefel men förundersökningen läggs ner.

Att bli misstänkt för ett brott som man inte har begått kan upplevas som kränkande och förnedrande oavsett vilken etnisk bakgrund man har. Anmälningarna visar att polisens attityd och inställning är väldigt viktig för att kontrollen ska kunna uppfattas som legitim. Tecken på att polisen inte är neutral, utan förutsätter att den misstänkte är skyldig, kan naturligtvis bidra till att en konfliktsituation uppstår. Uppträdanden och beteenden som på något sätt demonstrerar makt gör anmälaren mer benägen att tro att kontrollen handlar om stereotyper och fördomar om ”invandrare” än om kontrollen görs på ett respektfullt sätt. Hotfullt, hånfullt eller överlägset uppträdande, verbalt eller fysiskt, påverkar hur mötet med polisen uppfattas.

På samma sätt ifrågasätts polisens särskilda maktbefogenheter av många anmälare. Allt ifrån fysiskt våld, visade eller dragna vapen, handfängsel till omhändertagande, kroppsvisitation och urinprov tenderar att skapa en negativ upplevelse av mötet med polisen där anmälaren frågar sig om de ingående polisingripandena verkligen var nödvändiga eller om de snarare beror på ens ursprung. I vissa anmälningar förekommer också exempel på rasistiska uttalanden och verbala kränkningar som direkt anspelar på nationalitet, etnisk bakgrund eller hudfärg.

En annan insikt som materialet kan ge är att den inledande fasen av kontrollen är central för hur hela kontrollen upplevs. I situationer där polisen inte tydligt legitimerar sig eller berättar vad personen är misstänkt för skapas osäkerhet, både inför situationen som sådan, *vad är det som händer* och kontrollen i sig, *varför kontrolleras just jag* (jfr racial profiling). Osäkerheten kan skapa en negativ spiral som förstärker en underliggande motsättning. Den upplevda diskrimineringen när någon oskyldig kontrolleras kan också handla om att poliser kommenterar anmälarnas klädval och säger att de borde inse att de ser misstänkta ut. Ett annat beteende som gör att kontrollens opartiskhet ifrågasätts och att den rättsliga situationen kan upplevas diskriminerande är när polisen verkar osäker på vilket brott man är misstänkt för. Anmälare som blivit stoppade i trafiken menar exempelvis att de inledningsvis blivit utfrågade som om de varit misstänkta för bilstöld för att i ett senare skede bli anklagade för en mindre trafikförseelse som fortkörning eller att de skulle ha kört mot rött ljus. Fall som dessa skapar en känsla av att polisen arbetar utefter att man som ”invandrare” alltid är misstänkt, inte utifrån något agerande som är suspekt utan att misstanken grundar sig på vem man är och hur man ser ut. Bland anmälarna finns det också de som har stoppats och kontrollerats flera gånger av polisen under kort tid, och denna upprepade kontroll bidrar till att de anmäler att de har blivit utsatta för diskriminering.

Flera av de anmälare som till DO har anmält poliser som har misskött sig skriver att de också gjort en anmälan om detta till polisen.

Av dem är en del besvikna över hur ärendet har hanterats av polisens internutredningar. Den upplevda diskrimineringen består i att det har visat sig att de anmälda poliserna inte har hörts, utan att ärendet rutinmässigt har skrivits av utan någon egentlig utredning. Det bör också påpekas att det av DO-materialet framgår att ett par fall har drivits vidare och har slutat med att polisen har fått någon slags disciplinpåföljd. Det finns då inte någon påvisad koppling till etnicitet utan det är beteendet som i allmänhet betraktas som klandervärt, exempelvis användandet av obefogat våld.

Fall 2 Skuldbeläggande av brottsoffer och slarvigt arbete på brottsplatsen

En man har provocerat och misshandlat anmälaren på gatan. En bekant till anmälaren ringer efter polisen. Då polisen anländer efter ett par minuter har misshandeln upphört men både anmälaren, hans vän, gärningsmannen och några vittnen finns kvar på platsen. Poliserna går direkt fram till mannen som slagit anmälaren och börjar prata med honom. När anmälaren försöker berätta för poliserna vad som hänt blir de irriterade och säger åt honom att vara tyst. Inte heller tar de upp vittnesmål eller kontaktuppgifter från de vittnen som sett misshandeln och kan styrka anmälares version. Anmälaren vill påpeka detta men avfärdas med demonstrativa armrörelser och en kommentar om att han minsann inte ska tala om för dem hur de ska sköta sitt jobb. Till slut kommer en polis fram till anmälaren men det första polisen frågar om handlar inte om misshandeln utan om anmälaren är svensk medborgare eller inte. Anmälaren svarar att han är det och börjar berätta om misshandeln. Polisen avbryter och undrar var anmälaren egentligen kommer ifrån. Anmälaren berättar detta varpå polisen skakar på huvudet och ber honom förklara varför sådant här alltid händer just dem med syfte på anmälares etniska bakgrund. Anmälaren anser att ärendet hade hanterats annorlunda om inte mannen som slagit honom sett svensk ut.

I samband med polisuttryckningar visar anmälningarna att det händer att de som blivit utsatta för brott och kallat på polis blir behandlade som gärningspersoner av polisen. Det kan handla om att anmälaren upplever att polisen ifrågasätter deras utsatthet, omdefinierar situationen till att vara ett bråk mellan två lika involverade parter eller som i exemplet, skuldbelägger anmälares etniska tillhörighet. I DO-materialet finns det också exempel på att anmälaren har fått kommentarer om att det här är Sverige och att här är det är svenska lagar

som gäller. Fall där polisen inte har kommit till brottsplatsen över huvud taget förekommer också i materialet.

I situationer där motparten är etnisk svensk uppfattas situationen ofta som diskriminerande när polisen väljer att lyssna på motparten först, särskilt om de samtidigt avfärdar de försök anmälaren gör att få berätta sin version av vad som hänt. Att polisen är kort i tonen, låter irriterad eller på något sätt har ett avvisande kroppsspråk bidrar till att anmälaren uppfattar polisens arbete i dessa situationer som stereotypt och missgynnande.

Hur arbetet på brottsplatsen utförs är alltså viktigt, inte bara för polisens möjlighet att klara upp brottet utan också för hur den som utsatts för brott upplever sin situation. Anmälningarna visar att om poliserna verkar oengagerade och inte bryr sig om att göra en ordentlig brottsplatsundersökning eller att ta upp vittnesmål kan det göra mötet med polisen till en negativ erfarenhet som sträcker sig utöver själva brottsituationen och som ökar risken för sekundär viktimisering. Diskriminering som förknippas med avvaktande och oengagerade arbetssätt kan alltså verka negativt på hur brottsoffret upplever förutsättningarna för att fallet ska drivas vidare eller inte.

Upplevd diskriminering i den utredande processen

Det polisiära arbetet i den utredande processen påverkas inte av krav på att man ska fatta omedelbara beslut i lika hög utsträckning som polisens operativa verksamhet. Inte heller behöver utredaren eller åklagaren på samma sätt arbeta parallellt med den konflikt och typ av missförstånd som kan uppstå i en direkt interaktion vid en kontroll eller en uttryckning.

Men även med andra arbetsmässiga förhållanden och tidsramar finns beteenden och arbetssätt som personer med utländsk bakgrund kan uppfatta som stereotypiseringar och negativ särbehandling. Hur förhörssituationen sett ut, hur noga utredningen utförs och beslut om att förundersökningen läggs ner kan medverka till den upplevda diskrimineringen. I det följande kommer tre fall att användas för att belysa hur den upplevda diskrimineringen i den utredande processen kan uttryckas.

Fall 3 Vittnen som inte kallas och irrelevanta frågor

Anmälaren har blivit misshandlad av sin sambo vid ett flertal tillfällen. Vid förhören ställer utredaren frågor om anmälares etniska bakgrund trots att anmälares är född och uppvuxen i Sverige. Särskilt reagerar anmälares på att utredaren är så intresserad av att veta varför anmälares bär slöja; utredaren verkar förutsätta att det är anmälares sambo som fått henne till det trots att hon påpekar att det är hon som är praktiserande muslim och inte han. Det enda ögonvittne som finns till misshandeln kallas inte till förhör eftersom det enligt de utredande poliserna inte är nödvändigt för utredningen. Anmälares tror att den främsta anledningen till att vittnet inte kallas är att det i så fall hade behövts en tolk och att förundersökningen inte hade lagts ner om personen fått vittna.

Både misstänkta och brottsoffer har i anmälningarna till DO klagat på att den utredande polisen inte har kallat vittnen i deras ärenden. De anser att utredaren därmed haft sämre förutsättningar för att göra en objektiv rekonstruktion av händelsen som undersöks och att de inte haft samma möjligheter att antingen bevisa sin oskuld eller att få upprättelse för det brott som de utsatts för. Att vittnen inte kallas hänger ibland samman med anmälares känsla av att deras fall har behandlats med lägre prioritet och noggrannhet än vad som varit fallet om deras etniska bakgrund varit annorlunda. Anmälare har uppfattat att de anledningar som polisen uppgett till varför man inte har kallat vissa vittnen mest är undanflykter för att slippa undan extra arbete med att till exempel få fram tolk. Materialet lyfter även fram annan diskriminering som upplevs i samband med vittnesmål. Det är när man som tilltalad eller brottsoffer uppfattar att utredaren låter uppenbart jäviga vittnen uttala sig utan att denna partiskhet vägs in i vittnesmålen.

Annat som kan påverka hur polisens neutralitet upplevs är vad utredaren frågar om under förhör. Anmälningarna visar att frågor som uppfattas som irrelevanta eller inadekvata i vissa fall inte bara upplevs som tecken på okunskap och oprofessionalitet utan som en direkt kränkning. I slutändan handlar dessa anmälningar många gånger om känslan av att inte bli bemött med värdighet och respekt. Andra exempel på detta kan vara att polisen använder benämningar av etniska grupper som upplevs som kränkande, till exempel att säga zigenare om romer. Att mötas av nedvärderande signalementsbeskrivningar i polisanmälningar eller efterlysningar i polisradion som kopplar de misstänkta utseende till etnicitet eller hudfärg är också en del av det kränkande och respektlösa bemötandet som beskrivs i DO-anmälningarna. Vidare uppger en del anmälare att de inte har fått sitt namn korrekt stavat i förhörsprotokollet trots att de påpekat felstavningen, vilket har fått anmälares att känna sig oviktiga och illa behandlade.

Fall 4 Språkhinder och långsam handläggning

Polisen kommer och hämtar anmälaren på hans arbetsplats, han är misstänkt för ett brott. Under det första förhøret visste han inte om att en förundersökning hade inletts och hade då ingen advokat eller tolk. De andra förhøren tolkas på ett språk som anmälaren behärskar men inte på hans modersmål. Anmälaren anser därför att det uppstår en del missförstånd och att hans berättelse inte blir lika nyansrik som den annars skulle ha blivit. Vidare skrivs förhøret bara ut i de delar som utredaren anser är centrala. Anmälaren tycker dock att viktig information gått förlorad och vill få förhøret utskrivet i sin helhet samt ändra på de felaktigheter han anser att förhøret innehåller. Denna begäran tillgodoses inte. Vidare klagar anmälaren på att utredningen tagit lång tid, över ett år, samt att polisen gjort en husrannsakan hos anmälaren när endast hans barn var hemma.

Hur den rättsliga situationen upplevs är beroende av vilka språkliga förutsättningar man får i den utredande processen. De språkliga hinder som anmälningar till DO ger uttryck för handlar om flera olika nivåer. En nivå handlar om förhör som inte tolkas alls, ibland i fall där det redan från början kan tyckas uppenbart att det hade behövts. På denna nivå kan förutsättningarna för förhøren bli otydliga och därmed finns det risk för att grundläggande rättigheter kränks. Anmälningarna visar att det finns risk att man inte uppfattar *att* man är misstänkt för ett brott men också att man inte uppfattar *vad* man är misstänkt för. Andra aspekter av rättssäkerheten som riskerar att åsidosättas är den misstänktes möjlighet att skaffa en försvarare. Språkhinder som skapar otydliga förutsättningar för förhøren kan också få konsekvenser i rättsprocessens senare led.

I andra fall visar sig de språkliga hindren först senare, då anmälaren visserligen behärskar svenska men inte i tillräcklig utsträckning för att förhöras i ett rättsligt sammanhang; de språkliga problemen kan då leda till missförstånd eller felaktigheter i utredningen. Språkhinder på den här nivån kan också ge mindre detaljrika och mer tveydiga utsagor över händelseförloppet. Liknande konsekvenser kan uppstå i situationer som visserligen tolkas men på ett annat språk än anmälarens modersmål.

Ytterligare en dimension av språkhinder som anmälningarna till DO lyfter fram är att flera upplevt att det är svårt att komplettera och göra ändringar i förhørsprotokoll. Anmälare har uppgett att de har försøkt rätta till de inledande missförstånden och felaktigheterna men att detta inte har gått. Anmälare har också kritiserat att de inte har fått det tolkade förhøret utskrivet i sin helhet fastän de har bett om det och att viktiga detaljer i deras berättelse har fallit bort. Anmälningarna visar att en ovilja att gå anmälarens behov tillmötes och

andra former av avståndstagande från utredarens sida ytterligare kan förstärka upplevelsen av att bli negativt särbehandlad under rättsprocessen.

En långsam handläggning kan upplevas diskriminerande på två sätt. Dels kan det medföra att man upplever att polisen varit nonchalant och prioriterat ens fall som mindre viktigt. Dels kan den långa utredningstiden uppfattas som en särskilt noggrann kontroll av personen just på grund av hans eller hennes etniska bakgrund. Den påfrestning som en lång utredningstid innebär kan också förstärka utsattheten i det beroendeförhållande som finns mellan myndighetspersoner och allmänhet, oavsett etnisk bakgrund.

Fall 5 Nedlagd förundersökning och svårighet att nå rätt myndighetspersoner

Anmälaren har krockat lätt med en annan bil. Föraren i den andra bilen var mycket aggressiv och skrek rasistiska och andra nedsättande saker åt anmälaren och hennes barn som satt i bilen. Polis kallas till platsen och anmälaren anmäler då den andra föraren för olaga hot och förolämpning. Efter ett par veckor får anmälaren besked om att åklagaren väljer att lägga ner förundersökningen eftersom ”åtal ej är påkallat ur allmän synpunkt”. Anmälaren tycker att det verkar konstigt att åtal ur allmän synpunkt inte kan väckas i det här fallet eftersom det enligt lagrummet är just förolämpningar som anspelar på ras, hudfärg, nationella eller etniska ursprung eller trosbekännelse som kan föranleda allmänt åtal. Dessutom upptäcker hon att brottsrubriceringen olaga hot fallit bort och ersatts med ofredande. Anmälaren ringer därför till den polis som tog upp hennes anmälan och genomförde förhöret. Han meddelar att det är en annan polis hon ska vända sig till och att han inte längre har tillgång till några papper. Efter att sammanlagt ha blivit hänvisad till sju personer får anmälaren reda på att det är åklagaren hon bör vända sig till. Åklagaren å sin sida vill inte alls diskutera fallet och lägger plötsligt bara på luren i örat på anmälaren. Anmälaren känner sig förnärad och uppger att hon helt förlorat förtroende för rättsväsendet.

Att få veta att förundersökningen av en händelse som man själv uppfattar som brottslig har lagts ner ger ofta upphov till besvikelse och frågor. Många anmälningar mot den lagförande processen handlar om just beslutet att lägga ner förundersökningen och om att anmälarna inte har fått tillräckligt med information om varför detta beslut tagits. I andra anmälningar ifrågasätts inte bara beslutet utan också motiveringen till nedläggningsbeslutet. Vidare visar materialet att

ändringar av brottsrubricering kan komma oväntat och kännas kränkande när de görs utan förklaring.

Utifrån anmälningarna går det också att se att fall av upprepad utsatthet för brott och upprepade beslut att inte gå vidare med ärendet genererar negativa känslor kring hur rättsväsendet hanterar ens ärende. Anmälare menar att förundersökningen i deras fall har lagts ner trots att det verkar finnas goda förutsättningar att gå vidare, som att gärningspersonen är känd, att händelsen inneburit allvarliga skador på dem eller deras egendom eller att det finns flera vittnen till händelsen. Andra erfarenheter av diskriminering inom den utredande processen handlar om att de upplevelser av en händelse som anmälarna uppfattar som ett brott har blivit bagatelliserade och bortviftade.

I vissa anmälningar kommer det fram att anmälaren i efterhand har försökt få kontakt med den åklagare eller polis som beslutat i ärendet för att få ett förtydligande eller en förklaring till nedläggningsbeslutet. De har då upplevt att de blivit dåligt bemötta genom att personerna de har sökt inte har svarat, att de har bollats fram och tillbaka eller att de har bemötts på ett otrevligt och oprofessionellt sätt. Det handlar inte enbart om bemötande vid direkta kontakter utan anmälare har också framfört kritik mot de skriftliga svar de fått från dem som utreder deras fall, till exempel att svaren varit avvisande och slarvigt skrivna. Genomgången av DO:s anmälningar visar att onåbara myndighetspersoner och att man inte får någon förklaring till beslutet kan göra att erfarenheten av mötet med rättsväsendet glider över till att handla mer om diskriminering än om upprättelse för den som varit utsatt för ett brott.

Upplevd diskriminering i den dömande processen

Den dömande processen handlar om att tillämpa lagar efter de omständigheter som framkommer under huvudförhandling. Inte sällan finns det tvetydiga uppgifter och motstridiga vittnesmål som gör domstolens arbete till något annat än att bara omsätta lagarna i praktiken. Inom ramarna för den dömande processen finns det utrymme för subjektiva tolkningar som kan missgynna personer med utländsk härkomst. Negativa erfarenheter från den dömande processen består framför allt av att man känner sig förfördelad under rättegången samt upplever att domstolen har fattat felaktiga beslut gällande skuld- och påföljdsfrågor.

Fall 6 Oskyldigt dömd och partisk hantering av målet

Anmälaren anser att han är oskyldigt dömd och att han under hela huvudförhandlingen behandlats nedvärderande och inte fått samma chans att bevisa sin oskuld som en svensk i samma situation skulle ha fått. Anmälaren upplevde att han frågades ut mer grundligt än sin motpart samtidigt som domaren och nämndemännen vid ett flertal tillfällen inte verkade lyssna på vad han sa. Att ingen, inte ens hans försvarare har brytt sig om att peka på motsäringheter i de olika vittnesmålen utan att man helt och hållet köpt motpartens version. Anmälaren känner sig dömd på förhand och menar att ingen med svensk bakgrund skulle ha dömts på lika lösa grunder.

Hur en tilltalad person upplever sin rättegång påverkas av flera faktorer. Genom anmälningarna till DO går det att se att vad som händer inne i själva rättssalen är väldigt viktigt. En återkommande upplevelse från huvudförhandlingen är att man inte har kunnat göra sig hörd och att målet har hanterats på ett sådant sätt att underlaget som domstolens ledamöter tar ställning till är vinklat. Anmälare känner att de blivit avbrutna och inte har fått berätta klart medan motpartens version av händelsen har fått mycket större utrymme. Anmälningarna om den upplevda diskrimineringen i rättssalen handlar framför allt om hur utrymmet att berätta vad som hänt fördelats orättvist, men också om uppträdandet från domstolens ledamöter. Erfarenheten från rättssalen har fått anmälare att känna sig dömda på förhand och att omedelbarhetsprincipen innebär olika konsekvenser för tilltalade med svensk respektive utländsk bakgrund.

En aspekt av hur missgynnande i den dömande processen kan uppfattas hänger samman med advokaternas arbete. Anmälningarna handlar om lågt engagemang från försvararens sida och om att försvararen har gett missledande råd till anmälaren som har försatt denne i en sämre situation. Advokaternas professionalitet och kompetens har också ifrågasatts i anmälningarna. Det handlar dels om att advokaten upplevts som partisk, dels om att advokaten haft en annan specialkompetens än brottsmål.

En annan central faktor för hur rättegången upplevts och om man känner sig diskriminerad är naturligtvis vilken dom som faller. Domsluten kan uppfattas felaktiga på flera sätt. Vanligast är att anmälarna upplever att de har blivit oskyldigt dömda, andra menar att de fått en strängare påföljd än vad som är brukligt för brottet. Hur bevisningen i målet värderats är också en faktor som påverkar hur rättegången upplevs i efterhand. Det kan antingen handla om att domstolen inte haft den kunskap som krävts för att se ett rasistiskt inslag i ett brott eller att bevisningen är byggd på indicier som ändå använts för fällande dom.

Fall 7 Problem att överklaga och svårigheter med att betraktas som trovärdig

Anmälaren och flera av hans grannar har hotats och trakasserats av en man som bor i närheten. Ärendet går till domstol där anmälaren och ett antal grannar står som målsägande. Mannen fälls för ett par av åtalspunkterna. De fall som han fälls för är emellertid endast de trakasserier som riktat sig mot etniska svenskar, medan han frias från de åtal som varit riktade mot invandrare. I domslutet står det att anmälaren kan ha missuppfattat mannens hot och trakasserier på grund av sin bristfälliga svenska. Anmälaren känner sig misstrodd och missförstådd. Anmälaren har inte heller kunnat överklaga domslutet eftersom han inte lyckats nå sitt målsägandebiträde efter domen och inte vet hur han ska gå tillväga på egen hand.

Under en huvudförhandling i ett brottsmål är det som nämnts vanligt med tvetydiga och motstridiga uppgifter. Ett sätt för domstolens ledamöter att handskas med motsättningar i den information som kommit fram i målet är att efter olika kriterier bedöma hur trovärdiga personerna som lämnat uppgifterna verkar och hur tillförlitlig deras berättelse är. Att man inte har upplevts som trovärdig är ett återkommande inslag i anmälningarna till DO. I fall där brottsoffer blir misstrodda kan det upplevas som att man blir dumförklarad, det gäller i synnerhet i fall som liknar det beskrivna fallet där en eller flera personer med svensk bakgrund betraktats som trovärdiga medan samma sak inte gäller en själv fastän man varit utsatt för liknande händelser.

Den dömande processen består inte bara av själva huvudförhandlingen utan också av vilka möjligheter man har att överklaga domen. Anmälningarna visar att personer med utländsk bakgrund inte alltid upplever att de har dessa rättigheter att få fallet prövat i ytterligare en instans. Denna form av särbehandling inom rättsprocessen kan handla om att de inte själva vet hur de ska gå till väga och att de inte heller får någon juridisk hjälp med detta. Andra problem som kan uppmärksammas i DO-materialet är att utskicken från de rättsliga myndigheterna av vissa uppfattas som obegripliga och svårgenomträngliga. När informationen om hur det fungerar i en domstol inte når fram kan det leda till att man inte förstår vad som förväntas av en under rättegången och därmed riskerar att på olika sätt inte kunna uppfylla dessa förväntningar.

Sammanfattning

Upplevelsen av att känna sig diskriminerad hänger samman med erfarenheter av både direkt och indirekt diskriminering. Erfarenheter av direkt diskriminering uppstår när anmälare känner att de har granskats särskilt ingående eller att deras utländska bakgrund uppmärksammas utan att det finns anledning till det – att de helt enkelt har blivit behandlade efter stereotypa föreställningar om ”invandrare”. Anmälningarna handlar i dessa fall ofta om misstankar om brott och antaganden om skuld som uppfattats som ogrundade, om prioriteringen av brottsutredningar eller kränkande frågor som rör etnicitet när man ska berätta vad man har varit med om. Rättsväsendets bedömningar av trovärdighet och tillförlitlighet är ytterligare en aspekt av anmälarnas erfarenheter av negativ särbehandling.

Indirekt diskriminering handlar om att arbetsätt och rutiner inom rättsväsendet sätter för snäva ramar för att man ska kunna utreda och döma brott på lika grunder. Den indirekta diskriminering som anmälningarna beskriver handlar bland annat om att rättsväsendet misslyckas med att klargöra och uppfylla anmälarens rättigheter i rättsprocessen. Vidare handlar indirekt diskriminering om att rättsväsendet inte lyckas kommunicera sitt handlande och sitt beslut på ett sätt som anmälaren kan ta till sig. Upplevelsen av indirekt diskriminering kan också sättas i samband med att rättsväsendet visar en oförståelse för anmälarens situation och förutsätter en svensk norm i tolkningen av brottet, vilket leder till missförstånd och felaktiga bedömningar.

Fallbeskrivningarna ovan tjänar till att ge exempel på hur en rättslig situation kan övergå till att uppfattas som en diskriminerande situation. Situationerna i rättsprocessen skiljer sig åt sinsemellan och de beteenden och strukturer inom rättsväsendet som gör att personer med utländsk bakgrund kan känna sig kränkta och orättvist behandlade kan därför te sig väldigt olika. I själva verket är den diskriminering som en person som stoppas på gatan upplever väldigt lik erfarenheten av negativ särbehandling i form av ett strängare straff. Det missgynnande som brottsoffer upplever om de inte får utrymme att berätta vad de har varit med om under ett förhör påminner om den maktlöshet som målsägande kan känna när deras frågor om fallet inte besvaras, över huvud taget eller på ett sätt som är under deras förväntningar. Mönstren är desamma även om situationer skiljer sig åt, och det är därför viktigt att vara tydlig med att de olika fallen som beskrivits ovan många gånger är mer typiska för diskriminering i sig än för diskriminering inom någon särskild del av rättsväsendet.

Mönstren handlar om rättsväsendets otillräckliga förmåga att kommunicera och nå ut med sitt arbete, om arbetsätt som bygger mer eller mindre på stereotyper samt om rutiner som inte är anpassade till att möta allmänhetens behov i ett mer mångkulturellt samhälle.

Erfarenheter av diskriminering bland rättsväsendets aktörer

Inledning

I det här kapitlet presenteras data som har samlats in för att belysa de rättsliga aktörernas erfarenheter och upplevelser av diskriminering inom rättsväsendet. Redovisningen bygger vidare på forskningsgenomgången och de beskrivningar av upplevd utsatthet för diskriminering som redovisats i förra kapitlet. Analysen är återigen av kvalitativ karaktär.

Som framgår av forskningsgenomgången i kapitel två har relativt mycket diskrimineringsforskning i såväl Norden som internationellt riktat fokus på polisen och polisens arbete, i synnerhet ute på gatan. Jämförelsevis lite forskning har genomförts för att belysa de förhållanden som kan leda till att personer med utländsk bakgrund diskrimineras under andra delar av rättsprocessen. Brå:s val av de aktörsgrupper vilkas erfarenheter presenteras i det här kapitlet har därmed styrts av bedömningen att det är mest angeläget att vidare belysa de faktorer som leder till att personer med utländsk bakgrund diskrimineras under utredningsprocessen och i domstolen.

Som underlag för följande presentation har Brå valt att ta del av erfarenheter bland åklagare, försvarsadvokater/målsägandebiträden, nämndemän, domare och rättstolkare. Med undantag för en intervjustudie med fokus på domstolsförhandlingen bland åklagare och försvarsadvokater (du Rées, 2006), är detta grupper vilkas erfarenheter hittills har saknats i den svenska forskningen om diskriminering inom rättsväsendet, till skillnad från poliser, som har kommit till tals och refererats i flera akademiska avhandlingar (se vidare Carlström, 1999; Ekman, 1999; Granér, 2004; Hydén och Lundberg, 2004). Det tillvägagångssätt som har använts för att samla in de rättsliga aktörernas erfarenheter av diskriminerande strukturer och beteenden beskrivs i nästa avsnitt. Därefter presenteras en genomgång av faktorer som de undersökta grupperna menar har lett till att personer med utländsk bakgrund missgynnats under rättsprocessen. Kapitlet avslutas med en sammanfattning.

Datainsamling i två steg – webbenkät och gruppintervjuer

Data om de rättsliga aktörernas erfarenheter av diskriminering har samlats in i två steg. Först skickades en inbjudan att delta i en webbenkätundersökning till två grupper vars arbete ger bra inblickar i hela

rättsprocessen från förundersökning till dom, åklagare och försvarsadvokater. De åklagare och försvarsadvokater som valde att delta i undersökningen fick beskriva vad som hade hänt *den senaste gången* då de upplevt att en misstänkt/tilltalad respektive en målsägande med utländsk bakgrund hade behandlats negativt eller missgynnats någonstans i rättskedjan.

Därefter anordnades gruppintervjuer med åklagare, försvarsadvokater, domare, nämndmän och rättstolkare för att utveckla en fördjupad förståelse för de typer av fall som hade beskrivits i webbundersökningen och för de förhållanden som kan ligga bakom de olika typerna av missgynnanden som lyfts fram.

Deltagarna i webbenkätundersökningen

Inbjudan att delta i Brå:s webbenkätundersökning skickades till drygt 850 åklagare och 520 brottmåladvokater. Åklagarna nåddes med hjälp av en förteckning över e-postadresser till samtliga åklagare i Sverige, vilken tillhandahölls av Åklagarmyndigheten. Utskicket till advokaterna gick till samtliga brottmålsadvokater med en e-postadress registrerad hos Sveriges Advokatsamfund.

Det var 291 åklagare respektive 144 advokater som svarade på enkäten. Samtliga uppgav att de har arbetat med mål där tilltalade eller målsägande haft utländsk bakgrund, och nästan alla deltagande advokater svarade att de haft erfarenhet som målsägandebiträden både i fall där svenskar varit målsägande och i fall där målsäganden haft utländsk bakgrund.

De svarande fick med egna ord beskriva ”den senaste gången” då de ”själva hade upplevt att en misstänkt/tilltalad med utländsk bakgrund hade behandlats negativt eller missgynnats någonstans i rättskedjan”. Samma fråga ställdes sedan med avseende på målsäganden med utländsk bakgrund. Som nämndes redan i inledningskapitlet har vi låtit de svarande utgå från det de själva anser ingår i begreppet ”utländsk bakgrund”. Totalt erhöles 225 beskrivningar av fall där de svarande hade upplevt att en misstänkt/tilltalad med utländsk bakgrund hade missgynnats någonstans i rättskedjan (129 från åklagare och 96 från advokater) och 156 beskrivningar som avsåg missgynnanden av målsägande med utländsk bakgrund (102 från åklagare och 54 från advokater).

Eftersom de svarande endast fick möjlighet att beskriva den senaste upplevelsen av negativ behandling eller missgynnande är det möjligt att mindre vanliga upplevelser inte kommer till uttryck i enkätsvaren. Det innebär att de förhållanden som belyses i det här kapitlet måste betraktas som en slags minimibild av de faktorer som de rättsliga aktörerna upplever kan leda till att personer med utländsk bakgrund diskrimineras under rättsprocessen. Det är dessutom sannolikt att

mer subtila former av diskriminering kan vara svårare att fånga upp i de upplevelser som beskrivs av de olika aktörerna.

Deltagarna i gruppintervjuer

En inbjudan att delta i gruppintervju skickades via e-post till samtliga advokater och åklagare som hade svarat på webbenkäten. E-post skickades med en liknande inbjudan till chefsrådmännen vid samtliga tingsrätter i Sverige, med en önskan om att de skulle vidarebefordra inbjudan till sina domarkollegor. En inbjudan via e-post skickades också till ordförande, sekreterare och kassörer (med e-postadresser) i samtliga svenska nämndemannaföreningar samt till samtliga auktoriserade rättstolkar som har en e-postadress listad på Kammarkollegiets hemsida. Totalt anmälde 80 personer från de olika grupperna ett intresse att delta i en gruppintervju. Många föll emellertid bort då de hade förhinder och inte kunde delta vid de intervjutillfällen som anordnades.

Till slut deltog 32 intervjupersoner vid nio intervjutillfällen. Samtliga domare och åklagare och större delen av de deltagande advokaterna och nämndemännen hade helsvensk bakgrund. 14 intervjudeltagare var kvinnor och 18 var män. Geografiskt sett ingick bland de intervjuade rättsaktörerna personer som arbetar i storstäder, mindre städer och i glesbygdsområden och från alla tre svenska landsdelar. Samtliga gruppintervjuer var yrkesspecifika, det vill säga att domare intervjuades i grupper bestående av endast domare, rättstolkar endast i grupper med andra rättstolkar och så vidare. Av konfidentialitetsskäl ska det inte framgå här hur många gruppintervjuer som hölls med respektive yrkesgrupp, inte heller hur många representanter för respektive grupp som intervjuades. Som minst har tre personer intervjuats från samma yrkesgrupp, och som mest elva. Intervjugruppstorleken har varierat mellan tre och fem personer. Samtliga gruppintervjuer pågick i cirka två timmar.⁴

Aktörernas erfarenheter av diskriminering

För att få en inblick i hur de rättsliga aktörerna upplever att personer med utländsk bakgrund blir diskriminerade i sina möten med rättsväsendet presenteras i de följande avsnitten exempel från de öppna svar som erhöles i webbenkäten. Redovisningen innehåller även citat och resonemang från gruppintervjuerna med de olika rättsliga aktörerna där de har bidragit med något nytt eller där de har kunnat ytterligare belysa de förhållanden som lyfts fram i enkätsvaren. Presentationen börjar med att redovisa erfarenheter av diskriminering i

⁴ Se vidare i bilagan för en beskrivning av de metodval som gjorts i samband med Brå:s datainsamlingar.

mötet med polisen och under förundersökningen. Därefter följer två avsnitt som behandlar kommunikationsproblem respektive stereotypa uppfattningar om grupper med utländsk eller minoritetsbakgrund. Materialet visar att de här båda faktorerna missgynnar personer med utländsk bakgrund under hela rättsprocessen. De sista två avsnitten i resultatredovisningen presenterar erfarenheter av diskriminering under huvudförhandlingen respektive i samband med skuldbedömning, påföljdsval och straffmätning.

Diskriminering i mötet med polisen och under förundersökningen

Forskningsgenomgången i kapitel 2 visar att utländsk bakgrund eller minoritetsbakgrund kan spela en viktig roll för vilka personer som blir misstänkta för brott, för de bedömningar som poliser gör på brottsplatsen, för om fallet utreds eller inte och för hur polisen bedömer trovärdigheten i de uttalanden som görs av såväl misstänkta som målsägande. Svaren i Brå:s webbenkät innehöll exempel på fall där personer med utländsk bakgrund upplevdes ha blivit diskriminerade i samtliga av dessa avseenden. Vidare innehöll webbenkätbeskrivningarna exempel på fall där personer med utländsk bakgrund har blivit utsatta för ett respektlöst bemötande av polisen eller har fått sina rättigheter kränkta på annat sätt, till exempel genom missvisande information.

Polisens diskretionsutrymme vid kontroller och rapportering av brott till åtal

Både tidigare forskning och de fall av upplevd diskriminering som redovisats i förra kapitlet innehåller exempel på hur polisens diskretion kan användas på ett diskriminerande sätt. Det handlar dels om de grunder polisen använder för att välja vilka personer som ska kontrolleras, dels vilka ärenden som de bestämmer att driva vidare (jfr Holmberg, 2003). I enkätsvaren från Brå:s webbundersökning beskrevs fall där åklagare upplevde att personer med utländsk bakgrund hade blivit diskriminerade i mötet med polisen i båda dessa avseenden.

[Den misstänkte] stannades och utsattes för en flygande inspektion, som jag uppfattade situationen, endast på grund av att han var utlänning. Vidare rapporterades [han] för ett antal trafikförseelser, varav flertalet inte var av sådan karaktär att åtal borde komma ifråga. (Åklagare)

Jag är inte säker på att en svensk person skulle ha rapporterats av polisen för en liknande gärning. (Åklagare)

Skuldpresumtion och polisens bemötande

Enkätsvaren innehöll också beskrivningar som påminner om andra resultat från både internationell forskning och DO-anmälningarna, där polisen dragit för snabba slutsatser om en presumtiv gärningsperson utan att först samla in tillräckligt med information för att göra en korrekt bedömning av situationen.

Polismännen ansåg omedelbart att denne var skyldig då han hade en viss utländsk bakgrund. (Åklagare)

Polisen förutsatte att det var han som var den skyldige i samband med ett ungdomsbråk. Det visades senare att det var tvärtom och att den tilltalade frikändes. (Advokat)

En för tidig presumtion om den misstänktes skuld var också central i många av de webbenkättsvar som handlade om missgynnanden som hade skett i samband med förundersökningen. En del av de här svaren belyser fall där ett antagande om skuld har gjort att misstankarna delgivits (innebärande möjligheten att ta DNA-prov) tidigare än om den misstänkte haft helsvensk bakgrund. Andra beskriver hur misstanken har lett till att polisen varit mindre noggrann i sitt utredningsarbete, bland annat i fråga om att utreda alternativa gärningspersoner. I andra webbenkättsvar upplevdes skuldpresumtionen ha påverkat polisens bemötande av den brottsmisstänkte.

Skuldpresumtion redan på grund av utländskt ursprung. Polisens frågor var klart färgade av att det var fråga om en person med utländskt namn. Personen i fråga var tidigare ostraffad, universitetsstuderande och allmänt skötsam men utsattes för närmast rasistiska frågor som en "svensk" aldrig skulle ha fått. (Advokat)

Ett respektlöst bemötande av polisens förhørsledare var ett tema som också lyftes fram i webbenkättsvaren om hur *målsägande* med utländsk bakgrund hade missgynnats under förundersökningen. I de här fallen var upplevelsen att målsägande med utländsk bakgrund blev ifrågasatta av polisen på ett sätt som inte skulle ha skett om de haft svensk bakgrund.

[Målsäganden blev] starkt ifrågasatt av polisens förhørsledare. T.o.m. om anmäld händelse ens har inträffat. (Åklagare)

Lämnade uppgifter ifrågasattes i förhör på ett påtagligare sätt än vad som normalt förekommer med svenska målsägande. (Advokat)

Missvisande information, "fusk" och ett bristande engagemang

Det fanns även enkätsvar som beskrev andra typer av oprofessionellt agerande bland poliser. I de svar som avsåg missgynnanden som drabbat misstänkta personer beskrevs bland annat fall där polisen hade berättat för den misstänkte att han inte behövde advokat under förundersökningen och fall där polisförhör inledningsvis hade hållits utan tolk eller försvarare trots att den misstänkte hade svårt både att förstå och göra sig förstådd på svenska. Följande citat från en gruppintervju med advokater belyser ett exempel av polisens hantering av ett fall som började med en trafikkontroll.

Jag har en helt färsk erfarenhet av en [utlänning] som stoppades ute i trafiken med falskt körkort [...] och då står det antecknat i rapporten vad de pratade om och så. Det är bara det att klienten kan ingen svenska så jag förstår inte hur de har kommit fram till detta. De hade ingen tolk. [...] Det är uppenbart att man har fuskat. [...] Sen så begärde han försvarare och då fick han inte försvarare men jag var med på ett polisförhör *efter* det för vi begärde en komplettering av förundersökningen. [...] Det var det värsta polisförhör jag har varit på. Polisen hade bestämt sig innan. De ville inte höra förklaringarna till slut och inte höra på svaren.

I övrigt nämndes bland annat att polisen inte tog de misstänkta berättelser om att de själva varit utsatta för brott på allvar, trots att det fanns annan bevisning som gav stöd åt berättelsen. Enkätsvaren om *målsägande* som missgynnats under förundersökningen beskrev också fall där polisen visat ett bristande engagemang i utredning av brott där personer med utländsk bakgrund varit offren.

Handläggande utredaren vid polisen visade tydligt – vilket tyvärr inte sällan händer – från början stor uppgivenhet inför problemet att få målsäganden och eventuella vittnen ur dennes krets att samarbeta med polisen, vilket torde ha kommit att påverka polisens (låga) prioritering av ärendet. (Åklagare)

Andra beskrivningar i webbenkäten handlade om att polisen inte hade utrett brottet över huvud taget eller att de varit för återhållsamma i sina försök att skaffa fram bevis. En del enkätsvar beskrev upplevelsen att förundersökningen hade dragit ut på tiden på ett sätt som inte skulle ha hänt en svensk målsägande, eller att den hade lagts ner trots att det fanns sakliga skäl att driva den vidare.

Kommunikationssvårigheter missgynnar överallt i rättskedjan

Språkskillnader, missförstånd och tolkningsproblem

Negativa konsekvenser av en bristfällig hantering av kommunikationssvårigheter var ett återkommande tema i enkätsvaren om hur personer med utländsk bakgrund hade missgynnats både under förundersökningen och även senare i domstolen. Av vissa beskrivningar framgår att kommunikationsproblem upplevs ha en negativ effekt på den misstänktes möjligheter att utnyttja den hjälp som en offentlig försvarare annars borde kunna bistå med.

[...] arbetet under förundersökningen försvåras på grund av kommunikationsproblem. Då den misstänkte inte kan tala varken engelska, svenska eller något annat språk som den offentliga försvararen kan blir kanske kontakterna med den misstänkte färre eftersom det måste bokas tolk till varje tillfälle. Det är svårare att ställa kontrollfrågor per telefon som annars kan ske. (Advokat)

Andra enkätsvar handlar om att personer som inte har svenska som modersmål missgynnas vid delgivning av förundersökningen, då den aldrig översätts skriftligen utan bara muntligen av en tolk. Detta menade både åklagare och advokater sätter personer som inte har svenska som modersmål i ett klart underläge jämfört med svensktalande när det gäller möjligheten att aktivt kunna delta i förberedelsen av sitt försvar. Följande citat kommer från en gruppintervju med advokater:

Om man har en huvudman som inte läser det svenska språket så kan han ju inte heller läsa förundersökningen. Och ja, om man har en stor förundersökning och så är det en svensk kille; han kan ju läsa den dag ut och dag in när han sitter på häktet. Och läser den om och om igen, vilket man har väldigt, väldigt stor hjälp av.

Bland de enkätsvar som avsåg hur målsägande missgynnats uppmärksammades att kommunikationssvårigheter kan bli mer betydande när det handlar om brottstyper som i sig upplevs som svåra att prata om.

Språkförståelsen missgynnar alla ju mer avlägset språket är från det som talas i domstolen. Är sedan själva brottet svårt att tala om (sexbrott är det ju ingen svensk heller som vill tala om) så blir det ännu värre. Det är ett missgynnande i sig att behöva prata genom tolk och skall man dessutom prata om svåra, känslomässiga saker är det stor risk för missförstånd. (Åklagare)

Ett flertal beskrivningar i webbenkäten handlade om problem som har uppstått i samband med användning av tolk, eller på grund av att en tolk inte anlätades. Under gruppintervjuer med rättstolkar beskrevs också erfarenheten att bristen på tillgång till auktoriserade tolkar och rättstolkar⁵ i olika delar av landet innebär att till exempel polisen, hellre än vänta in en tolk som har en lång resväg för att komma till förhöret, fortfarande ibland använder sig av personliga kontakter för att få tag i någon som inte arbetar som tolk, men som kan det språk som behövs, för att tolka under polisförhör. Webbenkätsvaren innehåller flera exempel på fall där dålig tolkning, eller avsaknaden av tolkning, under ett polisförhör har lett till problem längre fram i rättsprocessen.

De [misstänkta] hamnade i ett sämre läge dels på grund av att den av polis använda tolken gjorde ett dåligt jobb samt att de hade svårt att själva uttrycka sig. De fick också bland annat på grund av detta sitta häktade längre tid. (Åklagare)

Polisförhör skedde vid något tillfälle utan tolk på dålig engelska, vilket fick konsekvenser senare under handläggningen på grund av missförstånd/språkförbistring. (Advokat)

En situation där svårigheterna att få tag i en kompetent tolk upplevdes som särskilt påtagliga är i samband med häktningsförhandlingar, i synnerhet då förhandlingen sker i en del av Sverige som ligger på stort avstånd från storstadsområden. Det handlar om att en häktningsförhandling måste komma till stånd inom en kort tid. Följande två citat, från en gruppintervju med domare, handlar båda två om tolkning vid häktningsförhandlingar.

Domare A⁶: ”Vi hinner inte få någon tolk till en häktningsförhandling som ska ske samma dag eller senast dagen efter [...]. Så att vi får ju ofta ha tolkning per telefon, och det är ju väldigt svårt. [...] där riskerar alltså utredningen att bli sämre på grund av det.”

⁵ Både auktoriserad tolk och auktoriserad rättstolk är skyddade yrkestitlar. Auktoriserade tolkar har genomgått ett kunskapsprov som ordnas av Kammarkollegiet. En auktoriserad tolk kan efter särskilt prov få bevis om speciell kompetens som rättstolk. Trots att rättstolk är en skyddad yrkestitel menade de intervjuade rättstolkarna att domstolskanslisterna ofta hänvisar till vilken tolk som helst som anlitas av en domstol som en ”rättstolk”.

⁶ Benämningarna Domare A, Domare B och så vidare används för att klargöra att det är fråga om en dialog under ett intervjutillfälle. Vid varje intervju citat skapas nya benämningar, benämningarna kan därför inte användas för att identifiera olika individers uttalanden. Detsamma gäller för övriga yrkesgrupper.

Domare B: ”[...] man stöter på problem vid häktningsförhandlingar. Där är det ju uppenbart att bristerna är så uppenbara att det är fara för rättssäkerheten.”

Beträffande användning av telefontolkning var många gruppintervjudeltagare, oavsett yrkestillhörighet, överens om att det ofta fungerade mycket dåligt. Under en gruppintervju med rättstolkar nämndes att telefontolkning är väldigt svårt, bland annat på grund av att tolken inte ser klientens kroppsspråk och situation, men att det ändå kan vara den bästa lösningen när det inte finns något annat sätt att förse klienten med kompetent tolkning. En förutsättning för att få telefontolkning att fungera är att man i så fall använder sig av en skicklig tolk, vilket enligt intervjudeltagarna ofta inte är fallet. Tolkarna menade att det inte bara var de enskilda polismyndigheternas eller domstolarnas fel att mindre kvalificerade tolkar anlätades. I stället beskrev de att vissa tolkförmedlingar, som har upphandlat stora uppdrag hos olika myndigheter, ofta inte prioriterar att säkra kvaliteten på den tolkning som tillhandahålls. De gav dessutom exempel på hur tolkförmedlingar kunde skicka icke-auktoriserade tolkar till domstolsförhandlingar trots att det fanns både auktoriserade tolkar och auktoriserade rättstolkar tillgängliga. Rättstolkarna menade vidare att vissa av de upphandlade tolkförmedlingarna har försämrat arbetsvillkoren för tolkarna för att bli mer konkurrenskraftiga, vilket har lett till att många rättstolkar inte längre accepterar dessa villkor och har slutat ta uppdrag från dessa förmedlingar.

Både åklagare och domare uttryckte under gruppintervjuerna en frustration över att vara tvungna att använda tolkar från specifika tolkförmedlingar, som ofta inte försäkrade sig om att deras tolkar höll en tillräckligt hög kvalitet. Problemet verkar bland annat handla om ett glapp mellan till exempel polisens förhållningssätt eller domstolsordförande som ser kvaliteten på den tjänst som tillhandahålls och de tjänstemän på annat håll i organisationen som sköter upphandlingen och som upplevs ha prioriterat kostnadsfrågan och möjligheten till besparingar på bekostnad av kvalitetsfrågan.

De domare som intervjuats inom ramen för studien upplever alla att kommunikationsproblem, i första hand på grund av språkskillnader, är den främsta orsaken till att personer med utländsk bakgrund missgynnas i rättsprocessen. Följande citat från en gruppintervju med domare visar hur basala de missförstånd är som kan uppstå.

... och sedan så frågar jag så här, ”erkänner du den här gärningen?” - ”Jaja, jaja, jaja, jaja.” Då blir ju nästan domaren lite glad. Han erkänner gärningen. Kan ju då gå lite fortare. Men sen frågar man ”Var du där?” - ”Nej, jag var inte där.” - ”Men var du?” - ”Nej, nej, nej, nej, nej. Det var ju min bror.” Då blir ju

stämningen så här [suckar]. Åklagaren, han blir irriterad också; nu så skulle allting vara klart och nu kommer först ett erkännande, sen kommer den – och vi är förmodligen inne på språkliga grejer igen alltså.

Under gruppintervjuer med rättstolkar lyftes det fram att riskerna för missförstånd blir ännu större när en tolk anlitas men inte på klientens modersmål utan på hennes eller hans andra eller tredje språk. Vidare menade tolkarna att domare inte alltid verkar vara medvetna om hur stora problemen kan bli. En av rättstolkarna beskrev ett exempel där en försvarsadvokat hade begärt att huvudförhandlingen skulle tas om med tolk på klientens modersmål. Domaren godtog inte begäran då rätten inte uppfattade att klienten inte hade förstått tolken. Tolken hade då sagt att hon själv inte kunde förstå allting som klienten sa. Inte heller detta hade godtagits av rättens ordförande.

Rättens tålmod och ett pressat tidschema

Ett återkommande tema i de enkätsvar som avsåg missgynnanden som skett under domstolsförhandlingen var att kommunikationsproblemen förknippades med bristande tålmod från rättens sida. Flera beskrivningar menade att tilltalade och målsägande med utländsk bakgrund inte hade beretts tillräckligt med utrymme för att kunna lägga fram sin sak.

Ordföranden i rätten tyckte att målsäganden pratade alldeles för mycket. Han ville att åklagaren skulle styra upp målsäganden med frågor. Brotten som skulle utredas var ett flertal olaga hot som en svensk man riktat mot en invandrarfamilj inklusive barnen. Han hade hotat att döda dem och bland annat kallat dem "jävla araber". Kvinnan hade behov av att använda många ord för att beskriva vad hon varit med om och den oro hon känt för sina barn. (Åklagare)

[Den tilltalade] fick inte tala till punkt, fick inte redovisa sin syn på saken. [...] Han blev helt enkelt taskigt behandlad. (Åklagare)

Andra beskrivningar i webbenkäten var mycket tydliga i att sätta rättens bristande tålmod i samband med den tidsbrist som kan råda under en domstolsförhandling.

[Målsäganden] avbröts vid förhöret och ombads vara kortfattad på grund av att hon inte talade svenska och det ansågs ta för lång tid att översätta allt. (Åklagare)

I gruppintervjuer lyfte samtliga yrkesgrupper fram att schemalaggingen av huvudförhandlingar ibland kan slå väldigt fel och dra över tiden. Det upplevdes vara speciellt vanligt i mål där en tolk skulle användas. I gruppintervjuer med advokater och nämndemän var den allmänna uppfattningen att det förmodligen inte ledde till problem som var avgörande för huvudförhandlingens utgång, men att det ändå innebar ett kännbart stressmoment. Följande citat från en intervju med nämndemän visar däremot tydligt hur orealistiska förväntningar om hur lång tid en förhandling tar kan påverka både stämningen i domstolen och förutsättningarna inför rättens överläggning.

... [Tolken] var väldigt duktig men när [...] åklagaren eller försvararen ställde frågor så översätts det då till det här språket. Och sedan så blir det ju ett väldigt blablablabba då va, som sedan översätts till svenska. [...] I det här fallet fick vi då svar på allt annat än vi ville ha svar på. [...] Och det där blir ju väldigt irriterande ifrån allas sida [...] Och det här drar ju ut på tiden och vi är ju människor. Vi sitter ju och blir lite grann irriterade [...]. Där vill jag påstå att det finns en sådan där liten risk att – inte för att jag sedan vill påstå att vi dömde annorlunda men att man får en attityd där va, det är mänskligt tycker jag men det påverkar ju inte domen tycker jag.

En del domare menade att fel i schemalaggingen inte var av någon särskild betydelse för hur huvudförhandlingarna gick till, utan att man bara lade till den tid som behövdes och parterna i nästa mål fick vänta. Andra pratade däremot om en upplevelse att ökande ”effektivitetskrav” kan innebära stora risker för rättssäkerheten, i synnerhet för de grupper som är ovana med det svenska rättssystemet.

Då sätter kansliet ut målen för att bli av med dem bara [...]. Och det innebär ju att hos oss har vi bra statistik för att varje domare avgör väldigt mycket mål. Men det är ju för att vi genar i förhandlingarna då naturligtvis. [...] Den skickliga kan ju köra en förhandling som bör ta åtta timmar på sex för att han vet hur han ska gena rätt [...] men det är riskabelt [...]. Jag uppfattar att rättssäkerheten i det pressade läget går ut över alla. Men mer över dem som är ovana därför att de inte kan säga stopp.

Som citaten ovan visar ställer tidspressade scheman och bristande tålmod hos rättens ledamöter krav på de individer som kommer i kontakt med rättsväsendet att säga ifrån och själva ta det utrymme de behöver för att kunna lägga fram sin sak. Intervjuerna med de rättsliga aktörerna visar också att det finns en variation i hur olika tingsrätter hanterar problem med schemalagging: medan vissa domstolar åt-

gärdat detta med att sätta ut längre tid för förhandlingar som tolkas fanns det andra tingsrätter där inga ändringar införts efter att man uppmärksammat detta problem.

Olika berättelsesätt och trovärdighetsbedömningar

Förutom missgynnanden som uppstått på grund av att domstolen inte velat lyssna klart på tilltalade och målsägande med utländsk bakgrund, lyftes det fram i både webbenkätsvaren och gruppintervjudiskussionerna att domstolen upplevs diskriminera personer som inte har svenska som modersmål, eller som pratar på ett sätt som skiljer sig från det som förväntas i en svensk domstol, genom att betrakta deras berättelser som mindre trovärdiga. I vissa beskrivningar handlar det exempelvis om personer som upplevs ha svårt att formulera sig på svenska eller som har ett språkbruk som uppfattas som nonchalant:

Muntlighetsprincipen vid huvudförhandlingen gör att om den tilltalade har svårt att formulera sig har han eller hon svårt att lämna vettiga och därmed trovärdiga uppgifter. (Åklagare)

[...] svensktalande yngre personer med utländsk bakgrund med brister/ovilja att tala ”riktigt” – använder som vi uppfattar som nonchalant språk. Kan leda till att personen anses mindre trovärdig. (Åklagare)

I andra beskrivningar handlar det snarare om kulturella skillnader i människors sätt att berätta. Följande diskussion kommer från en gruppintervju med rättstolkar:

Rättstolk A: ”... i väldigt många kulturer – arabiska, många afrikanska – man svarar inte på en direkt fråga. Man gör inte det. Det är oartigt, utan man går runt hela världen. Och man ser att hela rätten blir mer och mer högröd när inte de svarar, och då får dem emot sig. [...] Och [de] tror bara att de jävlas.”

Rättstolk B: ”...precis, och att de ljuger, så att de svarar så där för att de ljuger; de vill inte säga sanningen [när det] på vissa kulturer kan vara att visa respekt.”

I en del gruppintervjuer uttrycktes ett antagande att man borde kunna ändra på sitt sätt att kommunicera på uppmaning av domaren eller försvarsadvokaten. En advokat menade att han ofta försökte få sina klienter att förstå hur viktigt det var att svara på den fråga de fick, och ingenting annat:

...jag tror ju naturligtvis att det ligger dem i fatet att de inte svarar direkt, att det är den kulturella skillnaden att de alltid ska ta den här omvägen.[...] Jag tycker det är råd nummer ett: svara på den fråga du får.

Advokaten menade dock att klienterna oftast hade mycket svårt att följa detta råd. En annan advokat menade att det negativt påverkar den berörda partens trovärdighet därför att man som svensk är van vid att ibland använda ett omständligt svar som strategi för att undvika att säga sanningen. Denne menade vidare att: ”Framför allt domstolen måste ju verkligen lära sig, eller utbilda sig, i att förstå andra människors sätt att kommunicera.”

Stereotypa föreställningar påverkar negativt under hela rättsprocessen

Det finns en benägenhet att betrakta utlänningar som en grupp med särskilda egenskaper och inte som individer med olika egenskaper. Exempelvis har man en uppfattning att muslimer aldrig kan erkänna eller alltid ljuger. Öststatsmedborgare som personer som i princip alltid är grovt kriminella. (Åklagare)

Att det finns stereotypa föreställningar bland rättsväsendets aktörer om grupper med utländsk bakgrund har visats i tidigare svensk forskning (jfr du Rées, 2006). Erfarenheter av sådana stereotypa föreställningar förekom även under Brå:s gruppintervjuer med nämndemän, åklagare advokater och domare. Bland de grupper som nämndes upprepade gånger i såväl enkätsvaren som gruppintervjuerna fanns östeuropéer, muslimska män och romer. Följande citat från en gruppintervju med åklagare visar att de berörda rättsliga aktörerna till och med kan betrakta stereotypa föreställningar av det här slaget som en form av kulturell kunskap:

Jag tror det finns väldigt mycket okunskap om hur invandrare ser på det här med att tala sanningen för polisen, talar sanningen i domstol. Att ljuga för en domare, det är enligt vad som har sagts till mig utav både de som är kunniga i muslimska världar och även andra som har fått liknande erfarenheter, [...] det är inget fult. Det är nästan hedersamt att ljuga. [...] Och det är det att de anser inte att de har någon lojalitet mot företrädare för det svenska samhället.

Enkätsvaren innehåller beskrivningar som belyser hur stereotypa föreställningar har påverkat minoriteters möten med rättsväsendet negativt vid varje punkt i rättsprocessen.

I enkätsvaren som handlade om mötet med polisen och förundersökningen finns exempelvis beskrivningar som visar hur stereotypa föreställningar bland annat har påverkat polisens bedömning av trovärdigheten i de misstänkta berättelser:

Fallet gällde ett relativt typiskt tillgrepp i butik där de tilltalades trovärdighet enligt polis var låg på grund av deras etniska bakgrund. (Åklagare)

[Den misstänkte] var man av kuwaitisk/irakisk härkomst; polismannen ifråga hyste en väl tilltagen förutfattad mening om hur misstänkta med sådan bakgrund brukade redogöra för omständigheter i saken. (Advokat)

Andra beskrivningar lyfte fram upplevelsen av att de misstänkta etniska bakgrund har gjort att polisen utgick från ett antagande att de skulle förneka brottet, vilket innebar att det som de misstänkta sade i övrigt inte heller togs på allvar.

I webbenkättsvar där advokater och åklagare har beskrivit huvudförhandlingen har de bland annat upplevt att det ställs lägre krav på bevisningen på grund av stereotypa föreställningar som förknippar personer med viss bakgrund med vissa typer av kriminalitet:

Vissa nationaliteter på tillfälligt besök i Sverige har svårt att bli frikända särskilt från stöldbrott. De är dömda på förhand och även om det finns rimligt tvivel finns en tendens att döma. Man utgår ifrån att de kommit till Sverige för att stjäla. (Advokat)

Liknande erfarenheter diskuterades även av nämndemän som tog upp att det finns en tendens att se särskilt strängt på dessa brott och vilja statuera exempel när det gäller just mål där den tilltalade inte har fast bostadsadress i Sverige.

I webbenkättsvaren om hur *målsägande* med utländsk bakgrund har missgynnats i domstolen finns beskrivningar om att det förekommer en uppfattning hos rätten att målsägande borde kunna tåla det de varit utsatta för eftersom våld mot kvinnor och barn var ”normalt i dessa kulturer”. Denna uppfattning upplevdes också kunna påverka rättsens bedömning av gärningens straffvärde.

På samma sätt som i tidigare forskning, visar både webbenkättsvaren och gruppintervjudiskussionerna att det inom rättsväsendet finns en utbredd stereotyp föreställning om kvinnosynen hos män med utländsk bakgrund. Föreställningen upplevs ha en mycket negativ effekt på rättssystemets hantering av fall där utländska män blir misstänkta för brott mot kvinnor. Följande två citat från en gruppintervju med advokater handlar båda två om rättsväsendets hantering av fall där

män med utländsk bakgrund har blivit misstänkta för den här typen av brottslighet:

Advokat A: ”Jag har en del fruktansvärda exempel [...], där jag har inte kunnat *tro* att man kunde över huvud taget häkta en person på den bevisning som fanns. Att ens kunna komma fram till sannolika skäl. Och så har de blivit häktade. Och sedan är det åklagare som har släppt dem efter några dagar för de inser själva att det inte håller.”

Advokat B: ”Jag skulle vilja säga att våldtäkt är ett väldigt bra exempel, men våld mot kvinnor över huvud taget. Då tror jag att det finns ett antagande om att en utländsk man är skyldig. Och allra helst om man är muslim. Då är det kört.”

Både enkätsvaren och gruppintervjuerna innehöll även exempel där samma stereotyp upplevdes ha påverkat hanteringen i domstolen. Bland annat har det lyfts fram att vissa målsägandebiträden har hänvisat till den tilltalades etnicitet eller religion som intäkt för att mannen har begått våldsbrott mot en kvinnlig målsägande och att försvarsadvokater ibland kan känna sig manade att hävda till klientens försvar att mannen ”inte är som andra muslimska män”.

Romer har också beskrivits i både enkätsvaren och under gruppintervjuerna som en grupp som har det mycket svårt i mötet med rättsväsendet på grund av en rådande föreställning om att de är kriminella (jfr Granér, 2004; du Rées, 2006). I en gruppintervju med nämndemän diskuterades romernas situation på följande vis:

Nämndeman A: ”[...] där har både klädsel, inställningen, ryktet en betydelse när de hamnar i rätten. Det kan man inte bortse ifrån. Utan där får man skärpa sig oerhört för att inte halka in i det här lätta att ’ja men visst katten har han gjort det’. För att det är så generell i samhället att [man tror att] de stjal [...] Där får man ju skärpa sig [...]. Så om man ska plocka ut en grupp så är det den som är mest utsatt för att kunna hamna i diskriminering, i förhållande till alla andra.”

Nämndeman B: ”Även från polisens sida.”

Nämndeman A: ”Och åklagarna. Jag menar det är rätt så tydligt ibland.”

I en gruppintervju med åklagare lyftes romer fram flera gånger under intervjun av två olika intervjudeltagare. I det här fallet diskuterades romer inte som en grupp där man behövde vara särskilt uppmärksam

på risken för att bete sig på ett diskriminerande sätt. I stället betraktades den egna och andras ”vunna erfarenhet” om romer som ett exempel på åklagarnas ”yrkeskunskap”.

Åklagare A: ”Det var den här zigenarkvinnan som jag pratade om förut [...]. Det hon säger är – ’men det vet ju alla det, att den som är yngst är den som får göra saker för det är den som får minst straff’ [...] Det var det sättet som de har inom sig romerna, eller zigenarna, och där får man tycka vad man vill [...], om det går att kallas för fördomar eller inte, men har de det synsättet så har de det synsättet [...]. Och där tycker jag nog det är svårt men det har ingenting med etnicitet att göra. Det är ju...”

Åklagare B: ”...Det är vår yrkeskunskap på något sätt, att man tar tillvara vunnen erfarenhet i vissa sådana här situationer som är återkommande måhända. Det kan naturligtvis sägas att de är missgynnade av att vi har lärt av våra egna misstag en gång i världen. Men då får det väl stå så i pappiren.”

Enkätsvaren och gruppintervjudiskussionerna gav samtidigt insikter i att frågan om vad som bör betraktas som ”kunskaper” om etniska grupper är komplex. Det finns alltid en risk att ”kulturella kunskaper” om hur olika personer med olika utländsk bakgrund är och agerar kan bli till stereotypiseringar. Under intervjuerna med flera olika grupper lyftes det emellertid fram att det inom rättsväsendet finns ett behov av bättre kunskaper om kulturella skillnader. Bland domare och nämndemän kopplades sådana tankar ofta till en insikt om att det i stort sett endast var i domstolen som de hade någon kontakt med representanter för många olika etniska grupper. En större mångfald inom rättsväsendet beskrevs då ofta som något positivt. En nämndeman menade exempelvis att:

Ju fler utrikesfödda du umgås med, ju större förståelse får du. [...] då dömer man busar och inte om de är svarthåriga.

Andra intervjudeltagare tog upp betydelsen av kunskap för att veta hur man skulle bete sig när man bemöter personer med annan kulturell bakgrund, till exempel för att förstå att man som polis kan ha personer stående nära inpå kroppen utan att de är aggressiva, eller att inte alla kvinnor med utländsk bakgrund vill skaka hand med en manlig åklagare utanför domstolen.

Upplevelser av diskriminering under domstolsförhandlingen

Bemötandet i domstolen

Bland de webbenkättsvar om hur både tilltalade och målsägande med utländsk bakgrund har missgynnats under domstolsförhandlingen fanns flera stycken som beskrev upplevelsen att de blivit bemötta på ett nedvärderande, bryskt, respektlöst, arrogant eller föraktfullt sätt av åklagare, försvarsadvokater eller av rättens ordförande, som i följande exempel.

Bemötandet från såväl åklagaren som rättens sida gav mig intrycket att de bemötte den tilltalade något spydigt och närmast otrevligt. [...] Vidare utdömdes ett påfallande hårt straff. (Advokat)

Målsägandens svar ansågs märkliga av ordföranden, till exempel ”jag fick ingen mat på sjukhuset”. Ordföranden påstod att alla får mat på ett svenskt sjukhus men målsäganden förklarade att hon var muslim och inte åt vad som helst. Ordföranden kommenterade detta med att ”det är så mycket med det turkiska”. (Åklagare)

I intervjuerna med rättstolkar beskrev flera deltagare upplevelsen att personer med olika etniska bakgrunder kan bemötas olika i domstolar, och att det kan finnas en omedveten, och mycket subtil, etnisk rangordning i detta bemötande. Följande citat kan exemplifiera. Tolken har flera års erfarenhet som rättstolk på två språk som används av flera olika etniska grupper (dock inte alltid som modersmål):

Jag har en liten fördel eftersom jag har jobbat med två språk. Så jag har sett skillnader. Det blir omedvetet, det är säkert. [...] men när jag har tolkat åt spansktalande, då är det alltid lite neråt, alltså [...]. Om jag tolkar åt afrikaner, då är det ännu lite längre neråt. [...] Jag har tolkat [...] [åt] folk som är vita engelsktalande. Då blir det upp [...] det blir så. Det är någonting omedvetet hos folk. Sättet att ta emot inne i rättssalen [...]. Om det är en vit engelsktalande person, då blir det ett helt annat mottagande. [...] jag har gått ut från rättssalen med känslan av att det här är så orättvist, tyvärr.

Mindre engagerade försvarsadvokater

På samma sätt som i DO-anmälningarna fanns det i webbenkäten beskrivningar där tilltalade med utländsk bakgrund upplevs ha missgynnats av att de haft mindre engagerade försvarsadvokater. Samtidigt gav en av de intervjuade domarna en strukturell förklaring till att

personer med utländsk bakgrund kan löpa större risk att få en mindre kompetent försvarsadvokat. Det hänger ihop med att tingsrätterna har en skyldighet att fördela försvarsuppdragen enligt en lista över advokaterna på orten och får hoppa över dem som har blivit begärda och som därmed nyligen har fått ett förordnande:

Vi måste ju följa en lista och fördela uppdrag bland allihop, och så ska man slänga på en [...] som inte är så intresserad av nåt annat än arvodet och så träffar de inte vederbörande mer än tio minuter före förhandlingen [...] med en människa vars livsöde ska upp [...] och kommer in och de två har olika uppfattning. Man kan börja förhandlingen – ”Vad är det för inställning” – ”Ja, han erkänner” – men tolken säger ”Nej, nej. Han förnekar.” [...] Det kan vara en strukturell brist därför att de människor som kommer hit vet ju inte själva att de kan begära en som är vettig. [...] De inhemska, de hör ju med faster vilken advokat är bra och så får de andra ta det som har blivit över alltså.

En annan domare i samma grupp menade vidare att man haft erfarenhet av försök att stryka en advokat från listan, där tingsrätten hade upplevt advokaten som allvarligt bristfällig i fråga om förmågan eller viljan att tillvarata klienternas intressen, oavsett etnicitet, men att det hade visat sig vara omöjligt. Risken med ett sådant system är naturligtvis att det får starkare effekt på mer resurssvaga grupper i samhället.

Domare

Ingen av de personer som deltog i gruppintervjuerna uttryckte att de upplevt att domare medvetet har agerat på ett ”partiskt” sätt. Vad det gäller bevisvärderingsfrågan belyser följande diskussion från en gruppintervju med advokater att det i stället handlar om processer som man upplever att domare själva inte är medvetna om:

Advokat A: ”Men i största allmänhet [...] har jag svårt att påminna mig direkt nåt mål där jag direkt upplevt att domaren har varit liksom helt klart partisk eller jag menar, okej otåliga [...]”

Advokat B: ”Inte är de partiska men att de inte har samma tålamod har jag upplevt ibland.”

Advokat C: ”Nej, det är ungefär så, men där det märks sen är i domen i stället. Hur de värderar bevisningen. Och det tror jag inte är något medvetet, tror jag inte.”

Samtidigt lyftes i andra gruppintervjuer fram en uppfattning att det kan finnas en betydande variation mellan olika individer i domarnas hantering av fall där målsäganden eller de tilltalade har utländsk bakgrund. I en gruppintervju med åklagare nämndes till exempel:

Min uppfattning är nog [...] att det förekommer att ordföranden, just på grund av att någon av parterna är utlänning, bedömer det här som mindre trovärdigt. [...] Det finns [över 10] domare i [stads] tingsrätt som dömer i brottmål. Då kan jag säga att det finns två eller tre där en utländsk tilltalad har svårare.

Både nämndemän och domare menade att det kan vara svårare att bedöma trovärdigheten i uppgifter som framförs av personer som inte har svenska som modersmål eller mål där tilltalade eller målsägande berättar om vad de varit med om på ett sätt som går utanför det förväntade. Domare menade vidare att det finns andra strukturella faktorer, även dessa ofta förknippade med språkskillnader, som innebär att personer med utländsk bakgrund blir missgynnade i svenska domstolar. En menade till exempel:

I systemet är det inbyggt faktorer [...], bara muntlighetsprincipen är diskriminerande [...] men vi försöker, det är jag övertygad om. Vi drivs av kraften att minimera de saker som vi ser. Men vi ser givetvis inte allt. Jag menar så jävla självgodas kan vi inte vara så vi tror att vi ser allt så att säga. Det är jag övertygad om att vi inte gör.

En annan domare menade att: "[...] det finns omdömeslösa domare, så finns det omdömeslösa nämndemän." Och senare under gruppintervjun pekade samma domare på en koppling mellan ett överbelastat rättssystem och erfarenheten att mindre kompetenta, icke-ordinarie domare ibland blir inkallade för att sitta som ordförande. Även bland de intervjuade nämndemännen beskrevs erfarenheten att en ansträngd arbetssituation har lett till att man kallat in ordföranden som "kan vara rätt snabba så där och [...] kanske lite lätt går förbi saker."

Givet dels de ovannämnda svårigheterna vid trovärdighetsbedömningar, dels att fall där någon av parterna har utländsk bakgrund generellt kan upplevas som mer svårbedömda, är det rimligt att utgå från att ordförandens kompetens är av särskild betydelse för att försäkra kvaliteten i beslutsunderlaget i fall av den här typen.

Upplevelser om diskriminering vid skuldbedömning, påföljdsbestämning och straffmätning

Trovärdigheten och den sociala situationen påverkar skuldbedömningen

Några enkätsvar beskrev upplevelsen av att en person med utländsk bakgrund har blivit fälld där en person med svensk bakgrund skulle ha friats, eller att en person med utländsk bakgrund hade dömts för ett grövre brott där en person med svensk bakgrund skulle ha dömts för ett lindrigare. Ibland hänvisade dessa beskrivningar till att de tilltalade hade bedömts som mindre trovärdiga på grund av sin utländska bakgrund. Följande exempel handlar däremot om den betydelse som andra sociala bakgrundsfaktorer upplevs ha för bevisvärdering och skuldbedömning. Här kommer även betydelsen av den bredare samhällsliga diskrimineringen av personer med utländsk bakgrund, till exempel på bostads- och arbetsmarknaden, in i bilden, vilket ger inblickar i hur rättsväsendet kan bidra till att ytterligare förstärka effekterna av diskriminering på andra områden.

Hade två mål efter varandra. Båda avsåg snatteri. Den ene misstänkte var svensk medelålders med ordnad tillvaro, den andre var av utländsk härkomst med trasslig bakgrund. Trots att bevisningen enligt min uppfattning var sämre när det gällde den "utländske" mannen dömdes han medan "svensken" friades. De bemöttes också olika under processen av domaren. (Åklagare)

Två i princip identiska fall av åtal för vårdslöshet i trafik bedömdes på två olika sätt. Den som hade svensk bakgrund och ett "respekterat" arbete och kunde "prata för sig" dömdes för den mindre allvarliga förseelsen hastighetsöverträdelse, medan personen med utländsk bakgrund och betydligt sämre ordförråd dömdes för vårdslöshet i trafik. Körningarna var enligt min mening och slutplädering i princip identiska. (Åklagare)

Under en gruppintervju med åklagare diskuterades det sista citatet på följande sätt:

Åklagare A: "[...] har man ett respekterat arbete, kan prata för sig, så finns det en risk att man naturligtvis bedöms bättre än om man kommer in och är socialbidragstagare, inte kan prata för sig. Sedan tror jag att där kan också utländsk bakgrund ha betydelse. En av flera [faktorer] som kanske egentligen inte borde ha betydelse men som sammantaget kan ha betydelse."

Åklagare B: ”Men det är den indirekta betydelsen som utländsk bakgrund i så fall kan tillföra bedömningen. För att man kan inte, hur mycket man än vill, uttrycka sig med samma pregnans, med samma förklaringsmekanismer som en svensk kille kan. Så det kan finnas en felkälla, men det har ingenting med fördomar eller illvilja att göra [...]. Indirekt kan det ha en betydelse.”

Dessa två citat ger samtidigt även en inblick i bredden i vad som spontant har uppfattats ingå i begreppen ”diskriminering” eller ”diskriminerande beteenden” bland de av rättsväsendets aktörer som deltagit i Brå:s webbundersökning och intervjuer. Lite tillspetsat kan man prata om personer som spontant har uttryckt att det endast är diskriminering om det finns en direkt och avsiktlig negativ särbehandling av personer *på grund av* deras utländska bakgrund, och andra som gett uttryck för en mycket bredare syn där det ingick en uppfattning att oavsiktliga eller omedvetna missgynnanden också kan betraktas som diskriminering. Ytterligare ett exempel på det första synsättet finns i följande resonemang kring kopplingen mellan språksvårigheter och diskriminering från en gruppintervju med domare:

Det här med språksvårigheter [...]. Det är ju inte ett utslag av diskriminering, utan det är ju svårigheter i systemet som vi gör det bästa möjliga för att överbrygga. Så det är ingen elak tanke bakom inte [...]. Om det föreligger praktiska svårigheter och alla gör det bästa möjliga för att överbrygga det och är medvetna om svårigheterna, då har jag lite svårt att säga att någon är diskriminerad egentligen för det ligger ju lite negativt värde i ordet diskriminering.

Missgynnanden i samband med påföljdsbestämning och straffmätning
Andra beskrivningar i webbenkäten kom in på hur de påföljder som utdömts till personer med utländsk bakgrund har upplevts som strängare än vad som är normalt i liknande fall med svenska tilltalade. En del beskrivningar hänvisade till hur strängare straff sannolikt beror på att vissa typer av påföljder inte anses kunna användas när den tilltalade saknar hemvist i Sverige eller har utländskt medborgarskap.

Det var fråga om en tilltalad med hemvist i annat land [...] som dömdes för stöldbrott av normalgraden. Den tilltalade var – såvitt känt – tidigare ostraffad. Denna person dömdes till ett kort fängelsestraff i ett fall där en tidigare ostraffad person med hemvist i Sverige sannolikt skulle ha dömts till villkorlig dom. Detta är ganska vanligt förekommande i vissa domstolar. Argumentet är ungefär att det inte finns möjlighet att bedöma om det finns

förutsättningar för villkorlig dom om någon har hemvist utomlands [...]. (Åklagare)

I andra beskrivningar förekom andra förklaringar, som bland annat gick ut på att rätten hade ansett att samhällstjänst var utesluten på grund av språkproblem, eller att det kan vara lättare för svenskar att få skyddstillsyn då de är mer benägna att acceptera övertygande bevisning och erkänna brottet.

Även i frågan om valet av påföljd upplevde vissa domare att den tilltalades sociala situation i övrigt kan spela in. I det här fallet var uppfattningen inte att bakgrunden skulle ha någon direkt betydelse, utan snarare att den sociala situationen kan betraktas som en indikator på återfallsrisken, som både domare och nämndemän menade var en av de mest betydelsefulla faktorerna vid påföljdsbestämning.

Domare A: ”[...] ordnade förhållanden brukar ju anföras, mer socialt välordnade förhållanden och inga missbruksproblem och sköter jobbet och allting och risken för återfall så gott som obefintlig. Ja, det är ju som bäddat för villkorlig dom.”

Domare B: ”Men där har du ju detta, alltså. Du har jobb och du har bostad och sånt va. Och det är klart har du en sämre, taskigare social bakgrund va, då [...] ser vi återfallsrisken som större.”

Åtminstone en del av de missgynnanden som kan uppstå i samband med påföljdsbestämningen och straffmätningen hänger därmed samman med en kumulativ diskriminering. Det visar igen hur rättsväsendets arbete kan förstärka effekterna av den diskriminering som sker på andra samhällsområden.

Sammanfattning

Sammanfattningsvis visar redovisningen av de rättsliga aktörernas erfarenheter av diskriminering inom rättsprocessen att det finns många faktorer som tillsammans eller var för sig upplevs negativt påverka förutsättningarna för personer med utländsk bakgrund att uppnå en likvärdig behandling i sina möten med rättsväsendet. Som har lyfts fram såväl i tidigare forskning som i föreliggande studie av DO-anmälningar framstår en bristfällig hantering av kommunikationsproblem, tveksamma trovärdighetsbedömningar, stereotypa föreställningar som bygger på etnisk bakgrund samt ett respektlöst eller kränkande bemötande som centrala faktorer.

Både beskrivningarna från webbenkäten och gruppintervjudiskussionerna visar att stereotypa föreställningar, kommunikationssvårigheter

heter och trovärdighetsbedömningar ingår i ett komplex av problem som gör mötet med rättsväsendet kvalitativt annorlunda för personer med utländsk bakgrund. Fall där en av parterna har utländsk bakgrund upplevs som mer svårutredda såväl under förundersökningen som under domstolsförhandlingen. Problemen försvåras ytterligare av att rättsväsendet upplevs som överbelastat, av en ständigt rådande tidsbrist och även av andra strukturella faktorer, till exempel oavsedda effekter av en offentlig upphandling av språktjänster. Den betydelse som tillmäts andra bakgrundsfaktorer som en ”ordnad tillvaro” och ett ”respekterat arbete” vid skuldbedömning och påföljdsbestämning ger inblickar i hur den diskriminering som personer med utländsk bakgrund utsätts för på andra samhällsområden ytterligare försvårar deras situation i mötet med rättsväsendet.

Det bemötande som personer med utländsk bakgrund får av rättsväsendets aktörer varierar dessutom kraftigt bland poliser, åklagare, advokater och domare. I förra kapitlet lyftes fram hur denna variation i bemötande kan leda till upplevelsen av kränkningar hos de personer som blir bemötta på ett okänsligt eller respektlöst sätt. De beskrivningar som presenterats ovan visar att variationen i bemötandet också har samband med de möjligheter som personer med utländsk bakgrund har att bli hörda och trodda och att få sin sak prövad av rättsväsendet på likvärdiga villkor som personer från majoritetsbefolkningen.

Huvudresultat och möjliga åtgärder

Det material som Brå har samlat in och bearbetat inom ramen för regeringsuppdraget kan inte användas som underlag för att bedöma *hur ofta* personer med utländsk bakgrund blir utsatta för olika former av direkt och indirekt diskriminering i sina möten med rättsväsendet. I enlighet med uppdraget har forskningsgenomgången och de empiriska studier som presenteras i rapporten istället syftat till att synliggöra *på vilka sätt* olika beteenden och strukturer inom rättsväsendet kan leda till att personer med utländsk bakgrund diskrimineras under rättsprocessen. Den sammantagna bilden av vad tidigare forskning har visat, vad personer med utländsk bakgrund har upplevt i mötet med rättsväsendet och de rättsliga aktörernas erfarenheter av diskriminering, är i stora delar samstämmig. Förutom att belysa omständigheter som leder till att personer med utländsk bakgrund missgynnas och känner sig missgynnade i rättsprocessen visar Brå:s resultat på övergripande mönster som kan kopplas till kända former av direkt och indirekt diskriminering. Liknande mönster har även uppmärksammats tidigare på många andra samhällsområden.

Det här avslutande kapitlet kommer att lyfta fram och ytterligare belysa de mest centrala mönstren som träder fram när resultaten i rapporten läggs samman. Först diskuteras resultat som rör olika former av indirekt diskriminering under rättsprocessen. Därefter följer ett resonemang kring de resultat som rör mer direkta former av diskriminering. Avslutningsvis kommer rapporten att diskutera möjliga åtgärder för att minska riskerna för diskriminering.

En storlek passar inte alla – om indirekt diskriminering i rättsväsendet

Diskriminering inom rättsväsendet har länge förknippats med en föreställning om enstaka myndighetspersoner som *avsiktligen* missgynnar personer med utländsk bakgrund. Diskriminering av det här slaget har ofta betraktats som isolerade händelser eller avvikelser som inte är representativa för rättsväsendets arbete som institution (jfr MacPherson, 1999). Den här synen på diskriminering lyftes också fram av en del av de rättsliga aktörer som deltog i de enkät- och intervjustudier som Brå genomförde inom ramen för uppdraget.

För att förstå hur den rättsliga situationen för personer med utländsk bakgrund kvalitativt kan skilja sig från den situation som et-

niska svenskar befinner sig i är det emellertid viktigt att inte begränsa förståelsen för vad diskriminering är, och kan vara, till enbart fall av avsiktlig diskriminering. Bland annat är det viktigt att förbättra förståelsen för den diskriminering som kan uppstå i samband med en till synes *lika behandling*, alltså olika former av indirekt diskriminering.

Det här avsnittet kommer att diskutera strukturer och beteenden som leder till indirekta former av diskriminering. Detta görs mot bakgrund av två teman som återkommer i det material som samlats in inom ramen för uppdraget. De är teman som berör rättsväsendets otillräckliga förmåga att hantera språkskillnader respektive rättsväsendets orealistiska förväntningar om att personer med utländsk bakgrund ska ”anpassa sig” till det som anses ”normalt” inom rättsväsendet.

En otillräcklig förmåga att hantera språkskillnader

Ett angeläget exempel på en form av indirekt diskriminering som tidigare forskning, DO-anmälningarna och enkät- och intervjustudierna pekar på är rättsväsendets hantering av situationer där åtminstone en av parterna inte har svenska som modersmål. Kommunikation är ett väsentligt inslag vid samtliga punkter i rättskedjan och påverkar ofrånkomligen förutsättningarna för en likvärdig behandling i rättsprocessen.

För att patrullerande poliser, utredande poliser, åklagare, advokater, domare och nämndemän ska kunna göra korrekta bedömningar behövs ett faktaunderlag som inte är behäftat med fel som beror på missförstånd eller på att någon part inte har fått möjlighet att komma till tals.

I enkätsvaren och intervjuerna med åklagare, advokater, rättstolkar, domare och nämndemän blev det tydligt dels att man inte alltid anlitar en tolk trots ett uppenbart behov, dels att tolkade rättssituationer många gånger inte är tillfredsställande. Problemen kopplades ofta till yttre förutsättningar som styrs av strukturer inom rättsväsendet. En del av de domare som deltog i gruppintervjuerna berättade till exempel om egna erfarenheter där behovet av tolk missbedömts, men där man ändå hade bestämt sig för att låta förhandlingen fortsätta eftersom det fanns ett tidspressat schema att följa. Andra berättade att man i dessa fall haft tur och kallat in en tolk som befunnit sig i närheten. Det hände också att man fick tag på personer som inte var utbildade tolkar men som behärskade språket och därför fick tolka under domstolsförhandlingen, till exempel en person som satt bland åhörarna i rättsalen. Tidsaspekten blev särskilt tydlig när häktningsförhandlingar diskuterades. Domare berättade om svårigheter med att snabbt få tag i en kompetent tolk i samband med en häktningsförhandling. I förlängningen ansåg de att dessa svårigheter utgjorde

ett allvarligt hot mot det rättssäkra förfarande som de själva ville eftersträva.

Sammantaget var det många av de intervjuade som hade erfarenhet av mindre kompetenta eller rent av dåliga tolkar. I viss mån hänger dessa erfarenheter samman med de nödlösningar som nämndes ovan. I andra fall ansåg en del aktörer att den dåliga kvaliteten på vissa tolkar berodde på upphandlingar som respektive myndighet hade gjort och där kvaliteten på tolkarna hade fått stå tillbaka för att hålla kostnaderna nere. Vidare påpekade de rättsliga aktörerna att det många gånger är omöjligt för dem att bedöma tolkens kvalitet. Under intervjuerna påpekade vissa deltagare att de hade varit med om att helt felaktiga översättningar av uppgifter som var centrala för målet hade uppmärksamats först genom att språkkunniga nämndemän eller åhörare i rättsalen anmärkt på detta. Vad som hänt om dessa nämndemän eller åhörare inte suttit med under förhandlingarna kan man självklart inte veta men antagligen hade inte dessa felaktigheter upptäckts. Telefontolkning var ett annat exempel som många intervjudeltagare kopplade till resursfrågor och som alla grupper uppfattade som särskilt problematisk. Överlag uttryckte de rättsliga aktörerna en oro över de risker för felbehandling som de ansåg hörde samman med rättsväsendets bristande förmåga att hantera språkliga skillnader. Bland annat menade en del att de fick sämre underlag för sina beslut.

Samtidigt är det viktigt att inte enbart de rättsliga aktörernas behov står i centrum vid försök att lösa de problem som uppstår på grund av språkskillnader. Behovet att förstå vad som sägs är lika stort för misstänkta, brottsoffer, tilltalade, målsägande och vittnen som inte har svenska som modersmål som det är för poliser, åklagare, domare, nämndemän och andra rättsliga aktörer. Rättstolkar har en central funktion för att skydda rättssäkerheten och finns där för alla inblandade parter i ett mål: för tilltalade, målsägande och vittnen lika väl som för de rättsliga aktörerna. I både enkäterna och intervjuerna samt även i DO-materialet framkommer att det i dag förekommer rättsliga situationer där detta inte är en självklarhet.

De rättstolkar som deltog i gruppintervjuer berättade att det finns en okunskap inom rättsväsendet om tolksituationer. De beskrev bland annat erfarenheter av huvudförhandlingar där ordförande, åklagare och försvarare talar för fort eller i munnen på varandra och att de därför inte fick möjlighet att översätta vad som sades för sin klient. De berättade också om tillfällen där rätten inte tagit hänsyn till att en tilltalad eller målsägande har rätt att få hela förhandlingen tolkad och där förhandlingen kommit igång innan tolken hunnit sätta sig och fått igång sin utrustning. Resultaten av dessa beteenden är att tilltalade eller målsägande inte får alla delar av domstolsförhandlingen tolkad. Vidare påpekade rättstolkarna att de i vissa tingsrätter måste

kämpa för att få ta del av rättsmedicinska protokoll och andra dokument som har betydelse för förhandlingen, ibland till och med stämningensansökan. Tolkarna menade att det är synnerligen viktigt att få tillgång till dessa och liknande dokument i förväg för att de ska kunna förbereda sig och fullfölja sitt uppdrag på bästa sätt. Tolkarnas erfarenheter visar att det i dag finns aktörer inom rättsväsendet som först och främst utgår från sina egna behov när det gäller tolk och inte ser till de behov som finns hos parten eller parterna som inte har svenska som modersmål.

Bilden av brister i rättsväsendets hantering av språkskillnader förstärks genom att se på anmälningarna som har kommit in till DO. Anmälningarna ger exempel på fall där förhör och huvudförhandling inte har tolkats eller har tolkats på ett annat språk än personens modersmål. Konsekvenser av det är bland annat att dessa personer inledningsvis inte har förstått att de har blivit misstänkta eller varför de har blivit det. Andra menar att nyanser har gått förlorade och att deras berättelser därför inte har betraktats som lika trovärdiga. Anmälare har också upplevt att deras behov att få rättsprocessen översatt så att de förstår och kan få samma möjligheter, ibland har betraktats som besvärligt och onödigt av den som de har haft kontakt med. Andra erfarenheter handlar om att man upplevt att vittnen inte har kallats på grund av det extraarbete som det skulle innebära att ordna fram en tolk. Överlag visar DO-materialet att personer som inte har svenska som modersmål upplever att de inte får samma möjligheter i rättsprocessen som personer som talar flytande svenska.

Sammantaget visar Brås studier att brister i att beakta språkliga skillnader kan leda till att människor känner sig orättvist behandlade, att rättsprocessen framstår som obegriplig och att beslutsunderlagets kvalitet försämras med ökad risk för felaktiga beslut som följd. En oförmåga att hantera språkskillnader på rätt sätt kan således få allvarliga konsekvenser för rättssamhället och problemet förtjänar att behandlas därefter. Det innebär att ansvaret för att hantera språkskillnader aldrig kan läggas på enskilda individer utan ansvaret ligger hos rättsväsendet som institution. Det vore exempelvis fel att lägga ansvaret på dem som drabbas och hävda att man måste lära sig flytande svenska för att kunna garanteras en rättvis behandling inom det svenska rättsväsendet.

Orealistiska förväntningar och en bristande ömsesidighet i rättsprocessen

Som föregående avsnitt visar bygger rättsväsendets arbete på ömsesidighet och dialog, lika mycket på att bli förstådd som att förstå. En gemensam förståelsegrund mellan rättsliga aktörer och de personer som kommer i kontakt med rättsväsendet handlar inte enbart om en rent språklig dimension. Resultaten från de tidigare kapitlen i rap-

porten visar att det finns andra slags kommunikationsproblem inom rättsväsendet. För att förankra det rättsliga arbetet är det viktigt att alla som deltar i rättsprocessen känner att de behandlas med respekt och att deras deltagande har någon betydelse. Om en reciprocitet i rättskedjan saknas kan det leda till lägre förtroende och mindre legitimitet för rättsväsendets arbete.

I studien av DO-anmälningar framkommer det att framför allt brottsoffer men också misstänkta och tilltalade personer uppfattar rättsväsendet som en otillgänglig och svårframkomlig arena. Personer upplever att de inte har fått svar på sina frågor och känner inte att de fått utrymme att göra sig hörda. Bland dem som har utsatts för brott finns det personer som menar att de rättsliga aktörerna har viftat bort deras upplevelse och inte har tagit brottet på allvar. Bland tilltalade finns exempel där man har upplevt att ens rättigheter inte har tillgodosetts, att de rättsliga aktörerna har använt sig av hot och tvångsmedel i större utsträckning än nödvändigt, att förhör har hållits utan att man fått en försvarare eller utan att man har vetat vad man står anklagad för. Vidare visar anmälningarna att både tilltalade och målsägande haft problem att nå myndighetspersoner och att det kan vara svårt att överklaga ett beslut eftersom det är otydligt hur man ska gå tillväga.

Enkät- och intervjumaterialet från olika grupper av rättsliga företrädare visar att det finns en gemensam erfarenhet av att fall där åtminstone en av parterna har utländsk bakgrund kan vara svårare att bedöma än fall med enbart etniska svenskar. De rättsliga aktörerna lyfte fram ett flertal förhållanden i sin arbetssituation som kan leda till att personer med utländsk bakgrund missgynnas i rättsprocessen. Bland både domare och nämndemän nämndes att kraven på genomströmning lett till att man kallar in icke-ordinarie domare som inte alltid är lika noggranna som ordinarie domare i deras hantering av huvudförhandlingar. En domare menade att man är tvungen att "gena" i vissa mål för att hinna med. Det pressade tidsschemat under domstolsförhandlingar och kraven på tingsrätterna att hantera allt tyngre balanser anses vara en situation som alla personer, oavsett bakgrund, kan missgynnas av. Riskerna uppfattas ändå som större för grupper som inte riktigt passar in i ramen för hur en huvudförhandling brukar gå till. Särskilt lyfte man fram att personer som har ett sätt att berätta som skiljer sig från det typiskt svenska kan missgynnas av ett tidspressat schema. I de fall där en målsägande eller tilltalad inte svarar som förväntat på de frågor som ställs är erfarenheten att alla i rättssalen kan bli irriterade och att personen i fråga blir avbruten för att man ska komma fram till det som de rättsliga aktörerna anser vara det väsentliga. Irritationen kan bli särskilt påtaglig om förhandlingen drar över tiden, även om de flesta aktörer ändå verkade överens om

att man låter förhandlingar som drar ut över tiden fortsätta och i stället skjuter upp efterliggande mål.

Under intervjuerna var man inte enig om hurvida den irritation som kan förekomma får någon avgörande roll för själva bedömningen av fallet, men menade att det kan finnas en risk för det. Trovärdighetsbedömningar är ytterligare en aspekt som rättsliga aktörer lyfter fram som exempel på hur kommunikationsproblem kan ge personer med utländsk bakgrund sämre förutsättningar i rättsprocessen. Vidare säger rättsliga aktörer att de kan ha svårt att förstå och ta till sig berättelser som framförs på ett sätt som skiljer sig från ”det typiskt svenska”. De lyfter också fram att kulturell okunskap kan vara ett problem när man ska göra rättvisa bedömningar. Sådana upplevda hinder behöver naturligtvis undanröjas om det också förbättrar villkoren för personer med utländsk bakgrund och skapar förutsättningar för att ge alla samma möjlighet till en likvärdig rättsprocess. Det är dock viktigt att vara medveten om att försök att skaffa sig ”kulturell kunskap” är förknippat med problem. Det enda som man med säkerhet kan säga om etniska grupper och kulturer är att de förändras och att det redan inom varje grupp finns stora skillnader. Kulturell kunskap kan vara en förutsättning för att kunna bemöta alla som individer, men handlar alltid om en grupporienterad kunskap som kräver ett stort mått av försiktighet när man använder den.

Sammantaget ger upplevelser hos personer med utländsk bakgrund och erfarenheter bland åklagare, advokater, rättstolkar, nämndemän och domare uttryck för att det inom rättsväsendet finns en önskan om att personer med utländsk bakgrund ska ändra sitt sätt att kommunicera eller sitt sätt att förhålla sig under rättsprocessen. Det kan handla om en förväntan på hur personer uttrycker sina upplevelser av kränkning och rädsla i samband med att man blivit utsatt för ett brott, men också om en förväntan att personer ska erkänna skuld i de situationer där man menar att ”svenskar” skulle erkänna. Kommunikationsmönster och förhållningssätt är socialt överförda, inlärd under lång tid och de befästs ständigt genom alla aspekter av det dagliga livet. De sitter i både kroppen och hjärnan. Man kan därför fråga sig om det är realistiskt att förvänta sig att individer, på uppmaning av till exempel en välmenande advokat eller en lätt irriterad domstolsordförande, ska kunna ändra sitt sätt att vara och kommunicera även om det skulle underlätta domstolens bedömning. Det skulle vara mer konstruktivt om rättsväsendet själv tog på sig ansvaret att skapa förutsättningar som underlättar för personer med icke-etniskt svensk bakgrund att kunna delta i rättsprocessen på likvärdiga villkor.

Stereotypiseringar – om direkt diskriminering inom rättsväsendet

Myndigheters verksamhet styrs inte enbart av formella regler och materiella resurser utan också av informella koder och förhållningssätt (Lipsky, 1980; Eriksson, 2007). Dessa koder och förhållningssätt präglas framför allt av yrkeskulturer men också av de attityder som finns i samhället i stort. Det datamaterial som samlats in inom ramen för regeringsuppdraget visar dels att det finns informella koder och förhållningssätt som negativt påverkar minoritetsgruppers förutsättningar i rättsprocessen, dels att dessa koder ofta bygger på generaliserade föreställningar, eller stereotyper, om personer med minoritetsbakgrund. Förhållningssätt av det här slaget legitimeras ofta av invanda arbetssätt och jargonger inom en institution eller organisation (SOU 2002:37).

Medvetna och omedvetna stereotyper, jargonger och "yrkeskunskaper"

Föreställningar om brottsbenägenheten bland personer med utländsk bakgrund är ett exempel på en stereotyp som kan påverka rättsväsendets bedömningar. Ett annat exempel handlar om förutfattade meningar om sanningsenlighet och trovärdighet. Tidigare svensk forskning visar att minoritetsbakgrund kan ha betydelse för vilka personer som polisen misstänker för brott (Ekman, 1999; Granér, 2004; Pettersson, 2005), för vilka bedömningar poliser gör på brottsplatsen (Andersson, 2004), för om fallet utreds eller inte (Brå, 2007a; del Sante, 2005), för hur brottsutredare tolkar vittnesmål och övrig information som finns att tillgå i fallet (Lindholm och Bergvall, 2006; Ask, 2006) samt för påföljdsval och straffmätning (Diesen, 2006; du Rées, 2006). Denna bild förstärks av både de erfarenheter som personer med utländsk bakgrund har rapporterat till DO och de rättsliga aktörernas erfarenheter av vilken roll utländsk bakgrund kan spela under rättsprocessen.

De erfarenheter som har beskrivits i de enkätsvar och intervjuer som Brå har genomfört med åklagare, advokater, domare, nämndemän och rättstolkare handlar bland annat om fall där man upplevt att tilltalade har blivit utsatta för poliskontroller endast på grund av sin minoritetsbakgrund, att de blivit registrerade som misstänkta på lösare grunder och för mindre förseelser. Vidare beskrivs att det finns föreställningar om att vissa minoritetsgrupper och vissa – ofta mycket vanliga – brottstyper hör ihop, att utredaren har förutsatt att en person var skyldig och utrett ärendet efter den föreställningen samt att personer med utländsk bakgrund har betraktats som mindre trovärdiga än etniska svenskar. Dessutom finns föreställningar om att perso-

ner med vissa typer av minoritetsbakgrund alltid förnekar och därför tas inte det de säger på allvar.

Flera rättstolkare berättade att de upplevt en slags subtil rangordning i fallen som de tolkade, där personer med ursprung i Afrika eller Mellanöstern fick ett sämre bemötande än vita engelsktalande eller fransktalande personer. Den subtila rangordningen upplevdes bland annat påverka stämningen i rättssalen. Exempel på erfarenheter av en sådan rangordning förekom även bland advokater, där man till exempel menade att en svart man anklagad för våldtäkt på en svensk flicka är ”den sämsta sitsen”. Romer, muslimska män och östeuropéer är ytterligare grupper som nämndes som särskilt utsatta för stereotypa föreställningar inom rättsväsendet. Nämndemän och domare menade att de haft kollegor som varit övertygade om att en person var skyldig just eftersom personen ifråga hade en särskild etnisk bakgrund och hade blivit åtalad för en särskild typ av brott.

De rättsliga aktörernas erfarenheter av stereotyper stämmer väl överens med de negativa erfarenheter som personer med utländsk bakgrund har haft i mötet med rättsväsendet. Av personer som har anmält rättsväsendet till DO är det många som menar att de har behandlats utifrån stereotypa föreställningar om sin etniska tillhörighet eller att de har behandlats sämre än svenska personer som har varit anklagade för samma typer av brott. Anmälare upplever att de kontrolleras oftare och utan grunder. Kränkande frågor eller kommentarer om personens ursprung, avvisande kroppsspråk eller bristande tålmod är andra exempel på direkt diskriminering som anmälare har erfarenhet av. Personer med utländsk bakgrund upplever också att de har haft svårigheter att betraktas som trovärdiga och att utredningarna varit enkelspåriga och mindre objektiva.

Ur de olika materialen som Brå har sammanställt växer det fram en enhetlig bild av förekomsten av stereotypa föreställningar om personer med minoritetsbakgrund som en del av de informella koderna och förhållningssätten inom rättsväsendet. Stereotyperna kan emellertid vara förankrade i rättsväsendet i olika grad. Bland annat handlar det om jargonger i olika yrkesgrupper inom rättsväsendet. Exempel på kränkande språkbruk inom rättsväsendet finns både i tidigare forskning (Holmberg, 1999; Granér, 2004; SOU 2005:69), i DO-materialet där anmälare uppger att de har blivit benämnda med nedsättande ord och i enkät- och intervjumaterialet där domare berättar om interna skämt på arbetsplatsen som bygger på en negativ jargong, som till exempel ”Ijugoslaver”. Jargonger av det här slaget riskerar att förstärka och skapa legitimitet för negativ särbehandling.

Enkät- och gruppintervjumaterialet visar dessutom att gränsen mellan omedvetna stereotyper och arbetsmetoder som bygger på mer eller mindre medvetna föreställningar om personer med utländsk bakgrund samt ”yrkeskunskap” kan vara hårfin. I denna gränsson finns

det en risk att rättsliga aktörers agerande kan handla mer om förutbestämda uppfattningar och om medvetna eller omedvetna tendenser att bekräfta dessa uppfattningar än om att utreda och juridiskt pröva vad som faktiskt har hänt. Stereotyper kan dessutom cementeras och förstärkas genom arbetssätt som exempelvis racial profiling eller genom myndighetsdirektiv som utpekar vissa etniska grupper för att begå särskilda typer av brott. Det är rimligt att anta att risken för diskriminering inom rättsväsendet tilltar ju mer förankrade stereotyperna av grupper med utländsk eller annan minoritetsbakgrund är i institutionaliserade arbetsmetoder, språkbruk och lagar. Vidare visar tidigare forskning att risken för olika behandling av lika fall och direkt diskriminering ökar ju större utrymme för stereotyper som finns i rättsprocessens olika led (Bowling och Philips, 2002).

En institutionell eftersläpning

I en föränderlig värld måste likhet inför lagen betraktas som en ständig process som kräver dels en kontinuerlig utvärdering av rättsväsendets verksamhet, dels att det skapas utrymme för att anpassa verksamheten efter viktiga förändringar i samhället. Lite förenklat handlar denna utvärdering om att rättsväsendet måste kunna se på sin verksamhet och sina arbetssätt från flera perspektiv. För rättssäkerheten är det lika viktigt att de rättsliga aktörerna är observanta på att en del arbetssätt kommer att ha olika effekt på olika grupper i samhället som att de aktivt tar avstånd och motverkar direkta former av diskriminering. I de fall där mer svårfångade former av diskriminering inte känns igen och inte definieras som just diskriminering finns en risk att potentiellt hämmande strukturer inte åtgärdas utan förblir diffusa problem som ingen tar tag i.

Med en mer heterogen befolkning ställs andra krav på rättsväsendet som institution än tidigare. En viktig förutsättning för att alla ska kunna delta i rättssamhället på lika villkor är att de särskilda behov som personer med utländsk bakgrund kan ha tillgodoses utifrån noggranna och individuella bedömningar av de enskilda fallen. För att säkerställa en rättvis och likvärdig rättsprocess kan det krävas att vissa ärenden hanteras utifrån andra ramar än de gängse rutinerna – olika fall behöver behandlas olika. För att kunna omvandla likhet inför lagen till en realitet krävs naturligtvis också att lika fall behandlas lika och att utrymmet för stereotyper minimeras på flera plan. För att kunna minska diskrimineringen av personer med utländsk bakgrund inom rättsväsendet behövs bättre kunskaper, både om den egna verksamheten och om vilka behov som finns hos dem som kommer i kontakt med rättsväsendet. I den mån förändringar i befolkningsstrukturen inte har fört med sig de förändrade praktiker och rutiner inom rättsväsendet som behövs för att kunna möta och bedöma alla

människor på ett likvärdigt sätt kan man tala om en institutionell eftersläpning i dessa frågor.

Det är nästan omöjligt att i något enskilt fall säga huruvida det hade fått ett annat utfall om polisen tidigare hade informerat om den misstänktes rätt till försvarare, eller om man hade anlitat en tolk i stället för att genomföra förhöret på dålig engelska. Lika svårt är det att bedöma om utfallet hade varit annorlunda om tidsplaneringen i domstolen hade varit bättre, om en domare hade visat mer tålmod och tillåtelse en målsägande eller tilltalad med utländsk bakgrund att prata till punkt, eller om en kvalificerad rättstolk hade anlitats i stället för att en person som råkade finnas på plats fick hoppa in. Men en huvudpoäng med Brå:s resultat är att eventuella orättvisor i *utfall* bara är en del av diskrimineringsproblematiken. Oavsett om konsekvenserna för den institutionella eftersläpningen slår igenom när det gäller den slutgiltiga bedömningen av fallet (exempelvis skuldbedömning, påföljd och straffmätning) eller enbart påverkar själva hanteringen av målet genom rättskedjan kan dessa brister få allvarliga följder för rättssamhället som helhet.

Konsekvenserna av en institutionell eftersläpning inom rättsväsendet har många dimensioner. *Hur* rättsliga aktörer arbetar med ett fall och med de inblandade parterna är en central del av de krav på god service och korrekt arbete som allmänheten, oavsett etnisk bakgrund, ställer på rättsväsendet.

Kort om några köns- och klassaspekter

Som en del av regeringens uppdrag till Brå ingår det att redovisa eventuella skillnader i rättsväsendets diskriminering av män respektive kvinnor som blivit utsatta för brott.

Genomgången av tidigare forskning och Brå:s egna empiriska studier ger inte någon enhetlig bild av *om*, och i så fall *hur*, eventuella skillnader mellan män och kvinnor som utsätts för brott gör sig gällande med avseende på diskriminering av personer med utländsk bakgrund inom rättsväsendet. Tidigare svensk forskning om brottsoffer med utländsk bakgrund är mycket begränsad och det går inte att utifrån befintlig forskning dra några slutsatser kring skillnader mellan manliga och kvinnliga brottsoffer (jfr Dahlbäck, 2006). De los Reyes (2003) visar emellertid att kvinnor med utländsk bakgrund upplever att de inte tas på allvar av rättsväsendet, medan annan svensk forskning visar att kraven vid mål där ofta ord står mot ord ökar för kvinnor med utländsk bakgrund (Sutorius och Kaldal, 2003; Diesen, 2005).

Internationellt finns det brottsofferforskning om etnicitet och kön som har funnit att föreställningar om etnicitet begränsar kvinnliga brottsoffers möjligheter att få upprättelse. Bland annat visar forsk-

ning från USA att kraven på ”icke-samtycke” och ”motstånd” ökar i våldtäktsmål där den målsägande är svart jämfört med en vit målsägande (Estrich, 1987; McKinnon, 1989). Andra amerikanska studier visar att etnicitet och kön påverkar rättsprocessen långt innan fallet har kommit till domstolen, bland annat genom att svarta kvinnor i högre grad skuldbelägger sig själva och i lägre grad anmäler att de har blivit utsatta för våldtäkt (Pierce-Baker, 1999).

Den bild som träder fram i Brå:s eget datamaterial är tämligen komplex. En viktig utgångspunkt är emellertid att många av de hinder till en likvärdig behandling som rapporten uppmärksammar i föregående avsnitt om institutionella eftersläpningar är gemensamma för både manliga och kvinnliga brottsoffer med utländsk bakgrund. Samtidigt kan en del av resultaten i rapporten ligga till grund för en vidare diskussion om hur eventuella skillnader i rättsväsendets diskriminering av manliga respektive kvinnliga brottsoffer med utländsk bakgrund kan se ut.

Det tydligaste genomslaget av etnicitet och kön som träder fram i Brå:s datamaterial har samband med stereotypiseringar. Genomslaget är emellertid inte entydigt utan går snarare i två riktningar. I enkäterna och intervjuerna med rättsliga aktörer framkom det att kvinnor med utländsk bakgrund i hög grad kan betraktas som ”ideala offer” (jfr Christie, 1986), i synnerhet beträffande fall som gäller våld i nära relationer. Begreppet ”ideala offer” handlar om att det finns vissa egenskaper, bland annat huruvida man upplevs som svag eller i underläge i förhållande till gärningsmannen, som påverkar den brottsofferstatus som en utsatt person tillskrivs av omgivningen. I förlängningen kan denna status påverka hur ett fall prioriteras, hur ett brottsoffer blir bemött samt vad ett brottsoffer får för stöd eller ersättning (se t.ex. Christie, 1986; Björkman, 2004; Lindgren, 2004).

De rättsliga aktörer som deltog i Brå:s webbenkäter och gruppintervjuer kunde ibland uppleva att kvinnor med utländsk bakgrund hade lättare att betraktas som trovärdiga och att deras utsatthet när det gäller våld i nära relationer uppfattades som mer klandervärd än svenska kvinnors utsatthet. Rättsliga aktörer ansåg att det var en utbredd uppfattning inom rättsväsendet att steget för dessa kvinnor att anmäla brott av den karaktären är så stort att anmälan i sig ibland togs som in-teckning för att deras berättelser var tillförlitliga. I dessa exempel skulle alltså utländsk bakgrund vara en faktor som *gympar* kvinnliga målsägande som blivit utsatta för våld i nära relationer. Detta verkade dock endast vara fallet om mannen i relationen också hade utländsk bakgrund. På sätt och vis är det således de tidigare nämnda stereotyperna om kvinno-synen hos utländska män som ger resonans till bilden av kvinnor med utländsk bakgrund som ”ideala offer”.

Samtidigt fanns det bland enkät- och intervju-svaren erfarenheter som pekar på motsatta effekter av samma stereotyper. Dessa erfa-

renheter handlade om att det finns en attityd bland rättsliga aktörer att en kvinna med utländsk bakgrund som utsätts för våld i en nära relation ”skulle vara van vid att bli slagen eftersom det är normalt i dessa kulturer” eller att kvinnan överdriver kränkningen av en händelse, ”det var väl inte så mycket att bli upprörd över”. Stereotyperna kan således också försvaga brottsofferstatusen bland kvinnor med utländsk bakgrund som utsätts för brott. En del aktörer framhöll att de negativa effekterna av språkliga och andra kommunikationshinder var särskilt påtagliga i brott som framför allt kvinnor utsätts för, exempelvis våld i nära relationer och sexualbrott, där kvinnornas kulturella bakgrund gjorde det ännu svårare för dem att berätta vad de varit utsatta för.

Män med utländsk bakgrund verkar uppfattas som ”ideala offer” i betydligt lägre utsträckning än vad kvinnliga målsägande med utländsk bakgrund kan göra. Exempel från litteraturen, DO-studien och enkät- och intervjustudien visar att stereotypiseringar av män med utländsk bakgrund som gärningsmän är så pass starka att manliga brottsoffer med utländsk bakgrund kan ha svårt att bli trodda eller ens uppmärksammade av de rättsliga aktörerna. Det kan därför vara rimligt att anta att manliga brottsoffer med utländsk bakgrund har svårare att hävda sitt offerskap än kvinnliga brottsoffer. Forskning visar att det är något som gäller för män i förhållande till kvinnor generellt och som kan bero på många olika faktorer (Stanko och Hobdell, 1993; Burcar, 2005; Åkerström, 2007). Utifrån Brås material går det bara att dra försiktiga slutsatser men sammantaget verkar det sannolikt att problemet med osynliggörandet av manliga brottsoffer kan bli ytterligare förstärkt bland män med utländsk eller annan minoritetsbakgrund (jfr Yarrow, 2005).

Utländsk bakgrund eller klass som orsak till diskriminering?

En återkommande fråga i diskussionen om diskriminering av personer med utländsk bakgrund handlar om hur mycket av diskrimineringen som egentligen kan tillföras de utsattas utländska bakgrund och hur mycket som i stället har att göra med andra faktorer som ”råkar” sammanfalla med den utländska bakgrunden, som exempelvis individernas klasstillhörighet. Under gruppintervjuerna uttrycktes ibland en uppfattning om att vissa typer av orättvisor inte borde uppfattas som etnisk diskriminering eftersom de ”också kunde hända en svensk”. Ett exempel skulle kunna vara effekterna på trovärdigheten av ett språkbruk som ligger utanför det som anses tillbörligt i domstolen. Vissa av enkätsvaren gav också uttryck för att klass skulle vara en viktigare faktor än utländsk bakgrund när det gäller den tilltalades möjligheter att bli frikänd i en svensk domstol. Vidare menade man ibland att de orättvisor som drabbade personer från sämre sociala förhållanden i första hand handlade om att personer med bättre so-

ciala villkor fick en orättvist *gymsam* behandling inom rättssystemet, snarare än om att de med sämre sociala förutsättningar skulle utsättas för en orättvist *negativ* behandling.

Självfallet kan många av de faktorer som tas upp i litteraturgenomgången och i rapportens empiriska kapitel tänkas leda till att vissa grupper med svensk bakgrund *också* utsätts för missgynnanden i sina möten med rättsväsendet. Det har däremot inte ingått i Brå:s uppdrag att försöka *isolera* vilka aspekter av de belysta diskrimineringsmekanismerna som uteslutande beror på de utsattas ”utländska bakgrund”. Diskussionen om kumulativ diskriminering visar snarare att personer med utländsk bakgrund löper en förhöjd risk att utsättas för missgynnanden på många viktiga samhällsarenor. Det beror dels på den effekt som faktorer förknippade med den ”icke-svenska” bakgrunden har i mötet med olika samhällsinstitutioner var för sig. Men det beror också på att de faktorer som utgör hinder för personer med utländsk bakgrund att uppnå lika möjligheter på många olika samhällsområden i förlängningen starkt begränsar vilken social position de utsatta personerna har möjlighet att uppnå i samhället.

Ett rättssystem som har för avsikt att undanröja faktorer som leder till att minoritetsgrupper diskrimineras behöver därför ta hänsyn både till faktorer som är förknippade med den utländska bakgrunden i sig (t.ex. fördomar eller negativa stereotyper om olika grupper, en blindhet inför minoritetsgruppers särskilda behov), men även faktorer som är förknippade med en utsatt eller marginaliserad social situation mer generellt.

Åtgärder mot diskriminering inom rättsprocessen

Problem med strukturell diskriminering inom rättsväsendet är inte unikt för Sverige, och i en del länder har problemen fått ta större plats på den politiska dagordningen under en längre tid. Följande redovisning av de typer av åtgärder som kan minska risken för diskriminering i rättsprocessen bygger således dels på erfarenheter och förslag från andra länder, dels på de resultat som kommit fram i forskningsgenomgången och de studier som Brå genomfört i samband med regeringsuppdraget.

Aktiv rekrytering av aktörer med utländsk bakgrund till rättsväsendet

Som nämndes redan i inledningskapitlet tillhör rättsmyndigheterna de myndigheter som har den lägsta andelen anställda med utländsk bakgrund jämfört med andra statliga sektorer. Behovet av att öka mångfalden inom rättsväsendets olika aktörsgrupper som ett led i arbetet med att bekämpa diskriminering har lyfts fram i flera internationella sammanhang (t.ex. Etherington, 1994; MacPherson, 1999; Senten-

cing Project, 2000; American Bar Association, 2007; Böcker och de Groot-van Leeuwen, 2007).

En ökad mångfald bland rättsväsendets aktörer är ett viktigt framtida mål av flera anledningar. Bland annat anses det vara ett sätt att minska risken både för en *faktisk* negativ särbehandling av minoritetsgrupper och för *upplevelsen* av att rättsväsendet särbehandlar minoritetsgrupper negativt. Rättsliga aktörer med utländsk bakgrund skulle bidra till en ökad medvetenhet om och förståelse för etniska och kulturella skillnader där dessa förekommer, samtidigt som den skulle minska tendenserna att se skillnader där de egentligen inte finns. Mångfald skulle dessutom öka sannolikheten att diskriminerande beteenden och strukturer inom rättsväsendet upptäcks och hanteras på ett konstruktivt sätt (jfr Etherington, 1994). Sammantaget skulle en ökad mångfald bland de rättsliga aktörerna bidra till att målsägande, tilltalade och vittnen med utländsk bakgrund kan känna större trygghet och förtroende i kontakten med rättsväsendet.

Utbildningsinsatser för rättsväsendets aktörer

På senare år har rättsväsendets myndigheter satsat en del på att utbilda sina handläggare i mångfalds- och antidiskrimineringsfrågor. Det framgår dock av Brå:s resultat att behovet av strategiskt upplagda utbildningar på området alltså är stort.

Det är omöjligt att säga huruvida de upplevelser av diskriminering inom rättsprocessen som har beskrivits i rapportens empiriska kapitel är ett resultat av att många aktörer fortfarande inte har genomgått de utbildningar som har anordnats, eller om det snarare är frågan om att utbildningarnas innehåll inte räcker till för att avhjälpa de former av diskriminering som har lyfts fram. Det kan dock nämnas att drygt 40 procent av de åklagare som deltog i Brå:s webbenkätundersökning svarade att de inte hade fått någon utbildning om skillnader eller problem som kan uppstå i mål där en av parterna har utländsk bakgrund, och närmare 60 procent svarade att de inte hade fått tillräckligt mycket utbildning för att kunna hantera sådana skillnader eller problem. Ingen av de domare som deltog i Brå:s gruppintervjuer menade att de hade fått utbildning i frågor som direkt rörde diskriminering av personer med utländsk bakgrund.

En meningsfull utbildningsstrategi för rättsväsendet måste syfta till att höja medvetenheten om hur både direkt och indirekt diskriminering kan gå till och ge en orientering i hur diskrimineringens bakomliggande mekanismer fungerar. Först när en utbildning leder till en ökad medvetenhet om bland annat egna stereotypa föreställningar och en återkommande reflektion över det egna beteendet bland deltagarna kan man säga att utbildningen haft viss avsedd effekt.

I Sverige har man ännu inte tagit fram utvärderade utbildningsprogram men internationellt finns det flera studier som har utvärde-

rat antidiskrimineringsutbildningar på olika samhällsområden och som har kommit med rekommendationer för hur en bra utbildningsstrategi kan se ut (t.ex. Taylor, Powell och Wrench, 1997; Bendick, Egan och Lofhjelm, 1999; Home Office, 2002, 2004a). Man kan med fördel också ta till sig erfarenheter från andra länder om problem med att få genomslag för antidiskrimineringsutbildningar inom olika aktörsgrupper inom rättsväsendet, till exempel polisen (t.ex. Foster, Newburn och Souhami, 2005).

Sverige har ett flertal forskare som ingående diskuterat vad som menas med diskriminering som fenomen, hur man lämpligast mäter förekomsten av diskriminering empiriskt och hur utbredd diskriminering är i olika grupper i samhället. Det finns också framstående svensk socialpsykologisk forskning om de faktorer som ligger bakom strukturell diskriminering. Förutsättningarna för att utveckla ett till innehållet väl genomtänkt utbildningsprogram för de olika aktörerna inom rättsväsendet torde således vara mycket goda. En meningsfull utbildningsstrategi bör dock också sträva efter att på sikt åstadkomma förändringar i arbetsrutiner och strukturella förhållanden för att minska risken för diskriminering. För ett sådant ändamål kan det krävas mer än till exempel halvdagsutbildningar vid ett enda tillfälle. Det kräver också att utbildningsinsatser följs upp.

Ökad status för rättstolkarnas roll i rättsväsendet

Rättstolkarnas status behöver höjas i takt med att frågan om ett mångkulturellt anpassat rättsväsende tas på större allvar. Det är väsentligt att rättstolkarnas roll i rättsväsendet betraktas utifrån allas behov och att de får det erkännande som de förtjänar. Auktoriserade rättstolkar är en högt utbildad yrkesgrupp med en specialkompetens som rättsväsendet är beroende av för att fungera. En form av erkännande av att rättstolkarnas arbete är betydelsefullt och krävande skulle vara att man vid längre förhör eller förhandlingar använder sig av två tolkar som byts av, precis samma rutiner som redan i dag används vid teckentolkning i domstol.

Tolk i sig är dock ingen garanti för att språkskillnaderna jämnas ut, det är kvaliteten på tolkningen som är avgörande. Tolkarbetet behöver därför integreras på ett bättre sätt och utvärderas inom ramen för rättsväsendets verksamhet. Att auktoriserade rättstolkar menar att de många gånger sitter sysslolösa på grund av att de inte kan acceptera de upphandlade tolkförmedlingarnas arbetsvillkor medan andra aktörer i rättsväsendet talar om en brist på kompetenta tolkar är ett problem som rättsväsendet som institution behöver ta till sig.

Det är orealistiskt att tro att alla typer av problem som kan uppstå vid tolkade rättssituationer skulle lösas med en högre status för rättstolkarna men det är ändå angeläget att göra det som är möjligt för att förbättra situationen som den ser ut i dag. Rättstolkarna själva

efterlyste några relativt enkla förbättringar vid Brås gruppintervjuer, till exempel att rättsväsendet bör återinföra rutinen att ge en enkel information om tolkning i broschyrform, på klientens modersmål, till dem som får en tolk. Att modernisera den tekniska utrustningen var ett annat förslag. Vidare efterlystes att någon myndighet (t.ex. Domstolsverket eller Kammarkollegiet) tar på sig ansvaret för att uppmana Sveriges domstolar att följa de riktlinjer som finns om att strävan i första hand alltid bör vara att anlita en auktoriserad rättstolk i rättsliga sammanhang.

Integrerad mångfalds- och jämlikhetsanalys i kriminalpolitiska initiativ

Sedan 1997 har Kanada arbetat med ett instrument som kallas Integrated Diversity and Equality Analysis Screen (IDEAS).⁷ Modellen utgår från att införandet av nya lagar, arbetsmetoder eller strategier kan medföra missgynnanden som drabbar personer med till exempel minoritetsbakgrund på ett särskilt sätt. Eftersom dessa grupper sällan är en del av beslutsprocessen syftar analysen till att lyfta fram aspekter av initiativen som kan missgynna minoritetsgrupper och som annars riskerar att inte bli uppmärksammade. Detta är ett arbete som Sverige skulle kunna dra lärdom av och också utveckla efter sina förhållanden.

Analysen i sig består av fyra steg, granskning av initiativet, granskning av effekterna av initiativet på olika minoriteter, förslag på hur initiativet kan modifieras för att minska eller eliminera negativa effekter samt förslag på vidare forskning som behövs för att bättre kunna förstå effekterna av initiativet. Det är inte tänkt att analysen ska styra beslutsprocessen utan avsikten är att underbygga besluten med kunskap om vad lagstiftning, de rättsvärdande myndigheternas riktlinjer och arbetssätt kan ha för inverkan på jämlikhets- och mångfaldsfrågor.

Översyn av kriterier som används vid diskretionära beslut inom rättsväsendet

Som en del i antidiskrimineringsarbetet inom rättsväsendet i andra länder har flera förslag lagts fram och införts med syfte att minska risken för diskriminering i samband med olika diskretionsutrymmen inom rättsprocessen. Befintlig svensk forskning i kombination med Brås studier tyder på att risken för diskrimineringseffekter av diskretionära beslut kan vara större i samband med polisingripanden, beslut om att inleda och genomföra en förundersökning, vid häktningsbeslut samt vid påföljdsbestämning och straffmätning. Risken tycks vara något mindre i samband med åklagarnas åtalsbeslut. Bland de faktorer som forskning har lyft fram som minskar risken för diskriminering i

⁷ Se vidare: < <http://www.justice.gc.ca/en/dept/pub/ideas/> >

samband med diskretionära beslut finns krav att handläggare måste protokollföra sina anledningar för besluten, att dessa anledningar kan kontrolleras i efterhand och att någon görs ansvarig för beslut som leder till diskriminering (t.ex. Bowling och Phillips, 2002).

Ett viktigt steg för att minska det diskretionära utrymmet för godtyckliga beslut inom rättsprocessen är att genomföra en översyn av de kriterier som idag tillämpas i samband med olika typer av rättsliga beslut. Arbetet skulle samtidigt ge ett tillfälle att göra en behövlig mångfaldsanalys av de befintliga beslutskriteriernas effekter på olika minoritetsgrupper. Resultaten av en sådan översyn skulle dels synliggöra diskrimineringsrisker som inte tidigare har uppmärksamats i det praktiska arbetet, dels ge ett underlag för att formulera beslutsprotokoll som kan användas vid protokollföring av framtida beslut vid respektive beslutspunkt i rättsprocessen.

Utvecklandet av indikatorer av "social rättvisa" för att följa upp rättsväsendets verksamheter

Som har noterats ovan är likhet inför lagen en process som kräver en kontinuerlig uppföljning av rättsväsendets verksamhet. Det engelska begreppet "social equity testing" hänvisar till att man inför system för att följa upp i vilken mån myndigheter tillhandahåller offentliga tjänster till olika sociala grupper på ett rättvist sätt (se t.ex. Brunet, 2005). Inom rättsväsendet kan ett sådant system bland annat användas för att systematiskt följa upp olika aspekter av rättsmyndigheternas verksamhet på så sätt att man tidigt blir uppmärksam på områden där det kan behövas ansträngningar för att agera rättvist.

Inom ramen för polisens verksamhet kan det exempelvis handla om att systematiskt samla in och analysera data om hur lång tid det tar för polisen att infinna sig när de blir larmade om brott i olika delar av en stad, om hur lång tid det tar att genomföra jämförbara brottsutredningar när misstänkta/målsägande har olika typer av bakgrund, om vilka grupper som blir utsatta för poliskontroller med mera. Inom åklagarväsendet kan det bland annat handla om att sammanställa och analysera data om vilka fall som inte leder till åtal (med avseende på bakgrundsdata för målsägande respektive misstänkta), i vilka fall man väljer att lämna in en häktningsansökan och vilka domar som överklagas. Domstolarnas verksamhet skulle kunna följas med indikatorer som mäter exempelvis vilka påföljder och straffsatser som döms ut inom respektive brottskategori för olika grupper av tilltalade personer, eller vilka skadeståndsbelopp som fastställs av domstolen (återigen med avseende på bakgrundsdata för målsägande och tilltalade).

Vid varje stadie i rättsprocessen skulle man kunna samla data om hur nöjda brottsoffer respektive misstänkta personer är med polisens,

åklagarnas och domstolens bemötande, samt i vilken grad de upplever att de har fått en rättvis behandling.

Ett internationellt exempel: införandet av "ingripandeprotokoll" vid poliskontroller i Storbritannien

Som redan har nämnts flera gånger i rapporten har forskning visat att det finns stora risker för diskriminering i samband med användningen av polisens diskretion att bestämma vilka personer eller fordon som ska stannas för kontroll. Personer med utländsk eller minoritetsbakgrund har gång på gång visats vara klart överrepresenterade bland dem som polisen stannar och kontrollerar. Den så kallade MacPhersonutredningen (MacPherson, 1999), som tillsattes för att utreda polisens hantering av Stephen Lawrence-fallet i Storbritannien (se kapitel 2), utmynnade i en rad rekommendationer varav en var att polisens ingripanden och kontrollerande verksamhet borde registreras och följas upp.

På försöksbasis infördes vad man skulle kunna kalla "ingripandeprotokoll" där polisen som utförde kontrollen förde in uppgifter om dag, tidpunkt, plats, vem som var föremål för kontrollen, vem polismannen var, motivering för ingripandet etc. på ett formulär. Den person som blev kontrollerad fick själv ange sin etniska tillhörighet i grova kategorier. Efter genomförd kontroll lämnades en kopia av det upprättade protokollet till den som blivit stoppad och kontrollerad. Man menade att detta skulle bidra till att öka öppenheten och minska godtyckligheten i polisens kontrollerande och ingripande verksamhet. Protokollen samlades in centralt för att ligga till grund för en databas som möjliggör en uppföljning och utvärdering av polisens arbete med att motverka diskriminering (och "racial profiling").

En utvärdering av det praktiska genomförandet av ingripandeprotokoll visade att polisens praktiska erfarenheter med att skriva protokollen i samband med kontrollerna var försiktigt positiva och de kontrollerade uppfattade polismännen som vänliga men formella i sitt sätt att sköta kontakten. Det fanns emellertid en rad administrativa och praktiska problem, i synnerhet i projektets initialskede. Det arbete som genomfördes i samband med försöksverksamheten för att lösa dessa problem upplevdes samtidigt ha bidragit med bra erfarenheter när ingripandeprotokollen så småningom infördes nationellt (Home Office, 2004b; Shiner, 2006).

En viktig fråga är emellertid hur man inom polisen använder sig av den information som samlas in genom användning av ingripandeprotokollen. I en utvärdering av det senare införandet av ingripandeprotokoll på nationell basis i Storbritannien menar man att det inte räcker med en intern uppföljning av data om polisingripanden inom polisen. I stället behövs även någon form av extern granskning av dessa data för att försäkra sig om att man inte går ifrån det ursprung-

liga syftet med ingripandeprotokollen. Bland annat lyfter man fram att det kan finnas en risk att den insamlade informationen utnyttjas i andra syften, till exempel som underrättelseinformation av polisen (Shiner, 2006).

Initiera och upprätthålla nära samarbeten med organisationer som företräder personer med utländsk bakgrund

Både i Sverige och internationellt har medborgarperspektivet fått ett allt större utrymme inom rättsväsendets myndigheter under de senaste åren. Det handlar framför allt om olika satsningar på att förankra rättsväsendets arbete i samhället. Medborgarperspektivet ligger nära frågor som rör förtroende och legitimitet och syftar till att stärka relationen mellan rättsväsendet och allmänheten.

I samband med medborgarperspektivets framväxt har också bilden av allmänhetens förtroende för rättsväsendet blivit alltmer komplex. Forskare och experter talar i dag inte längre om *en* allmänhet som rättsväsendet arbetar mot, utan om *flera* (se t.ex. Etherington, 1994; Jones och Newburn, 2001). Man talar bland annat om behovet av särskilda satsningar för att öka mottagligheten inom rättsväsendet för grupper som har en marginaliserad position i samhället, till exempel etniska minoritetsgrupper. Syftet med satsningarna är att synliggöra olika gruppers erfarenheter av rättsväsendet: som allmänhet, som misstänkta/tilltalade och som brottsoffer/målsägande. I förlängningen handlar det om att utveckla det rättsliga arbetet utifrån minoritetsgruppers behov och förutsättningar för att nå en högre mottaglighet och transparens i rättsprocessen. Enkelt uttryckt innebär det att göra rättsväsendet mer användarvänligt och tillgängligt, vilket handlar om alltifrån att öka möjligheterna att anmäla ett brott till att nå ut och nå fram med domslutsprocessen.

En viktig åtgärd i detta arbete är att rättsväsendet initierar och upprätthåller nära samarbete med organisationer som företräder personer med utländsk bakgrund samt kontinuerligt genomför utvärderingar av den egna verksamheten utifrån minoritetspersoners erfarenheter av rättsväsendet. Ett sådant arbete skulle bidra till att rättsväsendets kontakter med personer med utländsk bakgrund förbättrades och leda till ett ökat förtroende för rättsväsendet.

Översyn av lagstiftningen och förstärkning av Ombudsmannamyndighetens mandat

Den första lagen mot etnisk diskriminering i Sverige tillkom 1986, och i samband med lagstiftningen bildades också Ombudsmannen mot etnisk diskriminering. Sedan dess har lagstiftningen omarbetats flera gånger och dagens lag (2003:307) om förbud mot diskriminering omfattar ett flertal samhällsområden, dock inte rättsväsendet. Skyddet för likabehandling inom rättsväsendet tillgodoses i stället av

regeringsformen, brottsbalken och i mycket begränsad mån av den civilrättsliga lagstiftningen (då med hänvisning till Europakonventionen för mänskliga rättigheter, artikel 14). I synnerhet är indirekt diskriminering svår att komma åt genom nuvarande lagstiftning. Den bild av diskriminering inom rättsväsendet som träder fram i tidigare forskning och Brå:s egna undersökningar gör att det kan finnas skäl att ifrågasätta om rådande lagstiftning är tillräcklig för att bekämpa diskrimineringen inom rättsväsendet.

The European Commission against Racism and Intolerance (ECRI) har i sina rekommendationer till medlemsstaterna föreskrivit att rättsväsendet bör omfattas av den civilrättsliga diskrimineringslagstiftningen.⁸ Detta medför att en översyn av lagstiftningen borde ske med hänsyn till de krav som ställs på Sverige som medlemsstat. Även ur ett allmänt rättssäkerhetsperspektiv kan det vara önskvärt med en lagstiftning som omfattar de rättsvårdande myndigheterna och detta vore inte något unikt för Sverige. I Storbritannien har exempelvis polisens arbete sedan år 2000 täckts av den civilrättsliga diskrimineringslagstiftningen, med både direkt och indirekt diskriminering i fokus (jfr Bowling och Phillips 2002).

Vidare har ECRI i sina rekommendationer som berör etnisk diskriminering föreskrivit att ett oberoende organ ska kunna driva klagomål, genomföra undersökningar samt vidta andra nödvändiga åtgärder som berör etnisk diskriminering inom den polisiära verksamheten.⁹ Organet ska finnas vid sidan av de befintliga kontrollorganen. Eftersom dagens diskrimineringslagstiftning inte i tilläckligt hög grad omfattar möjligheten att hantera diskriminering inom rättsväsendet saknas det i Sverige en oberoende instans med mandat att driva dessa frågor i enskilda fall. Både JK och DO saknar exempelvis mandat att ta hand om diskriminering inom rättsväsendet. DO har i dag ett arbete som riktar sig mot rättsväsendet men detta omfattar framför allt utbildningsinsatser inom området.

Det finns förslag om en ny ombudsmannamyndighet (se SOU 2006:22) som troligen kommer att träda i kraft under 2009. Detta ger lagstiftaren möjlighet att se över och utöka den nya ombudsmannamyndighetens mandat så att denna kan omfatta rättsväsendet och på ett mer verkningsfullt sätt bekämpa den diskriminering som förekommer inom detta område.

⁸ ECRI general policy recommendation nr. 7, Antogs den 13 december 2002.

⁹ ECRI general policy recommendation nr. 11. Antogs den 29 juni 2007.

Slutord

I den här rapporten har Brå presenterat en bild av hur diskriminering av personer med utländsk bakgrund kan se ut i rättsprocessen. Bland annat har rapporten ytterligare bekräftat den bild som presenterats i tidigare forskning när det gäller diskriminering vid olika punkter i rättskedjan. En del områden har kunnat belysas ytterligare, bland annat hur diskriminering i rättsväsendet kan upplevas av personer som själva blivit utsatta. Samtidigt har rättsväsendets aktörer tillfrågats direkt om hur de själva upplever att personer med utländsk bakgrund diskrimineras i sina möten med det svenska rättsväsendet. Det ger rapporten en styrka som annars kan saknas i grundforskningen, där det ibland kan bli för lätt för politiker och praktiker att avfärda resultaten med invändningen att forskarsamhället följer en egen agenda och saknar insikter i hur det verkligen förhåller sig i det praktiska arbetet. En annan styrka är den höga graden av samstämmighet som finns mellan de olika delbilder som redovisas i rapporten, från forskningen, från de rättsliga aktörerna och från de personer som själva har fått uppleva diskriminering i sina möten med rättsväsendet.

Samtidigt får inte den bild som presenteras i rapporten på något sätt uppfattas som heltäckande eller uttömmande. På ett så komplext och viktigt kunskapsområde som diskriminering inom rättsväsendet finns det alltså ett stort behov av mer forskning som belyser bland annat hur befintliga rutiner, arbetssätt och arbetsförhållanden kan missgynna olika grupper i befolkningen. Vidare finns det områden som fortfarande inte har belysts i Sverige över huvud taget, till exempel kriminalvården, där det är mycket angeläget med forskning som belyser hur personer med utländsk och minoritetsbakgrund kan diskrimineras både på anstalt och inom frivården.

En långt ifrån fulländad kunskapsbild får emellertid inte tas som intäkt för att skjuta upp införandet av åtgärder för att försöka rätta till de problem som redan har kunnat belysas. Dessutom innebär framtida förändringar i arbetssätt och rutiner alltid en risk för oförutsedda konsekvenser, i synnerhet för grupper som saknar en röst bland dem som ligger bakom förändringarna. Bland annat av den anledningen är det viktigt att rättsväsendets myndigheter utvecklar system och metoder för att själva synliggöra och bli mer medvetna om hur det rättsliga arbetet, ofta oavsiktligt, kan innebära en diskriminering av personer med utländsk bakgrund eller minoritetsbakgrund.

Referenser

- Ahmed, A. och Hammarstedt, M. (2007). Discrimination in the rental housing market – a field experiment on the internet. Cafo working papers series 2007(1). Växjö: Växjö universitet, Centrum för arbetsmarknadspolitisk forskning (CAFO).
- Alpert, G.P., Dunham, R.G. och Smith, M.R. (2007). Investigating racial profiling by the Miami-Dade Police Department: A multi-method approach. *Journal of Criminology and Public Policy*, Vol. 6, No. 1, 25–55.
- American Bar Association (2007). *Attacking Bias in the Justice System. A Compendium of Program Alternatives*.
< <http://www.abanet.org/justice/judicialbias> >
- Andersson, S. (2004). *Ett svenskt Stephen Lawrence? Om institutionell rasism i rättsväsendet*. Examensarbete i processrätt. Stockholm: Stockholms universitet, Juridicum.
- Arbetsgivarverket (2007). *Utländsk bakgrund i staten 2006*. Stockholm: Arbetsgivarverket.
- Ask, K. (2006). *Criminal investigation. Motivation, emotion and cognition in processing of evidence*. Akademisk avhandling. Göteborg: Psykologiska institutionen, Göteborgs universitet.
- Balsa, I., McGuire, T. och Meredith, L. (2005). Testing for Statistical Discrimination in Health Care. *Health Services Research*, Vol. 40, No. 1, 227–252.
- Becker, H. (1967). Whose Side Are We On? *Social Problems*, Vol. 14 No. 3, 234–47.
- Bendick, M., Egan, M. L. och Lofjhelm, S. (1999). *The documentation and evaluation of antidiscrimination training in the United States*. Geneva: International Labour Office.
- Bishop, D.M. och Frazer, C.E. (1996). Race effects in juvenile justice decisionmaking: findings of a statewide analysis. *Journal of Criminal Law and Criminology*, Vol. 86, No. 2, 392–414.
- Björkman, J. (2004). 'Historisk tillbakablick' i *Utsatta och sårbara offer*. Lindgren, M. Pettersson, K-Å. och Hägglund, B. (red.) Stockholm: Jure Förlag AB.
- Blank, R. M., Dabady N., och Citro, C. F. (2004). *Measuring Racial Discrimination*. Washington, DC: The National Academies Press.
- Bowling, B. & Philips, C. (2002). *Racism, crime and justice*. London: Longman.
- Braddock, J. H. och McPartland, J.M. (1987). How Minorities Continue to be Excluded from Equal Employment Opportunities. *Journal of Social Issues*, Vol. 43, No. 1, 5–39.
- Brottsförebyggande rådet (2007a). *Misshandel mellan obekanta. Kan fler brott klaras upp?* Brå-rapport 2007:17. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

- Brottsförebyggande rådet (2007b). *Vuxnas sexuella kontakter med barn via Internet. Omfattning, karaktär, åtgärder*. Brå-rapport 2007:11. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brunet, R. (2005). *Measuring social equity performance in the criminal justice system*. Paper presented at the Southern conference on public administration. Raleigh, NC: Department of Political Science and Public Administration, North Carolina State University.
- Brunson, R. K. (2007). "Police don't like black people": African-American young men's accumulated police experiences. *Criminology & Public Policy*, Vol. 6, No. 1, 71–102.
- Burcar, V. (2005). *Gestaltningar av brottsoffererfarenheter – samtal med unga män som utsatts för brott*. Lund: Lunds universitet.
- Böcker, A. och de Groot-van Leeuwen, L. (2007). Ethnic minority representation in the judiciary: Diversity among judges in old and new countries of immigration. *The Judiciary Quarterly*.
- Carlström, A.-K. (1999). *På spaning i Stockholm. En etnologisk studie av polisarbete*. Stockholm: Institutet för folklivsforskning – etnologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Christie, N. (1986) 'The Ideal Victim' i *From Crime Policy to Victim Policy*. Fattah, E. A. London: The MacMillan Press.
- Dahlbäck, O. (2006). *Den svenska forskningen om etnisk diskriminering av brottsoffer*. Department of Sociology Working Paper Series. Stockholm: Stockholms universitet.
- Diesen, C. (2006). Negativ särbehandling i rättskedjans alla led. I: SOU 2006:30: *Är rättvisan rättvis? Tio perspektiv på diskriminering av etniska och religiösa minoriteter inom rättssystemet. Rapport av Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering*. Stockholm: Statens Offentliga Utredningar.
- Diesen, C. (2005). Om positiv och negativ särbehandling i straffprocessen. Processrättsligt perspektiv. I: Diesen, C. (red.) *Likhet inför lagen*. Stockholm: Natur och kultur.
- Dir. 2003:118. *Strukturell diskriminering på grund av etnisk eller religiös tillhörighet*. Stockholm: Justitiedepartementet.
- Dir. 2004:54. *Makt, integration och strukturell diskriminering*. Stockholm: Justitiedepartementet.
- Doosje, B., Spears, R. och Koomen, W. (1995). When bad isn't all bad: Strategic use of sample information in generalization and stereotyping. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 69, 642–655.
- DS 2000:69. *Alla lika olika – mångfald i arbetslivet*. Stockholm: Näringsdepartementet.
- Duvander, A.-S. och Eklund, S. (2006). Utrikesfödda och svenskfödda föräldrars föräldrapenninganvändande. I: SOU 2006:37, *Om välfärdens gränser och det villkorade medborgarskapet*. Stockholm: Statens Offentliga Utredningar.

- Dymski, G. (2006). Discrimination in the Credit and Housing Markets: Findings and Challenges. I: Rodgers, W. (red.) *Handbook on the economics of discrimination*. Cheltenham: Edward Elgar publishing.
- ECRI (1998). *ECRI general policy recommendation N°4. National surveys on the experience and perception of discrimination and racism from the point of view of potential victims*. Strasbourg: European Commission against Racism and Intolerance.
- ECRI (2002). *ECRI general policy recommendation N°7 on national legislation to combat racism and racial discrimination*. Strasbourg: European Commission against Racism and Intolerance.
- ECRI (2007). *ECRI General Policy Recommendation N°11 on combating racism and racial discrimination in policing*. Strasbourg: European Commission against Racism and Intolerance.
- Ekman, G. (1999). *Från text till batong – om poliser, busar och svennar*. Stockholm: Handelshögskolan.
- Ericsson, U. (2006). ”Den Belägrade Andra och undantagets förtryck – erfarenheter av etnisk diskriminering i möte med polisen”. I: SOU 2006:37 *Om välfärdens gränser och det villkorade medborgarskapet*. Rapport av Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering. Stockholm: Statens Offentliga Utredningar.
- Eriksson, R. (2007). *Vid byråkratins gränser : om handlingsfrihetens organisatoriska begränsningar i klientrelaterat arbete*. 3:e uppl. Lund: Arkiv.
- Erlich, H. J. (1973). *The social psychology of prejudice*. New York: Wiley.
- Esaiasson, P., Gilljam, M., Oscarsson, H., och Wängnerud, L. (2004). *Metodpraktikan Konsten att studera samhälle, individ och marknad*. 2:a uppl. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Essed, P. (2001). Everyday Racism: A New Approach to the Study of Racism. I: Essed, P. och Goldberg, D. T. (red) *Race critical theories: text and context*. Oxford: Blackwell.
- Estrich, S. (1987). *Real rape*. Cambridge Massachussets: Harvard University Press.
- Etherington, B. (1994). *Review of multiculturalism and justice issues: A framework for addressing reform*, Working Paper, Ottawa: Canadian Department of Justice.
- FN (1998). *Women and Health. Mainstreaming the Gender Perspective into the Health Sector*. New York: United Nations Division for the Advancement of Women.
- Finstad, L. (2000). *Politiblikket*. Oslo: Pax Forlag.
- Fiske, S. T. (1998). Stereotyping, prejudice and discrimination. I: Gilbert, D., Fiske, S. T. och Lindzey, G. (red.) *The handbook of social psychology*, 4:e upplaga. New York: Mcgraw-Hill.

- Foster, J., Newburn, T. och Souhami, A. (2005). *Assessing the impact of the Stephen Lawrence Inquiry*. Home Office Research Study 294. London: Home Office.
- Frick, A., M. T. Bachtiger, and U. D. Reips (2001). Financial incentives, personal information and drop-out in online studies. I: Reaps, U.-D. och Bosnjak, M. (red.) *Dimensions of Internet Science*. Lengerich, Germany: Pabst Science Publishers.
- Gelman, A., Kiss, A. och Fagan, J. (2006). An Analysis of the NYPD's Stop-And-Frisk Policy in the Context of Claims of Racial Bias. *Columbia Public Law Research Paper No. 05-95*.
- Granér, R. (2004). *Patrullerande polisens yrkeskultur*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.
- Granqvist, L. och Regné, H. (2003). *Löneskillnader mellan kvinnor och män. Vad kan vi lära oss av ekonomisk forskning?* Stockholm: SACO.
- Holmberg, L. (1999). *Inden for lovens rammer – Politiets arbejdsmetoder og konkrete skøn*. Köpenhamn: Gyldendal.
- Holmberg, L. (2003). *Policing Stereotypes. A qualitative study of police work in Denmark*. Berlin: Galda Wilch Verlag.
- Holmberg, L. och Kyvsgaard, B. (2003). Are immigrants and their descendants discriminated against in the Danish criminal justice system? *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, Vol. 4, 125–142.
- Home Office (2002). *Training in racism awareness and cultural diversity*. London: Home Office.
- Home Office (2004a). *A strategy for improving performance in race and diversity 2004–2009. The Police Race and Diversity Learning and Development Programme*. London: Home Office.
- Home Office (2004b). An evaluation of the phased implementation of the recording of police stops. *Home Office Development and Practice Report 23*. London: Home Office.
- Hydén, S. och Lundberg, R. (2004). *Inre utlänningskontroll i polisarbete – mellan rättsstatsideal och effektivitet i Schengens Sverige*. Malmö: IMER, Malmö Högskolan och Linköping: Tema etnicitet, Linköpings universitet.
- Integrationsverket (2006). *Upplevelser av etnisk diskriminering hos utrikes födda personer i Sverige 2005*. Första delrapport från diskrimineringsundersökningen 2006. Norrköping: Integrationsverket.
- Jones, T. och Newburn, T. (2001). *Widening Access: Improving police relations with hard to reach groups*. London: Home Office.
- Kalonaityté, V., Kawesa, V. och Tedros, A. (2007). *Att färgas av Sverige. Upplevelser av diskriminering och rasism bland ungdomar med afrikansk bakgrund i Sverige*. Stockholm: Ombudsmannen mot etnisk diskriminering.

- Kardell, J. (2006). Diskriminering av personer med utländsk bakgrund i rättsväsendet – en kvantitativ analys. I: SOU 2006:30: *Är rättvisan rättvis? Tio perspektiv på diskriminering av etniska och religiösa minoriteter inom rättssystemet*. Rapport av Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering. Stockholm: Statens Offentliga Utredningar.
- Karlsson, J. och Petterson, T. (2006). Det blir vad vi gör det till! Om att skapa och analysera ett intervjumaterial. I: *Frågor, fält och filter Kriminologisk metodbok*. Roxell, L. och Tiby, E. (red.) Lund: Studentlitteratur.
- Lagen (2003:307) om förbud mot diskriminering.
- Lambertz, G. (2004). Förtroendet för rättsväsendet. I: Andersson, T. och Lindell, B. (red.) *Festskrift till Per Henrik Lindblom*. Uppsala: Iustus.
- Lange, A. och Westin, C. (1981). *Etnisk diskriminering och social identitet En rapport från Diskrimineringsutredningen*. Stockholm: Liber Förlag.
- Lange, A. (1999). *Invandrare om diskriminering IV – En enkät- och intervjuundersökning om etnisk diskriminering på uppdrag av Diskrimineringsombudsmannen (DO)*. Stockholm; Stockholms universitet.
- Lange, A. (2000). *Diskriminering, integration och etniska relationer*. Stockholm: Integrationsverket.
- Lange, A. (2005). *Den ”invandrade” tillväxtkraften: utrikesfödda småföretagares villkor och verklighet*. Stockholm: Nutek.
- Lindgren, M. (2004) *Brottsoffer i rättsprocessen*. Stockholm: Jure Förlag AB.
- Lindholm, T och Bergvall, S. (2006). Diskriminering i vittnessammanhang: Resultat från ett social-kognitivt forskningsperspektiv. I: SOU 2006:30: *Är rättvisan rättvis? Tio perspektiv på diskriminering av etniska och religiösa minoriteter inom rättssystemet*. Rapport av Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering. Stockholm: Statens Offentliga Utredningar.
- Lipsky, M. (1980). *Street-level bureaucracy Dilemmas of the individual in public services*. New York: Russel Sage Foundation.
- MacElroy, B., Mikucki, J. och McDowell, P. (2002). ‘A comparison of quality in open-end responses and response rates between web-based and paper and pencil survey modes’. I: *Journal of Online Research* http://www.ijor.org/archives/articles/quality_and_responserates_across_modes2.pdf
- McKinnon, C. (1989). *Toward a Feminist Theory of the State*. Cambridge: Harvard University Press.
- MacPherson, W. (1999). *The Stephen Lawrence Inquiry*. London: The Stationary Office.

- Mattson, K. och Tesfahuney, M. (2002). Rasism i vardagen. I: Dahlstedt, M. och Lindberg, I. (red.) *Det slutna folkhemmet*. Stockholm: Agora.
- Merriam, S. (1994). *Fallstudien som forskningsmetod*. Lund: Studentlitteratur.
- Mouw, T. (2002). Are black workers missing the connection? The effect of spatial distance and employee referrals on interfirm racial segregation. *Demography*, Vol. 39, No. 3, 507–528.
- Nekby, L. (2006). Att mäta diskriminering. I: SOU 2006:60 *På tröskeln till lönearbete*. Stockholm: Statens Offentliga Utredningar.
- Norström, T. (1998). Påföljd vid rattfylleri: Effekter av 1990 års reform av trafikbrottslagen. *Nordisk Tidskrift för Kriminalvetenskap*, Vol. 85, 81–99.
- Pager, D. (2006). *The dynamics of discrimination*. National Poverty Center Working Paper Series. Ann Arbor: University of Michigan, National Poverty Center.
- Perry, B. (2006). Nobody trusts them! Under- och over-policing native American communities. *Critical Criminology*, Vol. 14, no. 4, 411–444.
- Pettersson, T. (2005). Diskrimineras personer med utländsk bakgrund av rättsväsendet? Kriminologiskt perspektiv. I: Diesen, C. (red) *Likhet inför lagen*. Stockholm: Natur och kultur.
- Pettersson, T. (2006). Särbehandlas gärningspersoner med utländsk bakgrund vid anmälningar om våldtäkter, grov misshandel och eget bruk av narkotika? I: SOU 2006:30: *Är rättvisan rättvis? Tio perspektiv på diskriminering av etniska och religiösa minoriteter inom rättssystemet*. Rapport av Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering. Stockholm: Statens Offentliga Utredningar.
- Pierce-Baker, C. (1999). *Surviving the Silence: Black Women's Stories of Rape*. New York: W.W Norton & Company.
- du Rées, H. (2006). Åklagares och advokaters syn på likabehandling i domstolen. I: SOU 2006:30: *Är rättvisan rättvis? Tio perspektiv på diskriminering av etniska och religiösa minoriteter inom rättssystemet*. Rapport av Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering. Stockholm: Statens Offentliga Utredningar.
- de los Reyes, P. (2003). *Patriarkala enklaver eller ingenmansland? Våld, hot och kontroll mot unga kvinnor i Sverige*. Norrköping: Integrationsverket.
- Rowe, M. (red) (2007). *Policing beyond Macpherson. Issues in policing, race and society*. Devon: Willan Publishing.
- Russell-Brown, K. (2007). Can blue help you? *Journal of Criminology and Public Policy*, Vol. 6, No. 1, 5–23.

- del Sante, N. (2005). *Mellan objektivitet och tolkningsutrymme, vad spelar genus och etnicitet för roll*. Examensarbete i juridik. Stockholm: Juridiska institutionen, Stockholms universitet.
- Sarnecki, J. (1994). *Våldtäkter i Stockholm – Polisanmälda våldtäkter i Stockholm 1986–1990*. Stencil. Stockholm: Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Sarnecki, J. (2006a). Strukturell diskriminering i rättsväsendet på grund av etnisk och religiös tillhörighet. En introduktion och sammanfattning. I: SOU 2006:30: *Är rättvisan rättvis? Tio perspektiv på diskriminering av etniska och religiösa minoriteter inom rättssystemet*. Rapport av Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering. Stockholm: Statens Offentliga Utredningar.
- Sarnecki, J. (2006b). Brottslighet hos personer födda i Sverige och i utlandet ur ett strukturellt diskrimineringsperspektiv. I: SOU 2006:30: *Är rättvisan rättvis? Tio perspektiv på diskriminering av etniska och religiösa minoriteter inom rättssystemet*. Rapport av Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering. Stockholm: Statens Offentliga Utredningar.
- Schaller, M. (1991). Social categorization and the formation of group stereotypes: Further evidence for biased information processing in the perception of behavior–group correlations. *European Journal of Social Psychology*, Vol. 21, 25–35.
- Schmauch, U. (2006). *Den osynliga vardagsrasismens realitet*. Umeå: Samhällsvetenskaplig fakultet, Sociologi, Umeå universitet.
- Sentencing Project (2000). *Reducing racial disparity in the criminal justice system. A manual for practitioners and policymakers*. Washington DC: The Sentencing Project.
- Shiner, M. (2006). *National implementation of the recording of police stops*. London: Home Office.
- Shute, S., Hood, R. och Seemugal, F. (2005). *A fair hearing? Ethnic minorities in the criminal courts*. Cullompton: Willan Publishing.
- Smith, D. J. och Gray, J. (1985). *Police and people in London, IV: The police in action*. London: Police Studies Institute.
- Sollund, R. (2006). Racialisation in police stop and search practice – the Norwegian case. *Critical Criminology*, Vol. 14, 265–292.
- Sollund, R. (2007). Politikultur og ukultur. I: Fuglerud, O. och Hylland Eriksen, T. (red.) *Grenser for kultur*. Oslo: Pax.
- Sollund, R. (2008). Canteen Banter or racism? Is there a relationship between Oslo police's use of derogatory terms and their attitudes and conduct towards ethnic minorities? Under publicering i *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*.
- SOU 2002:37. *Osmo Vallo – utredning om en utredning*. Stockholm: Statens Offentliga utredningar.

- SOU 2005:56. *Det blågula glashuset – strukturell diskriminering i Sverige*. Stockholm: Statens Offentliga Utredningar.
- SOU 2005:69. *Sverige inifrån. Röster om etnisk diskriminering*. Rapport av Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering. Stockholm: Statens Offentliga Utredningar.
- SOU 2006:30. *Är rättvisan rättvis. Tio perspektiv på diskriminering av etniska och religiösa minoriteter inom rättssystemet*. Stockholm: Statens Offentliga Utredningar.
- SOU 2006:60. *På tröskeln till lönearbete. Diskriminering, exkludering och underordning av personer med utländsk bakgrund*. Stockholm: Statens Offentliga Utredningar.
- SOU 2006:79. *Integrationens svarta bok. Agenda för jämlikhet och social sammanhållning*. Stockholm: Statens Offentliga Utredningar.
- Spohn, C. (2000). Thirty years of sentencing reform: The quest for a racially neutral sentencing process. I: Horney, J. m.fl. (red.), *Policies, processes and decisions of the criminal justice system, Criminal Justice 2000, Vol. 3*. Washington, DC: National Institute of Justice.
- Stanko, E. och Hobdell, K. (1993). Assault on Men: Masculinity and Male Victimization. I: *British Journal of Criminology*, Vol, 33, 400– 415.
- Sutorius, H. och Kaldal, A. (2003). *Bevisprövning vid sexualbrott*. Stockholm; Norstedts juridik.
- Taylor, P., Powell, D. och Wrench, J. (1997). *The evaluation of anti-discrimination training activities in the United Kingdom*. Warwick: Centre for Research in Ethnic Relations, University of Warwick.
- Thomas, W. och Thomas, D. (1932). *The Child in America: Behavior Problems and Programs*. New York: Knopf.
- Weisband, S. och Kiesler, S. (1996). *Self-disclosure on computer forms: Metaanalysis and implications*. Vancouver: Proceedings of the SIGCHI conference on Human factors in computing systems.
- Werner, R. (2005). *Testing theories of discrimination in healthcare. Evidence from New York's CABG report card*. Philadelphia: University of Pennsylvania.
- Wibeck, V. (2000). *Fokusgrupper Om fokuserade gruppintervjuer som undersökningsmetod*. Lund: Studentlitteratur.
- Wordes, M., Bynum, T. och Corley, C. (1994). Looking up youth: the impact of race on detention decisions. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, Vol. 31, No. 2, 149–165.
- Yarrow, S. (2005). *The experiences of young Black men as victims of crime*. London: Criminal Justice System Race Unit and Victims and Confidence Unit.
- Åkerström, M. (2007). Coola offer. Unga mäns balansering av brottsofferidentiteten. I: *Brott i välfärden. Om brottslighet, utsatt-*

- het och kriminalpolitik. Festskrift till Henrik Tham.* Stockholm: Stockholms universitet.
- Östlin, P., Sen, G. och George, A. (2004). Paying attention to gender and poverty in health research: content and process issues. *Bulletin of the World Health Organization*, Vol. 82, No. 10, 740–745.

Bilagor

Bilaga 1. Metoddiskussion

Arbetet med en rapport kantas av ständiga val i fråga om metod, urval och andra ställningstaganden. Det gäller i synnerhet ett så komplext fenomen som diskriminering. Diskriminering inom rättsväsendet är både mångfasetterad och svårbelyst, vilket bland annat innebär att det är omöjligt att studera eller beskriva alla aspekter av denna diskriminering inom ramen för en enskild undersökning, genom en viss metod eller med enskilda frågeställningar. Utgångspunkten för den här rapporten har därför inte varit att ge en uttömmande bild av alla beteenden och strukturer som kan leda till diskriminering inom rättsväsendet utan att ge en översikt av vad tidigare forskning har kunnat visa och bidra med ny kunskap på de ställen där luckorna är som störst. I den här bilagan kommer Brå att diskutera de metodval som gjorts i samband med de datainsamlingar som genomförts inom ramen för uppdraget.

Inledningsvis i projektet påbörjades en litteraturstudie över tidigare forskning om diskriminering under rättsprocessen. Den visade att den befintliga svenska forskningen om diskriminering inom rättsväsendet många gånger har fokuserat på att hitta kvantitativa skillnader i rättsliga utfall mellan olika grupper vid olika punkter i rättskedjan. Relativt lite forskning har ägnats åt försök att belysa vad eventuella skillnader kan bero på eller hur diskriminering kan ta sig andra uttryck än i statistiskt fastställda skillnader i exempelvis de andelar med svensk respektive utländsk bakgrund som blir misstänkta för brott, lagförda för brott, dömda till fängelse etcetera. Ett annat mycket eftersatt forskningsområde handlar om försök att belysa vad diskrimineringen kan innebära för den grupp som utsätts.

För att fördjupa den kunskap som kom fram under arbetet med forskningsöversikten ansågs det av särskild betydelse att ta del av erfarenheter om diskriminerande rättsliga situationer inom de två grupper som kommer i närmast kontakt med dessa situationer: dels olika rättsliga aktörer, dels personer med utländsk bakgrund som har upplevt att de blivit utsatta för diskriminering. Inom ramen för projektet initierades därför två studier med syfte att få fram mer information om hur mötet med rättsväsendet kan bli kvalitativt annorlunda för personer med utländsk bakgrund jämfört med personer med svensk bakgrund.

Upplevd diskriminering inom rättsväsendet

För att undersöka hur personer med utländsk bakgrund upplever diskriminering under rättsprocessen finns flera olika tänkbara metoder. I

Röster inifrån (SOU 2005:69;21) genomfördes ett antal fokusgrupper med ”representanter för invandrarorganisationer och personer, som själva har utländsk bakgrund och bodde eller har direkta erfarenheter av tillvaron i Malmös, Göteborgs och Stockholms marginaliserade och stigmatiserade förorter”. Dessa fokusgrupper genererade framför allt värdefulla exempel när det gäller negativa erfarenheter som dessa personer har haft med polisen. För att få fram ett material som i hög grad belyser övriga delar inom rättsväsendet kontaktades Ombudsmannen mot etnisk diskriminering (DO) med en ansökan om att få ta del av anmälningar som har riktat sig mot rättsväsendet.

Ansökan godkändes och sammanlagt tog Brå del av 214 anmälningar som riktat sig mot polis, åklagare, advokater, domstol samt kriminalvård. Av dessa sållades anmälningar som riktade sig mot den civilrättsliga processen och kriminalvården bort, och sammanlagt kvarstod 168 anmälningar som underlag till studien. Hela akterna över anmälningarna har lästs igenom, vilket innebär att den efterföljande analysen bygger på texter som är alltifrån en knapp sida till uppåt ett 40-tal sidor. En nackdel med att arbeta med redan befintligt material av det här slaget är självklart att det inte alltid går att få ut all önskvärd information ur varje enskild anmälan. När de 168 anmälningarna lades samman och föranalyserades fanns det ändå en möjlighet att se att materialet räckte för att uppnå en så kallad teoretisk mättnad (t.ex. Esaiasson m.fl., 2004) kring hur olika rättsliga situationer kan upplevas som diskriminerande. En sådan teoretisk mättnad handlar om att fler anmälningar inte skulle tillföra speciellt mycket nya insikter och att de erfarenheter av diskriminering som anmälningarna ger uttryck för är återkommande och bildar ett mönster. I den här typen av kvalitativa studier som försöker fånga upp ett spektrum av erfarenheter är det emellertid viktigt att också ge utrymme för de erfarenheter som är mindre vanliga i materialet men som av andra anledningar kan vara värda att lyfta fram. I kvalitativa studier finns det således en poäng med att lyfta fram variationen i ett material snarare än tvärtom. Det gäller i synnerhet material som DO-anmälningarna, där det är sannolikt att olika men okända bakgrundsfaktorer (exempelvis vilka typer av diskriminering som upplevs och sedan dessutom anmäls till DO) påverkar sammansättningen av de grunddata som materialet innehåller.

Typfallen som finns med i kapitlet beskriver därför både erfarenheter som är mer vanliga och erfarenheter som är mindre vanliga bland DO-anmälningarna. Anledningen till att framställa resultaten från analysen i form av typfall är att dessa fall kan ge levande och konkreta exempel på hur ett komplext och teoretiskt abstrakt fenomen som diskriminering kan se ut för dem som drabbas (jfr Merriam, 1994). Samtidigt är det viktigt att komma ihåg att typfallen liksom studien i sig endast ger en minimibild av diskriminering inom rättsväsendet och

att mer forskning behövs när det gäller att synliggöra den upplevda diskrimineringen under rättsprocessens alla delar.

Erfarenheter av diskriminering bland rättsväsendets aktörer

De rättsliga aktörernas erfarenheter av diskriminering i rättsprocessen samlades i två steg och med två metoder, webbenkät och gruppintervjuer. Traditionellt har enkäter i första hand använts för att genomföra kvantitativa undersökningar vilkas syfte bland annat är att undersöka ett fenomenets omfattning. Enkätmetodens bidrag till kvalitativa undersökningar uppmärksammas dock alltmer inom den samhällsvetenskapliga forskningen (se t.ex. Esaiasson m.fl., 2004; Brå, 2007b). Gruppintervjuer är en metod som med goda resultat har använts i syfte att få fram mer kunskap om olika gruppers förståelse och erfarenheter av samhällsfenomen (t.ex. Wibeck, 2000; Karlsson och Pettersson, 2006).

Genom att kombinera dessa två metoder kunde man samla in ett material som var rikt på exempel och som samtidigt innehöll utvecklande resonemang kring dessa exempel. Kort sagt eftersträvades ett kvalitativt material med en viss bredd. Huvudsyftet har varit att materialet skulle kunna bidra med nyanser av problematiken som kan vara svårt att uppfatta från ett annat perspektiv.

Webbenkäter

I webbenkäten som Brå genomförde fokuserade man på att nå två yrkesgrupper inom rättsväsendet som båda kan antas ha en god överblick över större delen av rättsprocessen, åklagare och advokater. E-postadresser till samtliga av landets åklagare tillhandahölls av åklagarmyndigheten medan advokaternas e-postadresser samlades in genom en sammanställning över de aktiva brottmålsadvokater som Sveriges Advokatsamfund har listade på sin hemsida. Sammanlagt gick en inbjudan om att delta i enkäten ut till drygt 850 åklagare och 520 brottmålsadvokater. Svar från 291 åklagare och 144 advokater kom in och bearbetades för rapporten.

Huvudsyftet med webbenkäten var att samla in beskrivningar av åklagares och advokaters erfarenheter av hur personer med utländsk bakgrund kan diskrimineras under rättsprocessen. Detta gjordes genom att be deltagarna att beskriva *den senaste gången* då de själva upplevt att en tilltalad/misstänkt respektive målsägande med utländsk bakgrund ”hade behandlats negativt eller missgynnats någonstans i rättskedjan”. Dessa beskrivningar erhöles genom två frågor med så kallade öppna svarsalternativ, det vill säga frågor som ger de svarande utrymme att formulera egna svar. Allt som allt genererade webbenkäterna 225 beskrivningar av fall där de svarande hade upplevt att misstänkta/tilltalade med utländsk bakgrund hade missgynnats någonstans i rättskedjan (129 från åklagare och 96 från advokater) och

156 beskrivningar av missgynnanden som drabbat målsägande med utländsk bakgrund någonstans i rättskedjan (102 från åklagare och 54 från advokater).

Till fördelarna med att använda webbenkäter i detta sammanhang hör att respondenterna kan garanteras total anonymitet och att de har möjlighet att svara på webbenkäten när det passar dem. Det finns också forskning som har funnit att man erhåller mer omfattande, mer sofistikerade och mer informationsrika svar på öppna frågor i webbenkäter jämfört med pappersenkäter som fylls i för hand (t.ex. MacElroy, Mikucki och McDowell, 2002). Det finns dessutom forskning som menar på att webbenkäter är ett bra instrument för att samla in data om ämnen som av de tillfrågade kan upplevas som känsliga, eller där det finns en risk för att få socialt önskvärda svar (t.ex. Weisband och Kiesler, 1996; Frick, Bachtiger och Reips, 2001). De öppna svaren från åklagare och advokater gav korta och koncisa beskrivningar av hur diskriminering av personer med utländsk bakgrund kan se ut inom rättsväsendet.

Eftersom webbenkäten inte genomfördes i syfte att upprätta ett statistiskt representativt material är de bortfall som är förknippade med enkäter mindre problematiskt än vad det skulle vara i en omfångsundersökning. Man får dock räkna med att ett material som samlats in genom öppna svarsalternativ i en enkät ger fler exempel på grövre former av diskriminering än mer subtila former. Kvalitativt sett gav emellertid webbenkäten ett relativt brett material som synliggjorde olika aspekter av diskriminering under hela rättsprocessen, alltifrån polisens operativa verksamhet till domstolens beslut om påföljd och straffmätning.

Det möjliggjorde att man kunde se vissa teman i materialet som gällde diskriminering, teman som gällde såväl bemötande, ärendehantering och rättsliga beslut. För att utveckla dessa teman vidare påbörjades den andra delen av studien kring rättsliga aktörers erfarenheter av diskriminering under rättsprocessen, gruppintervjuerna.

Gruppintervjuer

Syftet med de gruppintervjuer som Brå genomförde inom ramen för uppdraget var att låta rättsliga aktörer bidra med tolkningar av de teman som lyfts fram i webbenkätsvaren och att fördjupa de teman kring diskriminering i rättsprocessen som kunde urskiljas genom webbenkätmaterialen.

Gruppintervjuer arrangerades med representanter ur följande yrkesgrupper inom rättsväsendet: åklagare, försvare/målsägandebiträden, nämndemän, domare och rättstolkare. Dessa yrkesgrupper valdes ut bland annat eftersom deras erfarenheter av diskriminerande beteenden och strukturer med ett undantag (du Rées, 2006) hittills har saknats i svensk forskning, medan polisen och polisens erfarenheter

har belysts i en rad avhandlingar (Carlström, 1999; Ekman, 1999; Granér, 2004; Hydén och Lundberg, 2004). Det bedömdes därför i dagsläget som mer betydelsefullt att öka kunskapen om de diskriminerande beteenden och strukturer som finns inom rättskedjans senare delar.

Via e-post skickades en inbjudan att delta i Brå:s gruppintervjuer ut till åklagare, försvarare/målsägandebiträden, nämndemän, domare och rättstolkare. Samtliga åklagare och advokater som deltagit i webbenkäten bjöds in till gruppintervjuerna. Alla chefsrådmän i landets tingsrätter kontaktades med en inbjudan samt en önskan om att de skulle vidarebefordra inbjudan till andra domare vid sin tingsrätt. Genom en lista från Nämndemännens riksförbund skickades en inbjudan till de ordförande, sekreterare och kassörer i landets nämndemannaföreningar som hade en e-postadress angiven. Inbjudan att delta i gruppintervju skickades även till de auktoriserade rättstolkare som fanns med på Kammarkollegiets hemsida och som hade en e-postadress bland sina kontaktuppgifter.

Totalt genomfördes nio gruppintervjuer i Stockholm och Göteborg. Sammanlagt deltog 32 personer i intervjuerna och deltagarna kom från hela landet. Större delen av deltagarna hade helsvensk bakgrund men denna fördelning varierade mellan yrkesgrupperna. Av deltagarna var 14 kvinnor och 18 män. Varje yrkesgrupp intervjuades i egna gruppintervjuer, det vill säga grupperna bestod av bara nämndemän eller av bara domare och så vidare. Storleken på grupperna har varierat mellan tre till fem personer. Vid gruppintervjuerna utlovades att personernas deltagande skulle behandlas konfidentiellt och i det aktuella materialet kan det inte garanteras om antalet deltagare från varje yrkesgrupp anges, varför denna information utelämnas i rapporten. Som minst har tre personer från samma yrkesgrupp intervjuats, som mest elva.

I samband med gruppintervjuerna gav deltagarna sitt samtycke till att delta i studien och till att intervjuerna bandades för Brå:s egen bearbetning av materialet. Intervjuerna varade i cirka två timmar och leddes av en moderator. I samtliga intervjuer deltog även en person som förde anteckningar under intervjun. Intervjuerna var halvstrukturerade och följde intervjuguider som hade utarbetats för respektive yrkesgrupp. Utöver intervjuguiderna användes citat från webbenkäten som stimulusmaterial.

Generellt brukar gruppintervjuer användas som metod vid tillfällen då forskaren vill veta vad som sägs om ett ämne, hur det sägs och av vem det sägs i förhållande till andra. Vilka av dessa aspekter som betonas i analysen är helt beroende av studiens syfte (Wibeck, 2000). Som har nämnts ovan har Brå:s undersökning syftat till att bredda och nyansera bilden av den diskriminering som förekommer inom rättsväsendet utifrån de rättsliga aktörernas erfarenheter av proble-

met. Detta framkommer även av analysen av intervjumaterialet, som resonerar kring vad som sagts vid fokusgrupperna och inte diskuterar hur eller av vem det har sagts i förhållande till andra.

Stor vikt lades vid att skapa en positiv och förtroendefull stämning i grupperna där alla deltagare kände att deras erfarenheter var värdefulla för undersökningen. Diskussionerna flöt på bra i samtliga fokusgrupper trots frågans karaktär. Tidigare forskning har också visat att gruppintervjuer med fördel kan hantera just känsliga ämnen (Wibeck, 2000). Det kan bero på flera faktorer, bland annat att intervjusituationen kan bli mindre påtaglig, att intervjuaren får en mindre styrande roll och att pressen på enskilda intervjudeltagare att svara på varje fråga kan minska. Samtidigt finns en risk att gruppintervjuer kan ge mer entydiga svar kring ett tema än vad som hade varit fallet om varje deltagare hade intervjuats för sig. Generellt sett brukar man dock säga att gruppintervjuer kan vara att *föredra* framför enskilda intervjuer i sammanhang där man vill beröra färre teman men i stället ge dem som man berör en bredare belysning (Wibeck, 2000; Esaiasson m.fl., 2004). I efterhand transkriberades intervjuerna och dessa data bearbetades sedan tillsammans med materialet från webbenkäterna.